

**ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ:
KUR'AN'DA BAHSEDİLEN EBEVEYN
TUTUMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Melike Arife SARIPINAR
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAKMAK
Temmuz, 2025
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ: KUR'AN'DA
BAHSEDİLEN EBEVEYN TUTUMLARI ÜZERİNE BİR
İNCELEME

Hazırlayan
Melike Arife SARIPINAR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAKMAK

AFYONKARAHİSAR 2025

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Kur’an’da Bahsedilen Ebeveyn Tutumları Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmanın, tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

02/07/2025

İmza

Melike Arife SARIPINAR

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Melike Arife SARIPINAR
	Numarası	2200614001
	Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
	Programı	Felsefe ve Din Bilimleri
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Kur'an'da Bahsedilen Ebeveyn Tutumları Üzerine Bir İnceleme
Tez Savunma Sınav Tarihi		02.07.2025
Tez Savunma Sınav Saati		14.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ: KUR'AN'DA BAHSEDİLEN EBEVEYN TUTUMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Melike Arife SARIPINAR

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Temmuz, 2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAKMAK

Din eğitimi, çocuğun kişilik gelişimi, ahlaki değer anlayışı ve sosyal becerilerinin şekillenmesinde temel bir rol oynar. Bu eğitimin en etkili biçimde verildiği dönem ise, bireyin karakter yapısının oluştuğu çocukluk evresidir. Bu dönemde kazanılan dinî bilgiler ve tutumlar, bireyin yaşam boyu sürececek değer sisteminin oluşmasında etkili olur. Aile, çocuk eğitiminde en etkili ve ilk eğitim ortamı olarak dinî eğitimin taşıyıcısı konumundadır. Özellikle ebeveynlerin çocuklarına yönelik söylem, davranış ve tutumları, onların dinî ve ahlaki gelişiminde derin etkiler bırakmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ebeveyn figürleri ve bu figürlerin çocuklarına yönelik tutumları, bu açıdan önemli pedagojik veriler sunmaktadır.

Bu çalışmada, Kur'an'da ismi geçen Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Lokman, Hz. Musa'nın annesi ve Hz. Şuayb gibi ebeveyn figürleri örnek olarak seçilmiş; onların çocuklarına yönelik eğitici tutumları pedagojik bir bakış açısıyla incelenmiştir. Araştırmada, bu figürlerin tutumları sadece tarihsel bir anlatı olarak değil, aynı zamanda değer temelli bir eğitim anlayışını temsil eden örüntüler olarak ele alınmıştır. İlgili ayetler, çağdaş eğitim literatüründeki kavramlarla ilişkilendirilerek analiz edilmiş; özellikle model olma, rehberlik yapma, duygusal destek sağlama ve bireysel farklılıklara duyarlılık gibi temel eğitsel ilkelerle benzerlikleri vurgulanmıştır.

Nitel araştırma yöntemine dayanan bu incelemede, Kur'an'daki ebeveyn tutumlarının çocuğun duyuşsal, bilişsel ve sosyal gelişimini destekleyici bir yapı sergilediği görülmüştür. Kur'an'da çocuğun din eğitiminde sadece sözlü nasihatlere dayalı bir aktarım yerine, davranışla örnek olmanın ve çocukla sağlıklı bir duygusal ilişki kurmanın ön planda olduğu belirtilmiştir. Bu durum, çağdaş din eğitimi yaklaşımlarıyla büyük ölçüde örtüşen bir yapı ortaya koymakta; dinî değerlerin çocuklara aktarımında çok boyutlu bir eğitsel süreç önerildiğini göstermektedir. Kur'an'daki ebeveyn-çocuk ilişkisinde hem dinî hem de pedagojik anlam taşıyan ve günümüz ailelerine rehberlik edebilecek nitelikte ilkeler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Kur'an, Çocukluk Dönemi, Ebeveyn Tutumu, Aile de Din Eğitim

ABSTRACT

RELIGIOUS EDUCATION IN CHILDHOOD PERIOD: AN ANALYSIS ON PARENTS AND CHILD EDUCATION IN THE QUR'AN

Melike Arife SARIPINAR

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES**

July, 2025

Advisor: Dr. Lecturer Fatih ÇAKMAK

Religious education plays a fundamental role in shaping a child's personality development, moral understanding, and social skills. The most effective period for delivering this education is childhood, during which the foundations of individual character are formed. The religious knowledge and attitudes acquired during this stage significantly influence the value system that will guide the individual throughout life. The family, as the primary and most influential environment in a child's upbringing, serves as the main conduit for religious education. In particular, the words, behaviors, and attitudes of parents have a profound impact on the religious and moral development of their children. The parent figures and their approaches to their children presented in the Qur'an provide significant pedagogical insights in this regard.

This study focuses on selected parental figures mentioned in the Qur'an—such as Prophet Abraham, Prophet Jacob, Luqman, the mother of Prophet Moses, and Prophet Shuayb—and examines their educational attitudes toward their children from a pedagogical perspective. These figures are evaluated not merely as part of historical narratives but as patterns representing a value-based educational approach. Relevant verses are analyzed in relation to contemporary educational concepts, with emphasis on core educational principles such as being a role model, providing guidance, offering emotional support, and being sensitive to individual differences.

This qualitative study reveals that parental attitudes in the Qur'an support the emotional, cognitive, and social development of the child. It highlights that, in the Qur'an, religious education is not limited to verbal advice; instead, it emphasizes leading by example and establishing a healthy emotional bond with the child. This approach aligns closely with contemporary religious education models and suggests a multi-dimensional educational process in the transmission of religious values. The parent-child relationship in the Qur'an encompasses both religious and pedagogical dimensions and presents guiding principles that remain relevant for today's families.

Keywords: Religious Education, Qur'an, Childhood, Parental Attitudes, Religious Education in the Family

ÖNSÖZ

Çocukluk dönemi, bireyin dinî ve ahlaki gelişiminin temellerinin atıldığı, aynı zamanda kişilik yapısının şekillendiği hayati bir evredir. Bu dönemde verilen din eğitimi, çocuğun sadece bireysel inanç dünyasını değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerini, değer yargılarını ve davranış biçimlerini de derinden etkiler. Kur'an'da yer alan ailevi anlatılar, bu sürecin en temel aktörlerinden biri olan ebeveyn figürünü hem öğretici hem de rehberlik edici bir model olarak sunmaktadır.

Bu bağlamda hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde, “Kavramsal Çerçeve” başlığı altında, sırasıyla eğitim ve din eğitimi kavramı, çocukluk dönemi ve dinî gelişim, çocuklukta din eğitiminde ailenin rolü gibi temel meseleler açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi ve Kur'an'da Aile Faktörü” başlığı altında, Kur'an'da aile kavramı, aile içi din eğitimi ve çocuğun eğitimiyle ilgili yaklaşım biçimleri detaylı şekilde ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde, Kur'an'da yer alan ebeveyn-çocuk anlatıları üzerinden pedagojik analizler yapılmış, bu figürlerin eğitsel işlevleri çağdaş din eğitimi ilkeleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında değerli katkılarını ve akademik rehberliğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çakmak'a en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu süreçte her zaman yanımda olan, sabrıyla, anlayışıyla ve moral desteğiyle bana güç veren; çalışmamın her aşamasında yüreklendiren, manevi varlığıyla bu akademik yolculuğu daha anlamlı ve katlanabilir kılan sevgili eşime, gönülden teşekkür ederim. Varlığı, bu sürecin en kıymetli dayanağı olmuştur.

Melike Arife SARIPINAR
2025, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Safya</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. GELİŞİM.....	4
1.1.GELİŞİMLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	5
1.1.1. Gelişme	6
1.1.2. Gelişim	6
1.1.3. Büyüme	7
1.1.4. Olgunlaşma	7
1.1.5. Öğrenme	7
1.1.6. Hazırbulunuşluk	8
1.1.7. Dönem	8
1.1.8. Gelişimin Kritik Dönemleri	9
1.2. GELİŞİMİN TEMEL İLKELERİ	9
1.2.1. Gelişim, Kalıtım ve Çevre Etkileşiminin Bir Ürünüdür	9
1.2.2. Gelişim Sürekli ve Belli Aşamalarda Gerçekleşir	10
1.2.3. Gelişim Nöbetleşe Devam Eder	10
1.2.4. Gelişim Baştan Ayağa ve İçten Dışa Doğrudur	10
1.2.5. Genelden Özele Doğrudur	10
1.2.6. Gelişimde Kritik Dönem Vardır	11
1.2.7. Gelişim Bir Bütündür.....	11
1.2.8. Gelişimde Bireysel Farklılıklar	11
1.3. GELİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	12
1.3.1. Kalıtım	12
1.3.2. Çevre	13
2. ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE GELİŞİM.....	14
2.1. DOĞUM ÖNCESİ GELİŞİM	14
2.2. BEBEKLİK DÖNEMİNDE GELİŞİM (0-2 YAŞ).....	15
2.2.1. Fiziksel Gelişim (0-2 Yaş)	15
2.2.2. Psiko-Motor Gelişim	16
2.2.3. Dil Gelişimi.....	16
2.2.4. Duygusal Gelişim (Psikoseksüel Gelişim).....	18
2.2.5. Psiko-Sosyal Gelişim	19
2.2.6. Ahlak Gelişimi	19
2.2.7. Bilişsel Gelişim	21
2.3. İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE GELİŞİM (2-6 YAŞ/OKUL ÖNCESİ DÖNEM)	22
.....	22

2.3.1. Fiziksel ve Motor Gelişimi	22
2.3.2. Dil Gelişimi.....	22
2.3.3. Duygusal Gelişim (Psikoseksüel Gelişim).....	23
2.3.4. Psiko-Sosyal Gelişim	24
2.3.5. Ahlak Gelişimi	25
2.3.6. Bilişsel Gelişim	26
2.4. SON ÇOCUKLUK DÖNEMİ GELİŞİM (6-12 YAŞ).....	27
2.4.1. Fiziksel ve Psiko-Motor Gelişim.....	27
2.4.2. Duygusal Gelişim (Psikoseksüel Gelişim).....	27
2.4.3. Psiko-Sosyal Gelişim	28
2.4.4. Ahlak Gelişimi	28
2.4.5. Bilişsel Gelişim	29

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ VE AİLE FAKTÖRÜ

1. ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ	31
1.1. BEBEKLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ (SABİLİK DÖNEMİ, 0-2 YAŞ)	31
1.2. İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ (GAYR-İ MÜMEYYİZ- GULÂM DÖNEMİ, 2-7 YAŞ).....	34
1.3. SON ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ (YAFİ'İ DÖNEM – MÜMEYYİZ DÖNEM, 6-12 YAŞ)	39
2. ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE AİLE FAKTÖRÜ	41
3. ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE AİLE TUTUMLARI	42
3.1. AŞIRI BASKICI VE OTORİTER TUTUM	43
3.2. AŞIRI HOŞGÖRÜLÜ TUTUM.....	44
3.3. DENGESİZ VE KARARSIZ TUTUM	44
3.4. GÜVEN VERİCİ VE DENGELİ TUTUM	44
3.5. AŞIRI KORUYUCU TUTUM.....	45
4. KUR'AN'DAKİ EBEVEYN TUTUMLARININ MODERN AİLE YAKLAŞIMLARIYLA İLİŞKİSİ	45
5. KUR'AN DA AİLENİN ANLAMI VE FONKSİYONU	46
6. KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN AİLEDE DİN VE AHLÂK EĞİTİMİ	48
7. KUR'AN'IN EĞİTİM ANLAYIŞI VE TEMEL İLKELERİ.....	50
7.1. HİKMETLE ÖĞRETİM.....	50
7.2. KADEMELİLİK.....	50
7.3. ÖRNEK OLMA.....	51
7.4. SORU-CEVAP YÖNTEMİ.....	51
7.5. SÜREKLİ ÖĞRENME	51
8. KUR'AN'DA EBEVEYN EĞİTİMİNİN ÖNEMİ	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN PERSPEKTİFİNDE AİLEDE DİN EĞİTİMİ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	53
2. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	54
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI.....	56
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	57
4.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ	57

4.2. VERİLERİN TOPLANMASI	57
4.3. VERİLERİN ANALİZİ.....	58
5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI	59
5.1. HZ. İBRAHİM VE OĞLU	59
5.2. HZ. ŞUAYB VE KIZLARI.....	65
5.3. HZ. YAKUP VE OĞULLARI	70
5.4. HZ. MUSA VE ANNESİ	82
5.5. HZ. LOKMAN VE OĞLU	87
SONUÇ VE ÖNERİLER	108
KAYNAKÇA.....	120

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltma / Terim	Açıklama
AKÜ	Afyon Kocatepe Üniversitesi (tezin sunulduğu üniversite)
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz – kaynaklarda yayın yılı belirtilmemiştir
ss.	Sayfa numaraları aralığı – “sayfa sayfaları” anlamında kullanılır (örnek: ss. 45–62)
Cilt / c.	Kitap ya da dergi bölümü – “Cilt” ifadesiyle birlikte kullanılır (örnek: c. 40)
vb.	“Ve benzeri” anlamına gelir – örnek listelemelerinde sıkça geçer
vs.	“Vesaire” – devam eden liste ifadesi
Dârü'l-Fikr	Arapça yayınevi adı – özellikle klasik İslam kaynaklarında geçer
Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye	Arapça yayın yapan klasik hadis yayınevi (Beyrut merkezli)
Nobel Yayıncılık / Pegem Akademi	Sık kullanılan akademik yayınevleri (kısaltmasız ama tekrar eden terimler olarak)
REMZİ Kitabevi / Say Yayınları	Türkçe popüler veya akademik yayıncılıkta öne çıkan yayınevleri

GİRİŞ

Eğitim, insanın doğumdan itibaren yaşam boyu süren çok yönlü bir gelişim sürecini ifade eder. Bu süreçte birey, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlaki açılardan şekillenmekte; topluma uyumlu, sorumluluk sahibi ve değer odaklı bir birey olarak yetişmektedir. Özellikle çocukluk dönemi, bireyin gelişim evrelerinin en yoğun yaşandığı, kişilik yapısının ve temel değer yargılarının oluştuğu kritik bir aşamayı temsil eder. Bu dönemde verilen eğitim, çocuğun sadece akademik yönünü değil, aynı zamanda ahlaki ve dinî boyutunu da kapsamalıdır. Çünkü çocuk, erken yaşlarda öğrenmeye en açık olduğu bu süreçte hem bilgi edinme hem de davranış geliştirme bakımından güçlü bir potansiyele sahiptir.¹

Gelişim psikolojisi literatüründe çocukluk dönemi; fiziksel büyümenin yanı sıra, bilişsel, dilsel, sosyal ve ahlaki gelişim açısından da temel nitelikler taşır. Bu dönemde kazanılan alışkanlıklar, tutumlar ve değerler, bireyin tüm yaşamını etkiler. Özellikle 0-6 yaş aralığı, bireyin öğrenmeye açık olduğu, çevreden gelen etkilerin güçlü biçimde içselleştirildiği bir dönemdir.² Bu açıdan bakıldığında, çocukluk dönemi yalnızca zihinsel öğrenmenin değil; ahlaki ve dinî gelişimin de temellerinin atıldığı bir evre olarak değerlendirilmelidir.

Dinî gelişim, çocuğun Allah, peygamber, ahiret, ibadet gibi temel inanç ve değer sistemleriyle tanışarak bu sistemleri anlamlandırması sürecini ifade eder. Bu gelişim süreci sadece bireyin inanç yönelimini değil; aynı zamanda davranış biçimlerini, karar alma mekanizmalarını ve sosyal ilişkilerini de şekillendirir.³ Küçük yaşlarda kazanılan dinî değerler, bireyin vicdan yapısını besler, empati ve sorumluluk duygusunu geliştirir. Dolayısıyla erken yaşta verilen dinî eğitim, bireyin kişilik gelişimini destekleyen en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmelidir.

Bu noktada ailenin rolü, dinî gelişim açısından hayati bir öneme sahiptir. Aile, çocuğun ilk sosyalleştiği, ilk değerleri öğrendiği ve ilk modeli gördüğü temel kurumdur. Anne ve babanın inançları, ibadet alışkanlıkları ve tutumları çocuğun dinî yönelimini doğrudan etkiler.⁴ Özellikle tutarlı, sevgi temelli, anlayışlı ve rehberlik edici bir aile

¹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020, s. 33-36

² Jean Piaget, *The Psychology of the Child*, Basic Books, New York 1972, s. 15-29.

³ Salih Aybey, *Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler*, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt 7 (2), 2018, s. 549-552.

⁴ Süleyman Gümrükçüoğlu, *Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü*, *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 1, 2017, s. 47-49.

ortamı, çocuğun hem dinî hem de ahlaki gelişimini olumlu yönde destekler. Ailede uygulanan dinî ritüeller, dua alışkanlıkları, yardımlaşma davranışları ve ahlaki söylemler, çocuk tarafından gözlemlenerek içselleştirilir.

Kur'an-ı Kerim, aile kurumunu hem toplumsal hem de bireysel eğitim açısından merkezî bir konumda ele alır. Aile, Kur'an'da sadece soyun devamını sağlayan biyolojik bir yapı değil; aynı zamanda ahlaki, ruhsal ve inançsal değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında rol oynayan dinamik bir sistem olarak sunulmaktadır. Kur'an'da yer alan birçok kıssa ve öğüt, anne-baba ile çocuk ilişkisini değerler üzerinden inşa eder. Özellikle Hz. Lokman'ın oğluna verdiği hikmetli öğütler, Hz. Yakup'un sabır ve merhametle oğullarına yaklaşımı, Hz. Musa'nın annesiyle kurduğu güçlü duygusal bağ, Hz. İbrahim'in oğluna yaklaşımı ve Hz. Şuayb'ın kızlarıyla ilişkisi gibi örnekler, dinî eğitimin aile içerisindeki temel rollerini gözler önüne serer.⁵

Kur'an'da yer alan aile içi din eğitimi örnekleri, yalnızca inanç aktarımı değil; aynı zamanda pedagojik ilkeler açısından da zengin bir içerik sunmaktadır. Hz. Lokman'ın öğütlerinde görülen hikmetli konuşma dili, Hz. Yakup'un sabırla oğullarını dinlemesi, Hz. Musa'nın annesinin tevekkülü, Hz. İbrahim'in oğluyla kurduğu karşılıklı saygıya dayalı iletişim ve Hz. Şuayb'ın kızlarının ölçülü davranışları, modern pedagojide yer alan anlayışlı iletişim, değer aktarımı, güvenli bağ ve sorumluluk eğitimi gibi kavramlarla örtüşmektedir. Ayrıca bu kıssalar çağdaş din eğitimi literatürüyle birlikte ele alınmıştır. Literatürde yer alan değer eğitimi, gelişimsel rehberlik ve dinî kimlik kazanımı gibi kavramlar, Kur'an kıssalarıyla ilişkilendirilmiş; böylece metinlerin pedagojik geçerliliği ortaya konmuştur.

Bu bağlamda, Kur'an'ın eğitim anlayışı; bireyin doğasına uygun, sevgi ve merhamet temelli, rehberlik ve örneklik içeren bir süreç olarak tanımlanabilir. Kur'an'da eğitimin amacı sadece bilgi vermek değil; aynı zamanda davranışa dönüştürülebilir ahlaki ve dinî tutumlar kazandırmak olarak belirlenmiştir.⁶

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yürütülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ebeveyn figürleri incelenerek bu figürlerin pedagojik yaklaşımları çözümlenmiş; elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma,

⁵ Adem Akıncı, *Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/13, 2004, s.49-53.

⁶ İsa Kanik, *Kur'an Kıssalarında Ailevi İlke ve Değerler*, Tefsir Araştırmaları Dergisi, 4/2, 2020, s. 271-275.

tarihsel ve metinsel çözümlene ile pedagojik ve gelişimsel kuramların birlikte ele alındığı çok boyutlu bir yaklaşım sunmaktadır. Bu sayede hem kutsal metinlerin sunduğu değerler hem de modern eğitim biliminin ilkeleri arasında anlamlı bir bağ kurulması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın temel problemi, Kur'an'da ebeveyn çocuk ilişkisi içeren kıssalar, çocukluk döneminde din eğitimi bağlamında nasıl bir pedagojik model sunmaktadır? sorusudur. Bu kapsamda araştırmanın temel varsayımı; Kur'an'daki ebeveyn-çocuk ilişkilerine dair anlatıların, çağdaş değerler eğitimi ilkeleriyle örtüştüğü ve çocuk gelişimine katkı sağladığıdır. Bu hipotez, nitel analiz yöntemiyle incelenmiş ve ilgili literatür çerçevesinde desteklenmiştir.

Bu çalışmada, gelişim psikolojisi ve pedagojik yaklaşımlar ışığında Kur'an'da yer alan ebeveyn figürlerinin, çocuk eğitimi açısından taşıdığı anlamlar derinlemesine ele alınacaktır. Çocukluk döneminde din eğitiminin yeri ve önemi vurgulanarak, aile içi tutumların çocuğun ahlaki ve dinî kimliği üzerindeki etkisi analiz edilecektir. Ayrıca Kur'anî perspektiften aile kurumunun fonksiyonları ve eğitimdeki rolü irdelenecek; Kur'an'daki kıssalar aracılığıyla ebeveyn-çocuk ilişkilerinin nasıl inşa edildiği pedagojik olarak değerlendirilecektir. Böylece Kur'an'da yer alan eğitim anlayışı ile çağdaş eğitim kuramları arasında bir köprü kurularak, günümüz aile yapısına yönelik çıkarımlar yapılması hedeflenmektedir. Kur'an'da yer alan ebeveyn-çocuk kıssaları, pedagojik bir bakış açısıyla ele alınarak bu ilişkilerin nasıl inşa edildiği değerlendirilecek; buradan hareketle, çocukluk dönemi din eğitimine yönelik temel ilkeler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. GELİŞİM

Gelişim, bireyin yaşam sürecinde doğumla başlayıp ölüme kadar devam eden, karmaşık ve sürekli değişimleri içeren bir olgudur. Bu değişimler; bireyin fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal, dilsel, ahlaki ve cinsiyet gelişimini kapsamaktadır. İnsanın gelişimi, doğumdan ölüme kadar devam eden uzun bir süreçtir ve bu süreç genetik faktörler, çevresel etkileşimler, kültürel etmenler, eğitim, deneyimler ve diğer birçok unsurun birleşimiyle şekillenir.⁷

Senemoğlu, gelişimi “Organizmanın döllenmeden başlayarak bedensel, zihinsel, dil, duygusal, sosyal yönden belli koşulları olan, en son aşamaya ulaşmaya kadar sürekli ilerleme kaydeden değişim”⁸ olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, bireyin yaşamının başından itibaren ileriye dönük sürekli bir değişim ve devinim içinde olduğunu vurgular. Gelişim, birbirinden ayrı kategorilerde değil, çok boyutlu bir yapı içinde ele alınmalıdır. Bu boyutların birbiriyle etkileşim halinde olduğu gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır. Gelişim, bireyin potansiyelini gerçekleştirmesi için yaşam boyu devam eden bir süreci temsil eder. Bu perspektif, gelişimin tek bir noktada değil, bireyin hayatının her aşamasında ve her yönünde gerçekleşen bir süreç olduğunu göstermektedir.⁹

Gelişim, uyumlu, düzenli ve sürekli değişiklikleri kapsamaktadır. Gelişim evrelerinden her biri, kendinden sonraki evreyi olumlu ya da olumsuz şekilde etkiler. Bu durum, gelişim evreleri arasında yapısal bir bağlantı ve bütünleşme olduğunu göstermektedir.¹⁰

Bu evreler arasında gözlenen yapısal bağlantı, bireyin bir önceki evrede edindiği beceri, deneyim ve öğrenmelerin sonraki evredeki gelişimine etkisinin bir göstergesidir. Her bir evre, kendisinden önceki evrelerin birikimini içerir ve bu birikim, bireyin gelişimindeki temel faktörlerden biridir. Gelişim sürecinde geriye dönüş yaşanmaz; ilerleme sürekli bir biçimde devam eder. Bu bağlamda, gelişmenin bir diğer boyutu da sürekli ve ileriye doğru olmasıdır.¹¹ Ayrıca, gelişim evreleri arasındaki bu yapısal

⁷ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Yargı Kitabevi, Ankara 1998, s. 11–12.

⁸ Senemoğlu, age., s.12

⁹ Senemoğlu, age., s.12

¹⁰ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 24.

¹¹ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yayınevi, Ankara 1990, s. 34.

bağlantı, bütünleşme sürecini ortaya koymaktadır. Bireyin yaşamındaki her evre, önceki evrenin etkilerini içselleştirir ve bu sayede bireyin bütünsel gelişimine katkı sağlar.¹² Ancak bu etkileşimler yalnızca olumlu değil, aynı zamanda olumsuz etkiler de barındırabilir. Bu nedenle, bireyin gelişimi, yapısal bağlantılar ve bütünleşme süreçleri çerçevesinde ele alınmalıdır.

Selçuk ise gelişimi; olgunlaşma, öğrenme ve yaşantı neticesinde kişide görülen devamlı ve düzenli değişiklikler olarak tanımlamaktadır.¹³ Olgunlaşma, bireyin biyolojik, bilişsel ve duygusal olarak olgunlaşmasını ifade eder ve bu süreç gelişimde belirleyici bir faktördür. Öğrenme ise bireyin deneyimleri ve eğitimiyle elde ettiği bilgi, beceri ve anlayışın gelişimine katkıda bulunur.¹⁴ Tanımdan da anlaşılacağı gibi, gelişim öğrenmeyi kapsamaktadır. Yaşantılar ise bireyin çevresiyle etkileşime girmesi sonucu kazandığı deneyimlerdir ve bu deneyimler de gelişim sürecini etkiler.¹⁵ bağlamda, gelişim kavramı; biyolojik olgunlaşma, öğrenme ve yaşantıların etkileşiminden kaynaklanan devamlı ve düzenli değişiklikleri içeren dinamik bir süreç olarak anlaşılmaktadır. Bu tanımlara ilerleyen başlıklarda ayrıntılı olarak değinileceğinden, şimdilik bu bilgilerle yetinilecektir.¹⁶

Tablo 1. Gelişimi Etkileyen Etkenler¹⁷

G E L İ Ş İ M	ÖĞRENME	Bir çocuk basket topunu nasıl tutacağını, bu oyunun kurallarını, topa nasıl daha iyi hakim olabileceğini vs. öğrenir.
	YAŞANTI	Arkadaşlarıyla bildiklerini tecrübe eder, çeşitli kurslara gider.
	OLGUNLAŞMA	Genetik programlanmaya bağlı olarak çocuk daha güçlü ve büyük bir vücuda sahip olur, yani olgunlaşır.

1.1.GELİŞİMLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Yapılan araştırmalar bazı gelişim basamaklarında çocuklarda benzer olan yönelim ve davranış kalıplarının var olduğunu kanıtlamaktadır. Çocuklarda bu aynı davranış kalıpları ve yönelimlerin bilinmesi çocuk eğitiminde uygulanacak stratejilerin ortaya konulması açısından büyük bir katkı sağlamaktadır.¹⁸ Etkili öğrenmenin

¹² Mustafa Koç, *Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi*, EKEV Akademi Dergisi, 7/15, 2003, s. 113.

¹³ Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2005, s. 13.

¹⁴ Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi*, İmge Yayınevi, Ankara 2021, 12. Baskı, s. 15–17.

¹⁵ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV Yayınevi, Ankara 1991, s. 24.

¹⁶ Selçuk, age., s.13-14.

¹⁷ Selçuk, age., s.14

¹⁸ Yavuzer, age., s.24.

gerçekleşebilmesi için, davranış değiştirme mühendisleri olarak da adlandırılan öğretmenler ya da çocuğa ilk eğitimi veren ebeveynler, bu davranış kalıplarına ve yönelimlere hâkim olmalıdır. Bu bağlamda, gelişimle ilgili temel kavramlara değinmek yararlı olacaktır.

1.1.1. Gelişme

Gelişme organizmanın, öğrenme, büyüme ve olgunlaşmanın birleşimine etkisi sonucu daima ilerlemesi ve değişmesidir. Gelişim ise organizmanın döllenmeden başlayarak bedensel, zihinsel, duygusal açıdan ilerlemesi sürecidir. Bu kavramlar birbiriyle karıştırılmamalıdır ve birbirinin yerine kullanılmamalıdır. Gelişim bir süreçtir gelişme ise bu sürecin sonunda ortaya çıkan kazanımlardır. Gelişme öğrenme ve olgunlaşmanın sonucunda gerçekleşir. Gelişme belli öğrenmeler ve olgunlaşmalar sonucunda ortaya çıkan davranıştır. Gelişme öğrenme ve olgunlaşma olmadan gerçekleşemez. Örneğin bir çocuğun okuma yazma öğrenmesi zihinsel bir gelişmedir. Çocuk zihinsel olarak yeterli olgunluğa erişmeden okumayı öğrenemez. Zihinsel olgunluğa eriştikten sonra okuma yazma öğrenmemisse de okuma yazma davranışını gösteremez. Buradan da anlaşılacağı gibi gelişme, öğrenmeyi ve olgunlaşmayı kapsamaktadır.¹⁹

1.1.2. Gelişim

Gelişim; olgunlaşma, öğrenme ve yaşantı neticesinde kişide görülen devamlı ve düzenli değişiklikler olarak tanımlanmaktadır.²⁰ Gelişim sürekli, uyumlu ve düzenli ilerlemektir. Gelişim daima ileriye dönük gerçekleşir, meydana gelen ilerlemeler arasında belli bir uyum ve ahenk içermektedir. Gelişim, bireyin yaşam sürecinde doğumla başlayıp ölüme kadar devam eden karmaşık ve sürekli değişimleri içeren bir olgudur. Bu değişimler; bireyin fiziksel gelişimini, zihinsel gelişimini, duygusal gelişimini, sosyal gelişimini, dil gelişimini, ahlak gelişimini ve cinsiyet gelişimini kapsamaktadır. İnsan gelişimi, doğumdan ölüme kadar devam eden uzun bir süreçtir ve bu süreç, genetik faktörler, çevresel etkileşimler, kültürel etmenler, eğitim, deneyimler ve diğer birçok etkenin birleşimiyle şekillenir.²¹

¹⁹ Senemoğlu, age., s.12.

²⁰ Selçuk, age., s.13.

²¹ Yavuzer, age., s.24.

1.1.3. Büyüme

Büyüme, bedenin hacim, boy ve kilo olarak artış göstermesidir. Vücudun farklı organlarında büyüme farklı hızlarda gerçekleşebilir.²² Tüm canlılar, döllenmeden itibaren yaşamları boyunca hem bedensel olarak hem de diğer organlarında, gerektiğinde hızlı, gerektiğinde yavaş ve belli oranlarda sürekli olarak büyürler.²³ Vücut ve organlarda gerçekleşen bu büyüme, çeşitli araç ve yöntemlerle gözlemlenebilir.²⁴

1.1.4. Olgunlaşma

Olgunlaşma, genetik ve çevresel etkenlerin karşılıklı etkisi sonucunda bireylerde görülen biyolojik farklılıklardır. Organizma, fizyolojik olarak bir işi ya da davranışı gerçekleştirebilecek düzeye ulaştığında olgunlaşma meydana gelmiş olur. Örneğin, bir çocuk kemik ve kas yapısı yeterli olgunluğa erişmeden, ne kadar çok antrenman yaparsa yapsın, olması gerektiği gibi yürüyemez. Aynı şekilde, bir çocuk konuşma olgunluğuna ulaşmadıkça konuşamaz. Bu örnekler, birçok psikomotor beceri için de geçerlidir. Yaşanan pek çok öğrenme zorluğu, kazandırılmak istenen davranış için yeterli olgunlaşmanın gerçekleşmemesinden kaynaklanmaktadır.²⁵

Başka bir tanıma göre olgunlaşma, kişinin bir işi gerçekleştirebilecek seviyeye gelmesidir. Olgunlaşma, çevre ve kalıtım etkileşimi sonucunda kişinin olması gereken olgunluk seviyesine ulaşmasını sağlayan biyolojik değişikliklerdir. Olgunlaşmanın gerçekleşebilmesi için öğrenmenin gerçekleşmesi şart değildir; kişi, bir davranışı öğrenmeden de onu gerçekleştirebilecek olgunluğa ulaşabilir.²⁶ Senemoğlu da olgunlaşma tanımında bu noktaya dikkat çekmiştir. Olgunlaşma, bedenin organlarının yerine getirmesi beklenen fonksiyonları gerçekleştirebilecek seviyeye erişmesi için, öğrenme ve yaşantılardan bağımsız olarak, kalıtımın etkisiyle gerçekleşen biyolojik bir değişimdir.²⁷

1.1.5. Öğrenme

Önceki tanımlarda da belirtildiği gibi, olgunlaşma ve büyümenin gerçekleşmesi gelişme için yeterli değildir. Gelişmenin sağlanabilmesi için üçüncü bir unsur olan öğrenmenin de bulunması gerekmektedir. Öğrenme, bireyin çevresiyle belirli oranda

²² Senemoğlu, age., s.12.

²³ Selçuk, M., age., s.24.

²⁴ Başaran, age., s.34.

²⁵ Selçuk, age., s.16.

²⁶ Başaran, age., s.34.

²⁷ Senemoğlu, age., s.12.

etkileşimi sonucunda oluşan, nispeten kalıcı izli davranış değişikliğidir. Örneğin, bir çocuğun sorunsuzca yürüyebilmesi için bacak kaslarının ve kemiklerinin yeterli olgunluğa ve büyüklüğe ulaşması yeterli değildir. Çocuğun nasıl yürüneceğini görmesi, yürüme denemeleri yapması ve düzgün bir şekilde yürüdüğünde bunun farkına varıp pekiştirilmesi gerekmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, gelişimin gerçekleşebilmesi için bireyin çevresiyle belirli düzeyde etkileşimde olması, yani öğrenmesi gereklidir. Çevre tarafından öğrenme olanakları sağlanmadığında, bireyin yeterince gelişmesi beklenemez. Dolayısıyla gelişimin sağlanabilmesi için öğretmenlerin, anne-babaların ya da eğitim verecek kişilerin rolü hayati önem taşımaktadır.²⁸

1.1.6. Hazırbulunuşluk

Olgunlaşmayı da kapsayan bir kavram olan hazırbulunuşluk, bireyin öğrenme ve olgunlaşma sonucunda bir işi gerçekleştirmeye hazır olmasıdır. Başka bir deyişle, bir işi yapabilmek için gerekli olgunluğa ulaşmak ve bu işi gerçekleştirmek için ön bilgi, tutum ve beceriyi kazanmak gerekmektedir.²⁹ Hazırbulunuşluk, hem bir davranış için ön yeterliliği hem de olgunlaşmayı kapsamaktadır. Ertürk, bu kavramı bireyin “eğitim pazarına getirdiği özelliklerin tümü” olarak tanımlamaktadır. Örneğin, bisiklet sürmek için gerekli hazırbulunuşluğa sahip bir çocuk; bisiklet sürme isteğine sahiptir, kasları ve ilgili organları gelişmiştir, bisiklet sürmeye dair ön öğrenmelere sahiptir ve genel sağlık durumu iyidir. Bunların tümü, çocuğun bisiklet sürmeyi öğrenmesi için gerekli hazırbulunuşluk özellikleridir.³⁰

1.1.7. Dönem

Gelişim psikolojisinde, belirli yaşlarda kendine özgü özellikleri olan aşamaları açıklamak için “dönem” kavramı kullanılmaktadır. Belirli aşamalarda bazı özellikler öne çıkar. Bu özelliklerin öne çıktığı gelişim aşamalarına dönem denir. En yaygın dönem sınıflaması, yaş temelli yapılan sınıflamadır. Bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık bu sınıflamaya örnek olarak verilebilir. Bu tezde de bebeklik, ilk çocukluk ve son çocukluk dönemleri gelişimsel açıdan ele alınacaktır. Dönemlerin kendi içinde belirgin özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir:

²⁸ Senemoğlu, age., s.13.

²⁹ Selçuk, age., s.16,17.

³⁰ Senemoğlu, age., s.13,14.

1. Her dönem, kendine özgü genel sorunları ve nitelikleri içerir.
2. Tüm dönemler, değişmeyen bir sıra halinde birbirini takip eder.
3. Gelişim dönemleri, değişen niteliklerine rağmen tüm kültürler için evrenseldir.³¹

1.1.8. Gelişimin Kritik Dönemleri

Çocuklar, belirli yaşlarda ve gelişim dönemlerinde bazı uyarıcılara karşı daha açık ve öğrenmeye daha elverişli olurlar. Bu dönemlerde, çevrelerinde gerçekleşen öğrenme yaşantılarına ve uyarıcılara karşı diğer zamanlara kıyasla daha duyarlıdırlar ve daha hızlı kavrayıp öğrenebilirler. Uyarıcıların en güçlü etkiye sahip olduğu bu zaman dilimine “kritik dönem” adı verilmektedir. Kritik dönemde gerçekleşmesi gereken uyarıcılar, daha önce ya da daha sonra ortaya çıkarsa beklenen güçlü etki meydana gelmez ve bu durum bireyin gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir. Örneğin, çocuğun yürümek için kritik dönemi yaklaşık bir yaş civarındır. Eğer çocuk çeşitli nedenlerle bu dönemde yürüyemez ve ancak dört yaşında yürümeye başlarsa, kritik dönemi kaçırmış olur. Bu durumda çocuk, yürüme ile ilgili bazı zorluklarla karşılaşabilir. Atalarımızın “demir tavında dövülür” sözü de kritik dönem kavramıyla yakından ilişkilidir.³²

1.2. GELİŞİMİN TEMEL İLKELERİ

Gelişimin, tüm canlılar için geçerli olan evrensel bazı ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkeler aşağıda özetlenmiştir:

1.2.1. Gelişim, Kalıtım ve Çevre Etkileşiminin Bir Ürünüdür

Birey, annesinden, babasından ve atalarından bazı özellikler alır; bu duruma kalıtım ya da genetik miras denir. Ancak birey, bu kalıtsal özellikleri belirli bir çevre içinde ve çevresel etkileşimlerle geliştirebilir. Bu bağlamda, bireyin gelişimi genellikle genetik miras ve çevresel etkenlerin karmaşık etkileşimi olarak değerlendirilir. Genetik miras, bireyin biyolojik yapısını ve potansiyel yeteneklerini belirlerken, bu potansiyel çevresel faktörler, kültürel deneyimler, eğitim ve diğer dış etkenlerle şekillenir. Sonuç olarak, bireyin gelişimi hem genetik hem de çevresel faktörlerin birleşiminden oluşur ve bu iki unsur birbirini etkileyerek bireyin özelliklerini ve davranışlarını şekillendirir.³³ Örneğin, bir bireyin genetik mirasında müzik yeteneği olabilir; ancak bu yetenek, kişinin

³¹ Selçuk, age., s.17-18.

³² Senemoğlu, age., s.14.

³³ Başaran, age., s.35.

çocukluktan itibaren müzikle ilgili etkinliklere katılması, eğitim alması veya müzikle ilgili deneyimler yaşaması gibi çevresel etkenlerle birleşerek ortaya çıkar. Böylece bireyin müzik yeteneği, hem genetik potansiyelin hem de çevresel etkileşimlerin bir sonucu olarak gelişir.

1.2.2. Gelişim Süreklidir ve Belli Aşamalarda Gerçekleşir

Gelişim, daima ileriye doğru ve birikimli olarak ilerleyen bir süreçtir. Her dönem, bir önceki döneme bağlıdır ve kendisinden sonraki dönem için bir hazırlık niteliği taşır. Gelişim dönemleri birbiriyle iç içe geçmiş olup, belirgin çizgilerle birbirinden ayrılmazlar. Örneğin, bir bireyin dil gelişimi, bebeklikten çocukluğa ve ardından ergenliğe doğru ilerleyen bir süreçtir. Bebeklikte edinilen temel dil becerileri, çocuklukta daha karmaşık dil yapılarına hazırlık oluşturur. Benzer şekilde, ergenlik dönemi de önceki dönemlerde kazanılan sosyal becerilerin gelişimine dayanır. Bu süreçte dil, duygusal ve sosyal bağlamda birbirine entegre şekilde ilerler. Dolayısıyla dil gelişimi, belirgin sınırlarla ayrılmayan, sürekli bir ilerleme ve birikim içinde gerçekleşir.³⁴

1.2.3. Gelişim Nöbetleşe Devam Eder

Bu ilke, belirli dönemlerde farklı gelişim alanlarının sırayla öne çıktığını ifade eder. Bir gelişim alanı hız kazandığında, diğer alanlar daha yavaş ilerleyebilir ve bu süreçte bir tür nöbetleşme yaşanır. Örneğin, bir çocukta yürüme davranışı hız kazandığında, konuşma davranışının gelişimi bir süre yavaşlayabilir.³⁵

1.2.4. Gelişim Baştan Ayağa ve İçten Dışa Doğrudur

Yeni doğan bir bebeğin başı, gövdesine oranla oldukça büyüktür. Bebek, ilk olarak başını kontrol etmeyi öğrenir. Başın büyümesi, beynin diğer organları yönetecek merkez olmasıyla ilişkilidir. Baş büyüdüktan sonra, gelişim aşağıya doğru devam eder; göğüs, karın, bacaklar ve ayakların kontrolü sağlanır. Aynı şekilde, vücudun önce iç organları, ardından dışa doğru kolların ve diğer uzuvların gelişimi gerçekleşir.³⁶

1.2.5. Genelden Özele Doğrudur

Bebekler, ilk olarak tüm bedenleriyle hareket eder ve kaba motor becerilerini kullanırlar. Kaba motor becerileri; gövde, bacaklar, kollar ve ayaklar gibi vücudun büyük bölgelerini kapsar. İlk zamanlarda çocuklar, yüzüstü bırakıldıklarında başlarını

³⁴ Senemoğlu, age., s.15.

³⁵ Senemoğlu, age., s.15.

³⁶ Senemoğlu, age., s.15.

kaldırmaya çalışırlar; bu hareket, ilk kaba motor becerilerindendir. Zamanla, emekleme ve diğer kaba motor hareketler gelişir ve yerini ince motor hareketlerine bırakır. Çocuk, belirli etkinlikler için vücudunun ilgili organlarını kullanabilir hale gelir. İnce motor beceriler; parmak, el gibi küçük kasların kullanımını ifade eder. Bu becerilerin gelişmesiyle bebek, kendini besleme, fermuar açıp kapama, düğme ilikleme ve yazma gibi davranışları gerçekleştirebilir.³⁷

1.2.6. Gelişimde Kritik Dönem Vardır

Organizma, belirli zamanlarda bazı davranışları öğrenmeye daha yatkındır. Çevreden gelen uyarıcılara karşı çok daha duyarlıdır ve hızlı öğrenmeye açıktır. Örneğin, 0-1 yaş arası bebeklerde temel güven duygusunun kazanılması için kritik bir dönemdir. Bu yaşta bu duygunun kazanılamaması, ilerleyen dönemlerde telafisi güç sorunlara yol açabilir.³⁸

1.2.7. Gelişim Bir Bütündür

Gelişim alanları, her zaman kendi içinde bir etkileşim halindedir. Herhangi bir gelişim alanındaki olumlu ya da olumsuz bir durum, diğer alanları da aynı şekilde etkiler. Örneğin, fiziksel olarak sevimli bir bebek, insanlar tarafından daha çok sevilir ve yoğun ilgi görür.³⁹ Bu ilgi, bebeğin duygusal gelişimini olumlu yönde etkiler ve bebek insanlarla pozitif ilişkiler kurabilir, özgüveni gelişir. Sosyal olarak aktif olan çocuk, çevresiyle daha fazla etkileşimde bulunacağından bilişsel gelişimi de olumlu yönde etkilenir. Sonuç olarak, tüm gelişim alanları birbiriyle iç içe ve sürekli etkileşim halindedir.⁴⁰

1.2.8. Gelişimde Bireysel Farklılıklar

Gelişim, bireysel bir süreçtir ve her birey kendine özgü bir gelişim seyri izler. Tüm bireylerin gelişim süreçlerinin farklı olmasının temel nedeni, bireylerin doğuştan getirdikleri kalıtsal mirasın yanı sıra, içine doğdukları çevre ve bu çevreyle olan etkileşimlerinin de farklılık göstermesidir.⁴¹ Olgunlaşmayı büyük oranda kalıtım belirlerken, öğrenme ise çevreyle etkileşim sonucunda kazanılan yaşantılarla şekillenmektedir. Dolayısıyla, her bireyin kalıtımı ve çevre ile etkileşimi farklı olacağından, gelişimsel süreçlerinin de farklılık göstermesi son derece doğaldır. Örneğin,

³⁷ Senemoğlu, age., s.15.

³⁸ Selçuk, age., s.18.

³⁹ Mualla, age., s.25.

⁴⁰ Senemoğlu, age., s.16.

⁴¹ Selçuk, age., s.20.

bazı bebekler altı aylıkken, bazıları sekiz aylıkken, bazıları ise bir yaşında dış çıkarabilmektedir. Her çocuğun bireysel farklılıkları vardır ve bu durum tamamen normaldir.⁴²

1.3. GELİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Gelişimi etkileyen iki ana unsur bulunmaktadır: kalıtım ve çevre. Bireylerin gelişimi, genetik faktörler ile çevresel etmenlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkar. Genetik faktörler, bireyin biyolojik ve kalıtsal özelliklerini kapsarken; çevresel faktörler, bireyin yaşadığı dış çevre, kültürel etkileşimler, eğitim, aile ve sosyal deneyimler gibi unsurları içerir. Bireyin gelişimi, bu genetik ve çevresel unsurların karşılıklı etkileşimiyle şekillenir. Genetik faktörler bireyin potansiyelini belirlerken, çevresel faktörler bu potansiyelin gerçekleşmesine katkıda bulunur ve gelişim sürecini yönlendirir.⁴³ Bu bağlamda, genetik ve çevresel etkileşim, bireyin yaşamı boyunca süren ve birbirini etkileyen dinamik bir süreci ifade eder.

Kalıtımın önemini vurgulamak adına, ikiz kardeşler örneğine değinmek yerinde olacaktır. James Arthur Springer ve James Eduvardo Lewis, aynı yumurta ikizleri olarak dünyaya gelmişlerdir. Yaşanan bazı olaylar nedeniyle, her ikisi de dört haftalıkken farklı ailelere evlatlık verilmiştir. Tam otuz dokuz yıl boyunca birbirlerini hiç görmeden yaşamışlardır. 1978 yılında bir araya geldiklerinde ise, pek çok özelliklerinin aynı olduğu görülmüştür. Her ikisinin de ilk eşinin adı Linda, ikinci eşinin adı ise Betty'dir. Çocukluklarında her ikisinin de köpeği olmuş ve köpeklerinin adı Toy'dur. Her ikisinin de iki oğlu vardır ve çocuklarının isimleri James ve Alan'dır. Her ikisi de şerif yardımcısı olarak çalışmaktadır. Alkol ve sigara kullanma alışkanlıkları, nabız oranları, tansiyonları, uyku düzenleri ve baş ağrısı nedenleri neredeyse aynıdır. Bu örnek, kalıtımın gelişim üzerindeki etkisinin yalnızca bir göstergesidir. Aynı yumurta ikizleri, farklı kültürlerde büyüseler dahi aralarında birçok ortak özellik olduğu gözlemlenmektedir.⁴⁴

1.3.1. Kalıtım

Kalıtım, gelişimi etkileyen temel unsurlardan biridir. Kalıtımın sınırlarını, babanın sperm ve annenin yumurta hücrelerinde bulunan 23'er kromozom belirler. Anneden ve babadan gelen bu kromozomlarla toplamda 46 kromozom oluşur. Bütün kromozomlar, bebeğe annesinden ve babasından geçecek özellikleri barındıran yaklaşık

⁴² Senemoğlu, age., s.16.

⁴³ Selçuk, age., s.14.

⁴⁴ Senemoğlu, age., s.17.

20.000 genin farklı kombinasyonlarda sıralanmasıyla meydana gelir. Kalıtımın gelişimin hangi aşamalarına etki ettiği konusunda tartışmalar devam etse de, yapılan araştırmalar kalıtımın özellikle zihinsel ve fiziksel gelişim üzerinde oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Örneğin, anne ve babası kısa boylu olan bir çocuk ile anne ve babası uzun boylu olan bir çocuğa aynı tür ve miktarda besin verildiğinde, büyüme sürecinin sonunda ilk çocuk kısa, ikinci çocuk ise uzun boylu olmaktadır. Benzer şekilde, ebeveynler ve çocukların zeka düzeyleri ölçüldüğünde de büyük oranda benzerlikler gözlemlenmiştir. Bu bulgular, zekânın da kalıtımla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.⁴⁵

1.3.2. Çevre

Bireyin kalıtımla getirdiği tüm özellikleri geliştiren ya da sınırlayan unsur ise çevredir. Çevre, bireyi daha dünyaya gelmeden etkilemeye başlar. Bebek anne karnındayken, annenin ruh hali, sağlık durumu ve beslenme alışkanlıkları gibi çevresel faktörler, bebeğin gelişimini önemli ölçüde etkiler. Doğum sırasında meydana gelen kordon dolanması, oksijensiz kalma gibi durumlar da bebeğin gelişimi üzerinde büyük etkiye sahiptir. Doğum sonrasında ise, çocuğun doğduğu aile, aile içi tutum ve davranışlar, ailede aldığı eğitim, arkadaş çevresi, okul ortamı ve içinde yaşadığı toplumun değerleri ile normları, çocuğun gelişimini destekleyen veya kısıtlayan çevresel etmenlerdir.

Ebeveynlerin, özellikle bebeğin oral döneminde gösterdikleri sevgi ve ilgi, çocuğun temel güven duygusunun gelişmesine katkı sağlar. Ebeveyn tutum ve davranışları, çocukların kişilik gelişimi üzerinde önemli çevresel faktörlerdendir. Cezalandırıcı, katı kuralları olan ve çocuğunun isteklerini ifade etmesine izin vermeyen sınırlandırıcı ebeveyn tutumuna sahip ailelerin çocuklarının, kuralcı, inatçı ve otoriter kişilik özellikleri geliştirdikleri görülmektedir. Bunun tam tersi, aşırı hoşgörölü ve başıboş bırakıcı ebeveyn tutumuna sahip ailelerin çocukları ise, duygusal açıdan zedelenmiş bireyler olarak gelişmektedir.⁴⁶

Ebeveynler, çocuklarının ne tüm isteklerini yerine getirmeli ne de her davranışını kısıtlamalıdır. Güven verici, dengeli ve tutarlı bir duruş sergilemeleri gerekmektedir. Anne ve babaların, çocuklarına çok fazla kural koymadan fakat onları tamamen başıboş da bırakmadan, demokratik bir dengeyle gelişimlerini desteklemeleri önemlidir. Güven

⁴⁵ Senemoğlu, age., s.19

⁴⁶ Yavuzer, age., s.138

verici ve tutarlı ebeveynlerin çocuklarının, kendine güvenen, yüksek özsaygıya sahip ve başarıya motive bireyler olarak yetiştikleri gözlemlenmiştir.⁴⁷ Aile tutumlarına ilerleyen başlıklarda daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

Çocuğun ailedeki doğum sırası da gelişimini etkileyen önemli çevresel faktörlerdendir. Birçok kültürde, ilk çocuklardan yüksek beklentiler bulunur. Bu çocuklardan başarılı, hırslı, kurallara uyan ve yüksek standartlara sahip bireyler olmaları beklenir. İlk çocuklar, genellikle bu özellikleri kazanarak kişilik gelişimlerini tamamlasalar da, ailelerinin sürekli ilgi odağı oldukları için yaşitlarıyla yakın ilişkiler kurmakta zorlanabilir, kendilerine güvenmekte güçlük çekebilir ve daha temkinli, tutucu bireyler olabilirler. Son çocuklar ise, ilk çocuklara benzer özellikler taşıyalar da, olgunlaşmaları daha uzun sürer ve ilgi odağı olmayı daha iyi başarırlar. Ortanca çocuklar ise, genellikle büyük ve küçük kardeşlerinin etkisi altında kalabilirler. Ailelerinden yeterince ilgi göremedikleri için daha bağımsız, kendi halinde ve akranlarıyla sıkı ilişkiler kurabilen bireyler olabilirler.⁴⁸

Sonuç olarak, yakın çevre olan ebeveynlerin çocuklarını yetiştirme biçimleri ve aile üyelerinin birbirleriyle olan iletişimi; çocukların dil, bedensel, psiko-sosyal, zihinsel ve cinsel gelişimini büyük ölçüde etkilemektedir.⁴⁹

2. ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE GELİŞİM

2.1. DOĞUM ÖNCESİ GELİŞİM

Bireyin gelişimi, dişi ve erkek üreme hücrelerinin birleşmesiyle başlamaktadır. Bu nedenle, gelişimi doğum öncesi dönemden itibaren incelemek daha doğru olacaktır. Bebek, ana rahmine düştüğü andan itibaren doğuma kadar sürekli bir gelişim süreci geçirir ve bu süreçte sırasıyla zigot, dölüt (embriyo) ve fetüs evrelerinden geçer. Doğum öncesi gelişim, yaşamın en hızlı gelişim gösteren dönemidir. Tek bir hücre, yaklaşık sekiz milyar kat büyüyerek bir bebek halini alır. Yaklaşık 280 günlük anne karnındaki gelişimini tamamlayan bebek dünyaya gelir.⁵⁰

⁴⁷ Senemoğlu, age., s.21

⁴⁸ Senemoğlu, age., s.22

⁴⁹ Yavuzer, age., s.144

⁵⁰ Selçuk, age., s.30

2.2. BEBEKLİK DÖNEMİNDE GELİŞİM (0-2 YAŞ)

2.2.1. Fiziksel Gelişim (0-2 Yaş)

Fiziksel gelişimin en hızlı olduğu dönem, doğum öncesi dönemden sonra bebeklik dönemidir.⁵¹ İlk iki yaşta fiziksel gelişim oldukça hızlıdır. Bir yaşını tamamlamış bebekler, ilk yılda doğum boylarının yaklaşık yarısı kadar uzarlar.⁵² İki yaşını tamamlayan bebekler ise doğum boylarının üçte ikisi kadar uzamış olurlar. Bebek, altı aylık olduğunda doğum kilosunun iki katına, bir yaşında ise doğum kilosunun üç katına ulaşır. İki buçuk yaşına geldiğinde ise doğum kilosunun dört katına ulaşır.⁵³

Yeni doğan bir bebekte baş, diğer organlara oranla daha büyüktür ve vücudun yaklaşık dörtte birini oluşturur. Bu nedenle, bebeklerin bacakları, kolları ve gövdesi başa göre daha hızlı büyür. Çocuk beş-altı yaşına ulaştığında, baş-vücut orantısı yetişkinlerle benzer hale gelir. Yeni doğan bir bebekte kas oranı, yetişkinlere kıyasla daha azdır. Bebeklik döneminde sırasıyla baş ve boyun kasları, omuz kasları, kol ve el kasları, karın kasları ile bacak ve ayak kasları gelişir. Bu gelişim sırası, “gelişim baştan ayağa ve içten dışa doğrudur” ilkesini yansıtmaktadır. Ayrıca, çocuklarda önce büyük kaslar, ardından küçük kaslar gelişir. Buna bağlı olarak çocuk önce daha geniş ve kaba hareketler yapabilirken, zamanla daha ince ve hassas hareketler gerçekleştirebilir. Bebeğin sinir sistemi de gelişim ilkelerine uygun olarak içten dışa doğru gelişir; önce baştaki sinirler, sonra ayaktaki sinirler olgunlaşır. Bebeklerin boşaltım sistemi ise henüz tam olarak gelişmemiştir; sidik torbasını kontrol edebilecek mekanizmaya 12-30 ayları arasında ulaşırlar. İskelet sistemi açısından, bebeklerin kemikleri başlangıçta kıkırdak yapısındadır ve henüz sertleşmemiştir.⁵⁴ Bu nedenle, kemikleri kolay kolay kırılmaz; ancak yanlış pozisyonlarda kemiklerde şekil bozuklukları meydana gelebilir ve bu da duruş bozukluklarına yol açabilir.⁵⁵

Bebek doğduğunda beyninin ağırlığı yaklaşık 300 gramdır; ancak henüz tam olgunluğa ulaşmamıştır. Doğuştan bazı reflekslerle dünyaya gelen bebekler, beyin ve sinir sistemleri geliştikçe bilinçli hareketler sergilemeye başlarlar.⁵⁶

⁵¹ Abdurrahman Doğurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İfav Yayınevi, İstanbul 1998, s. 161.

⁵² Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allahı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, İstanbul 2000, s. 29.

⁵³ Senemoğlu, age., s.29

⁵⁴ Doğurgalı, age., s.161.

⁵⁵ Senemoğlu, age., s.30,31.

⁵⁶ Selçuk, age., s.32.

2.2.2. Psiko-Motor Gelişim

Bebekler dünyaya geldiklerinde kendi bedenlerini kontrol edemezler. Beden kontrolü, olgunlaşma, büyüme ve öğrenme süreçlerinin bir sonucudur.⁵⁷ Yenidoğan bir bebeğin ağzının kenarına veya yanağına dokunulduğunda, o yöne doğru ağzını açması ve verilen nesneyi emmesi bir refleks olarak ortaya çıkar. 0-4 ay arası bebeklerde “moro refleksi” (sıçrama refleksi) gözlemlenir. Bu refleks sırasında bebekler, önce kollarını yanlara doğru açar, sonra tekrar kapatır ve ani durumlara bu şekilde tepki verirler.⁵⁸

Yeni doğan bebekler, denetimsiz ve refleksif hareketler yapabilirler. Moro refleksi, bu tür refleksif hareketlere iyi bir örnektir.⁵⁹ Denetimsiz hareketlere; ağlamak, öksürmek, kol ve bacakları bükmek veya uzatmak gibi davranışlar örnek verilebilir.⁶⁰

Mary Shirley’nin yaptığı araştırmalar, bebeklerin psiko-motor gelişimlerinin evrensel olduğunu, ancak aynı gelişim özelliklerini gösterme zamanlarının bireysel farklılıklar gösterebileceğini ortaya koymuştur. Kritik dönem aşılmadığı sürece, bebekler aynı gelişim özelliklerini farklı ay veya haftalarda sergileyebilirler.⁶¹

Shirley’e göre bebeklerde ay ay motor gelişimleri şu şekildedir:

0 aylık: Fötal davranışlar, 1 aylık: Çenesini kaldırabilir, 2 aylık: Göğsünü kaldırabilir, 3 aylık: Nesneye ulaşabilir, 4 aylık: Destek alarak oturabilir, 5 aylık: Kucakta oturabilir ve bir nesneyi yakalayabilir, 6 aylık: Sallanan bir nesneyi yakalayabilir, 7 aylık: Desteksiz oturabilir, 8 aylık: Destek alarak ayağa kalkabilir, 9 aylık: Nesnelere tutunarak ayakta durabilir, 10 aylık: Emekleyebilir, 11 aylık: Elinden tutulduğunda yürüyebilir, 12 aylık: Ayağa kalkmak için eşyayı çekebilir, 13 aylık: Merdivenleri tek başına tırmanabilir, 14 aylık: Desteksiz ayakta durabilir, 15 aylık: Desteksiz yürüyebilir⁶²

2.2.3. Dil Gelişimi

Dil gelişimi; seslerin, kelimelerin, sayıların ve sembollerin kazanılması, saklanması ve dilin kurallarına uygun olarak kullanılmasını içeren karmaşık bir süreçtir. Bireyin doğasında, dil aracılığıyla iletişim kurma, isteklerini, duygu ve düşüncelerini

⁵⁷ Senemoğlu, age., s.31.

⁵⁸ Yavuzer, age., s.61.

⁵⁹ Senemoğlu, age., s.31.

⁶⁰ Yavuzer, age., s.60.

⁶¹ Senemoğlu, age., s.32.

⁶² Yavuzer, age., s.63.

ifade etme ihtiyacı bulunmaktadır. Dil gelişimi, doğumdan itibaren başlar ve yaşam boyu devam eder.

Dilin kazanılmasıyla ilgili üç temel kuram bulunmaktadır: davranışçı kuram, sosyal öğrenme kuramı ve psiko-linguistik kuram.⁶³

Davranışçı kurama göre, dil pekiştirmeler sonucunda öğrenilen bir davranıştır. Bu yaklaşıma göre, bebekler tek heceli sesleri doğru ve kelimelere benzer şekilde çıkardıklarında, çevrelerindeki tarafından “aferin” gibi pekiştireçlerle ödüllendirilirler ve böylece konuşmayı öğrenirler.

Sosyal öğrenme kuramına göre ise bebekler, dili anne babalarını taklit ederek ve onların rol model olmaları ile birlikte, verdikleri pekiştireçler sayesinde öğrenirler.

Psiko-linguistik kuramın en önemli temsilcilerinden Noam Chomsky’ye göre ise bütün insanlar dil öğrenmeye genetik olarak programlanmıştır. Bu yaklaşıma göre, çevre çocuğun dil öğrenmesini değil, yalnızca hangi dili öğreneceğini belirler. Çünkü her bebek, doğuştan bir “dil öğrenme mekanizması” ile dünyaya gelmektedir.⁶⁴

Bebekler, çevreleriyle ilk iletişimlerini ağlayarak kurarlar. Farklı ihtiyaçlara yönelik birkaç çeşit ağlama tınısı vardır ve her tını, farklı bir ihtiyacı ifade eder. Bebekler, ilk günlerden itibaren sesli uyarıcılara tepki verirler.⁶⁵ Üçüncü ayın başlarından itibaren bebekler, kumru gibi sesler çıkarmaya başlarlar ve bu döneme “cıvıldama dönemi” adı verilir. Bu cıvıldamalar, ileride kullanılacak kelimelerin temelini oluşturur.⁶⁶ Beşinci ve altıncı aylardan sonra, bebekler anlamı olmayan tek heceli sözcükler söylemeye başlarlar; bu döneme “heceleme dönemi” denir. Yedinci ve sekizinci aylarda ise bebekler, heceleri arka arkaya kullanarak tekrarlarlar; örneğin, “ba ba ba ba”, “ma ma ma ma” gibi. İlk kelimeler genellikle bir yaş civarında ortaya çıkar. Zihinsel olarak konuşmaya hazır olmak, psiko-motor hazırlığın ardından gelir. Bebeğin zihni, geçmişte yaşadıklarını hatırlayabilir hale geldiğinde ya da geçmiş olaylarla o an yaşadıkları arasında bağlantı kurabilecek olgunluğa eriştiğinde konuşmaya başlayabilir. Bir buçuk ila iki yaş civarında ise çocuğun kelime hazinesi yaklaşık elli sözcüğe ulaşır.⁶⁷

⁶³ Selçuk, age., s.103.

⁶⁴ Selçuk, age., s.104,105.

⁶⁵ Yavuzer, age., s.64.

⁶⁶ Doğurgalı, age., s.163.

⁶⁷ Yavuzer, age., s.67,68.

2.2.4. Duygusal Gelişim (Psikoseksüel Gelişim)

Duygusal gelişim, cinsel rollerin, cinsel kimliğin ve cinsel gelişimin şekillenmesini içerir. Burada kullanılan “cinsellik” kavramı, yalnızca biyolojik anlamda değil; dini, sanatsal, hukuki, ahlaki, kültürel, estetik ve pedagojik boyutları da kapsayan geniş bir anlam taşımaktadır. Cinsel kimliğin oluşumu, bireyin kendisinin erkek ya da kadın olduğunun farkına varmasıyla ilgilidir. Temel cinsel kimlik algısı genellikle üç yaşına gelmeden oluşur ve bu kimlik, ilerleyen yıllarda kolay kolay değişmez. Çocuklar yaklaşık iki yaşında farklı iki cinsiyetin varlığını idrak eder ve kendi cinsiyetlerinin de bilincine varırlar. Ayrıca, bu yaştan itibaren oyunlarda kız ya da erkek rollerine uygun davranışlar sergilemeye başlarlar.⁶⁸

Freud, kişiliğin yapısını id, ego ve süperegö olmak üzere üç temel bileşenle açıklamıştır. İd, tüm dürtü ve arzuları; ego, mantıklı düşünme becerisini; süperegö ise aile tarafından aktarılan ahlaki kuralları, değerleri ve gelenekleri temsil eder. Davranışlar, bu üç sistemin etkileşimiyle ortaya çıkar. İd’in baskın olduğu bireyler, toplumsal değerleri önemsemeyen, yalnızca kendi isteklerini düşünen kişiler olabilirken; süperegö baskın olan bireyler, cinsel arzularını ya da öfkesini bastıran, utangaç kişiler olabilirler.⁶⁹

Freud’un psikoseksüel gelişim kuramına göre, çocukluk döneminde beş temel evre bulunmaktadır: oral dönem (0-1 yaş), anal dönem (1-3 yaş), fallik dönem (3-6 yaş), latent dönem (6-12 yaş) ve genital dönem (12-18 yaş). Bebeklik döneminde çocuklar, genellikle oral dönemdedir. Bu dönemde temel haz kaynağı ağızdır; emme, yutma, ısırma ve çiğneme gibi davranışlar ön plandadır.⁷⁰ Oral dönemde yaşanan herhangi bir takıntı, ilerleyen yaşlarda sigara, alkol veya aşırı yeme gibi davranışlara neden olabilir. Bir buçuk yaşından itibaren çocuklar, anal döneme geçerler. Bu dönemde ise haz kaynağı anüs bölgesidir ve tuvalet eğitimi ile ilgili davranışlar öne çıkar. Anal dönemde baskıcı ya da aşırı serbest ebeveyn tutumları, ileriki yaşlarda inatçılık veya aşırı düzenlilik gibi kişilik özelliklerinin temelini oluşturabilir.⁷¹

⁶⁸ Selçuk, age., s.43.

⁶⁹ Selçuk, age., s.45,46.

⁷⁰ Mehmet Eroğlu, *Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Bağlanma Stilleri, Kimlik Statüleri ve Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul 2020, s. 3.

⁷¹ Selçuk, age., s.49,50.

2.2.5. Psiko-Sosyal Gelişim

Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramına göre, 0-1,5 yaş arası çocuklar “temel güvene karşı güvensizlik” dönemi içerisindeydir. Bu dönemde bebekler, dünyaya ve bakım veren kişilere güvenip güvenmeme arasında bir ikilem yaşarlar.⁷² Bebekler, bakım veren kişinin tutarlı ve duyarlı davranışlarını hissettiklerinde, ona karşı temel bir güven geliştirirler.⁷³ Örneğin, bebek acıktığında hemen doyuruluyor, altı değiştiriliyor veya ağladığında ihtiyacı karşılanıyorsa, bakım veren kişi bebek için güvenilir bir figür haline gelir. Ancak, ihtiyaçları zamanında karşılanmayan bebeklerde güvensizlik gelişebilir. Temel güven duygusundan yoksun kalan bireyler, ileriki yaşlarda kendilerine güvenmeyen ve sosyal ilişkilerde zorlanan kişiler olabilirler. Bununla birlikte, birey ilerleyen yaşlarda bu eksikliği fark edip telafi edebilir.⁷⁴

Erikson'a göre, ebeveynlerin dini inançları ve içsel güven duygusu, bebeklerine de geçerek, onların dünyayı güvenilir bir yer olarak algılamalarına katkı sağlar⁷⁵

2.2.6. Ahlak Gelişimi

Bireyin, içinde yaşadığı toplumun kendisinden beklediği rolleri yerine getirebilmesi için, toplumun belirlediği temel kuralları içselleştirmesi gerekmektedir. Bu kurallar sayesinde birey, insanlarla nasıl sağlıklı iletişim kuracağını, nasıl uyumlu ilişkiler geliştireceğini ve toplumsal uyumu nasıl sağlayacağını öğrenir.⁷⁶

Ahlak gelişimi, bilişsel gelişimle paralel olarak belirli aşamalarda gerçekleşir. Kişilik gelişiminin temel öğelerinden biri olan ahlak gelişimi, bireyin sosyalleşme sürecinde neyin iyi, neyin kötü olduğunu değerlendirebilmesi ve bu doğrultuda davranabilme olgunluğuna ulaşmasıdır. Ahlak gelişimi denildiğinde ilk akla gelen, bireyin içinde yaşadığı toplumun kurallarıdır. Çocuk, adalet duygusunu geliştirerek, neyin iyi neyin kötü olduğunu kavrar ve kanun ile kurallara uygun davranışlar sergileyerek topluma uyum sağlar.⁷⁷

Yapılan araştırmalar, çocuğun içinde doğduğu ve yetiştiği toplumun ve sosyal çevrenin ahlaki gelişimi açısından büyük önem taşıdığını göstermektedir. Çocuğun ahlaki

⁷² Doğurgalı, age., s.166.

⁷³ Erik Erikson, *İnsanın Sekiz Evresi*, ed. Gonca Akkaya, Okuyan Yayınları, İstanbul 2022, 6. Baskı, s. 33-34.

⁷⁴ Selçuk, age., s.56.

⁷⁵ Selçuk, age., s.57.

⁷⁶ Senemoğlu, age., s.68.

⁷⁷ Yavuzer, age., s.115.

gelişimi, yaşadığı toplum tarafından şekillenir. Örneğin, otoriter toplumlarda çocuklardan kurallara koşulsuz uyum beklenmekte ve genellikle çocuklar da bu şekilde davranmaktadır.

Winnicott, çocuklarda doğuştan iyi ve kötü duygusunun bulunduğunu, bakım veren çevre tarafından uygun ortam sağlandığında bu duyguların ortaya çıkacağını vurgulamıştır. Çocuğun iyi ve kötü algısı, ebeveynlerinin bu konudaki tutumlarına göre şekillenir. Winnicott’a göre, ebeveynler ne kadar tutarlı ve güvenilir olursa, çocuklarda iyi ve kötü algısı da o kadar sağlıklı gelişir.⁷⁸

Ahlak ve vicdan gelişimiyle ilgili pek çok araştırma ve farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını aşağıda değinilmiştir:

Psikanalitik yaklaşıma göre, Freud çocuğun ahlaki ve vicdani standartlarının, fallik dönem sonunda babasıyla özdeşleşmesiyle oluştuğunu savunur. Çocuk, süperegö gelişimi sayesinde ahlaki kurallara uygun davranıp toplumsal rollere uyum sağlayabilir.

Davranışçı yaklaşıma göre, çocuk ahlaki değerleri şartlanma yoluyla öğrenir. Örneğin, bir çocuk yaptığı bir davranış sonrası ödüllendiriliyorsa, o davranışı iyi olarak algılar ve tekrarlar; ödül verilmeyen veya olumsuz karşılanan davranışları ise kötü olarak değerlendirir ve bunlardan kaçınır. Sosyal öğrenme kuramına göre, ahlaki kurallar rol model alma yoluyla öğrenilir. Örneğin, babasının zararlı alışkanlıklara karşı duyarlı olduğunu gören bir çocuk, babasını model alarak bu konuda hassasiyet geliştirebilir.⁷⁹

Piaget’ye göre ise bilişsel gelişim ve ahlak gelişimi birbirine paralel, hiyerarşik ve kademeli olarak ilerler. Ahlaki gelişim için gerekli olan kurallar, bilişsel gelişim sürecinin bir parçası olmalıdır. Her birey bilişsel gelişimin en üst seviyesine ulaşamayacağı gibi, ahlaki gelişimin de en üst düzeyine ulaşamayabilir. Piaget, çocukların ahlaki gelişimini “dışa bağlı ahlak” ve “özerk ahlak” olmak üzere iki evrede incelemiştir.⁸⁰ Dışa bağlı ahlakta çocuklar, büyüklerinin koyduğu kuralları sorgulamadan kabul ederler ve hataların büyüklüğünü, sonuçlarının fiziksel etkisine göre değerlendirirler. Özerk ahlak evresinde ise çocuklar, kuralların değiştirilebilir olduğunu fark eder ve bir davranışın doğru ya da yanlış olduğuna karar verirken durumu ve kişiyi dikkate alırlar. Bilişsel gelişim kuramcılarının göre, yaş arttıkça birey, doğru ve yanlış davranışların farkına varacak ve

⁷⁸ Yavuzer, age., s.119.

⁷⁹ Selçuk, age., s. 63.

⁸⁰ Mualla, age., s.29-30.

davranışlarını buna göre şekillendirecektir.⁸¹ Bilişsel gelişim kuramcılarına göre, yaş arttıkça birey, doğru ve yanlış davranışların farkına varacak ve davranışlarını buna göre şekillendirecektir.⁸²

Ahlak gelişimi konusunda önemli araştırmalar yapan Kohlberg ise, çalışmalarında daha çok adalet kavramı üzerinde durmuştur. Kohlberg, çocukların ahlaki düzeylerini belirlemek için onlara “ahlaki ikilem” olarak adlandırılan çeşitli olaylar sunmuş ve bu olaylar karşısında verdikleri kararları incelemiştir. Burada amaç, çocukların karar verirken hangi mantıksal süreçlerden geçtiklerini ve adalet duygusuna ne kadar yer verdiklerini ortaya koymaktır.⁸³

Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramında, bireylerin altı evreden geçtiği belirtilmiştir. Bu evreler yaşlara göre sıralanmış olup; gelenek öncesi düzey, geleneksel düzey ve gelenek sonrası düzey olarak üç ana başlık altında toplanır. Bu tezde çocukluk dönemi (0-12 yaş) ele alındığı için, ahlaki gelişim daha çok gelenek öncesi düzey ve geleneksel düzeyin başları kapsamında incelenecektir.

Bebeklik döneminde (0-2 yaş), ahlak gelişimi gelenek öncesi düzeyin başlarına, yani “itaat-ceza evresi”ne denk gelmektedir. Çocukluk dönemlerinin ve gelişim kuramlarının yaş aralıkları farklılık gösterebildiğinden, tam bir eşleşme olmayabilir. İtaat-ceza evresi 0-5 yaş aralığını kapsamakta olup, bebeklik dönemi bu evrenin ilk iki yılını içerir. İtaat-ceza evresinin 2-5 yaş arası ise ilk çocukluk dönemine karşılık gelmektedir. İtaat-ceza evresinde benmerkezci düşünce hâkimdir. Çocuklar, çoğu zaman kendi isteklerinin olmasını ister ve cezadan kaçınma eğilimindedirler. Otorite yoksa, yapılmaması gereken davranışları sergileyebilirler.⁸⁴

2.2.7. Bilişsel Gelişim

Canlıların dünyayı öğrenmesini ve anlamasını sağlayan, etkin zihinsel faaliyetlerde meydana gelen değişim ve ilerlemelere bilişsel gelişim denilmektedir. Piaget, bilişsel gelişimi biyolojik temellere dayandırarak kapsamlı araştırmalar yapmıştır. Ona göre gelişim, çevre ve kalıtım etkileşimi sonucunda ortaya çıkar. Piaget’nin bilişsel gelişim kuramında çocuklar, bilgiyi alma konusunda pasif bir alıcı değil; aksine aktif bir

⁸¹ Selçuk, age., s.110-111.

⁸² Yavuzer, age., s.115.

⁸³ Yavuzer, age., s.119.

⁸⁴ Yavuzer, age., s. 62.

özne olarak değerlendirilir. Bu kurama göre yaşantı, dengeleme, uyum, olgunlaşma ve örgütlenme, bilişsel gelişimi etkileyen temel etmenlerdir.⁸⁵

Piaget'nin bilişsel gelişim kuramında, 0-2 yaş arası dönem “duyusal-motor dönem” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde bebekler, çevrelerindeki kişilerle ve nesnelerle yaşantıları sonucunda bilgiyi edinirler. Bebekler, yaşamlarının ilk aylarında kendi varlıklarının ve çevrelerindeki nesnelerin farkında değildirler. Doğuştan bazı reflekslerle dünyaya gelirler ve bu refleksler, bilişsel gelişimin ilk unsurlarını oluşturur. Duyusal-motor dönemde çocuklarda nesne devamlılığı henüz gelişmemiştir; bebekler, gözlerinin önünde kaybolan nesneleri takip edemezler. Örneğin, bir anne bebeğinin önünde bir oyuncak alıp yastığın altına koyduğunda, bebek için o oyuncak artık yok olmuştur. Çünkü nesne, henüz bebeğin hafızasında temsil edilmemektedir.⁸⁶

2.3. İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE GELİŞİM (2-6 YAŞ/OKUL ÖNCESİ DÖNEM)

2.3.1. Fiziksel ve Motor Gelişimi

İlk iki yaşta çok hızlı ilerleyen büyüme, iki yaştan sonra bir miktar yavaşlamaktadır. 2-3 yaş arasında boy uzaması ortalama 8 cm civarındadır. 3-6 yaş arasında ise ortalama boy uzaması 6-8 cm olarak gerçekleşir. Boy büyümesi ve kilo alımı, kız çocuklarında erkeklere göre daha erken başlar ve daha erken sona erer.⁸⁷ Ayrıca, kız çocuklarının kemik gelişimi erkeklere kıyasla yaklaşık bir yıl önde gitmektedir. 3-6 yaş arasında çocukların kemikleri hâlâ yumuşaktır ve tam olarak sertleşmemiştir. Üç yaşında genellikle süt dişlerinin tamamı çıkmış olurken, altı yaşında ise süt dişleri dökülür ve kalıcı dişler çıkmaya başlar.⁸⁸

2.3.2. Dil Gelişimi

Sözlü iletişim, söyleneni anlayabilme ve anlamlı kelimeleri art arda kullanarak cümle kurabilme becerisini içerir. Çocuklar, okula başlamadan önce onlara okunan hikâyeleri anlayabilecek; karmaşık ve basit kelimeleri kavrayabilecek düzeyde olmalıdır. 12-18 aylık bebeklerin çıkardığı kelimeler, genellikle anne-babaları dışındakiler için anlaşılır değildir. 18. aydan üç yaşına kadar birçok kelimeyi söyleyebilirler, ancak telaffuzları çoğu zaman anlaşılır değildir.⁸⁹

⁸⁵ Senemoğlu, age., s.40.

⁸⁶ Selçuk, age., s.86,87.

⁸⁷ Doğurgalı, age., s.182-183.

⁸⁸ Selçuk, age., s.32.

⁸⁹ Yavuzer, age., s.88.

Çocuklar belirli bir olgunluğa eriştiklerinde, temel sözcükleri cümle içinde kullanabilirler. Kelime dağarcıkları, çevresel etkileşimlerle veya kendi kendine gelişir.⁹⁰ Çocukların ilk söyledikleri kelimeler genellikle isimlerdir; bu isimler önce tek heceli, sonra iki ve üç heceli olarak artar. İsimlerden sonra fiilleri, en son ise ön takı ve zamirleri kullanmaya başlarlar.⁹¹

İlk cümleler genellikle bir kelimedenden oluşur ve bu kelimeyi destekleyen mimikler eşlik eder. Örneğin, çocuk bir oyuncağa bakarak “ver” der; yetişkinler bunu “Oyuncağı bana ver” şeklinde anlar.⁹² İki yaşına gelindiğinde ise cümleler “bebeği ver” gibi iki kelimedenden oluşmaya başlar. Genellikle dört yaş civarında düzgün cümleler kurulabilir. Cümlelerin anlamlı bir şekilde uzaması ise yaklaşık 9,5 yaşına kadar devam eder.⁹³

Çocuklar ilk iki yaşlarında iki-üç kelimeli cümleler kurarlar. İki yaşındaki bir çocuk, çevresinden edindiği bilgilerle “mama iç”, “top vur”, “anne gel”, “baba gitti” gibi iki sözcükten oluşan cümleler kurmaya başlar. İki buçuk yaşında kelime hazinesi ortalama 400 kelimeye ulaşır. Duyduğu kelimeleri bir veya iki kez duyması, kelime hazinesine katması için yeterli olabilir. Üç yaşla birlikte konuşma daha anlamlı hâle gelir ve dil bilgisi kuralları konuşmaya dâhil olmaya başlar. Olumsuz cümleler kurabilir; “babam geldi”, “kıyafetçi amca”, “su içiyorum” gibi ifadeler kullanabilir. Dört yaşında gelecek zamanı kullanmaya başlar; “annem gelecek mi?” gibi cümleler kurabilir. Beş yaşına geldiğinde ise neredeyse yetişkinler gibi konuşmaya başlar; iki veya daha fazla düşüncesini bir cümlede bir araya getirebilir. Örneğin, “Sen benim yemek yediğimi düşünüyorsun, ama yemedim” gibi cümleler kurabilir. Beş yaşında çocuklar, kendilerini düzgün bir şekilde ifade edebilir, düşüncelerini açıkça dile getirebilir ve uzun cümleler kurabilirler. Cümlelerin anlamlı bir şekilde uzaması ise 9,5 yaşına kadar devam edebilir.⁹⁴

2.3.3. Duygusal Gelişim (Psikoseksüel Gelişim)

İlk çocukluk döneminde, psikoseksüel kurama göre çocuklar sırasıyla anal dönem ve fallik dönemden geçerler. Anal dönem, bir buçuk ile üç yaş arasını kapsar. Yaş aralığı itibarıyla anal dönemin başı bebeklik döneminin son çeyreğine, sonu ise ilk çocukluk dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde çocuklar kaslarını kontrol edebilmeye başlar;

⁹⁰ Doğuralı, age., s.183,184.

⁹¹ Yavuzer, age., s.89.

⁹² Yavuzer, age., s.90.

⁹³ Doğuralı, age., s.183.

⁹⁴ Senemoğlu, age., s.52-53.

dışkı yapma ve tutma becerisi gelişir. Bu nedenle, bu döneme “idrar ve dışkı çıkarma dönemi” de denir. Çocuk, bu dönemde çevresini ve kendini kontrol etmeyi öğrenir.⁹⁵

Annenin veya bakım verenin tuvalet eğitimi sırasında sergilediği yanlış tutumlar, çocukta ilerleyen yaşlarda davranış bozukluklarına yol açabilir. Baskıcı bir tuvalet eğitimi alan çocuk, ileriki yaşlarda inatçı ve cimri olabilirken; teşvik edici bir eğitim alan çocuk, ileride cömert, üretken ve yaratıcı olabilmektedir.⁹⁶

Üç ile altı yaş arasındaki dönem ise fallik dönem olarak adlandırılır. Bu dönemde erkek çocuklar annelerine, kız çocuklar ise babalarına karşı yoğun bir sevgi gösterirler.⁹⁷ Yetişkinlerin bu dönemde çocuklara sevgi dolu davranışlar göstermeleri önemlidir; çünkü çocuklar, sevdikleri kişilerin davranışlarını içselleştirerek özdeşim kurarlar.⁹⁸

2.3.4. Psiko-Sosyal Gelişim

İki yaşındaki çocuk, artık yakın çevresi olan ailesi dışındaki kişilerle ve yaşlılarıyla iletişim kurmaya başlamaktadır. Çocuğun yaşı ilerledikçe, çevresindeki çocuklarla ve kardeşleriyle iletişimi gelişir.⁹⁹ Bu dönemde çocuk, etrafındakilerle kurduğu ilişkiler sonucunda edindiği iyi ya da kötü izlenimler aracılığıyla hayatı öğrenir. Etrafındakilerle iletişim kurmaktan zevk alıp olumlu ilişkiler kurabilen çocukların, ileriki yaşlarda da çevresiyle sağlıklı ilişkiler geliştirmesi olasıdır.¹⁰⁰

İki yaşına kadar çocuklar genellikle yalnız oynarken, üç-dört yaşlarından itibaren grup halinde oyun oynamaya ve iletişim kurmaya başlarlar. İki yaş civarında başlayan “soru sorma” dönemi, en yoğun olarak dört yaş civarında görülür.¹⁰¹ “Bu ne?”, “O ne?”, “Neden?”, “Niçin?”, “Ben nereden geldim?” gibi sorulara, kısa ve çocuğun yaşına uygun, doğru yanıtlar verilmelidir. Beş yaş, çocukların daha dostça, uyumlu ve olgun davrandığı, “altın yaş” olarak da adlandırılan bir dönemdir.¹⁰²

Erikson’un psiko-sosyal gelişim kuramına göre, ilk çocukluk döneminin başlarına denk gelen 1,5-3 yaş arası “özerkliğe karşı utanç ve şüphe” dönemidir. Bu dönemde

⁹⁵ Senemoğlu, age., s.52-53.

⁹⁶ Selçuk, age., s.50.

⁹⁷ Banu Yazgan İnanç, Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016, s. 34.

⁹⁸ Senemoğlu, age., s.79.

⁹⁹ Emin Ay, age., s.30-31.

¹⁰⁰ Başaran, age., s.131

¹⁰¹ Doğurgalı, age., s.185.

¹⁰² Yavuzer, age., s.104,105

çocuklar, her şeyi kendileri yapmaya çalışır ve bu şekilde özgüvenleri gelişir.¹⁰³ “Ben yaparım”, “Kendim yapacağım” gibi ifadeler bu dönemin tipik örneklerindendir. Aynı dönemde tuvalet eğitimi de önemli bir yer tutar.¹⁰⁴ Tuvalet eğitiminde cezalandırıcı veya utandırıcı yaklaşımlar, çocukta utanç ve şüphe duygularının gelişmesine neden olabilir. Aşırı kısıtlayıcı ve koruyucu ebeveyn tutumları, çocukların özerklikten uzaklaşmasına yol açar. Hayati bir tehlike bulunmadıkça çocuklara serbestlik tanınmalı ve başarıma fırsatı verilmelidir.¹⁰⁵

Üç-altı yaş arası ise “girişkenliğe karşı suçluluk” dönemi olarak tanımlanır. Bu dönemde çocuk, aile bireylerinin ve kendisinin sorumluluklarını daha iyi kavrar; çevresiyle yakın etkileşim içindedir. Sosyal ilişkilerde bulunur, merak ettiği konuları araştırmaya çalışır.¹⁰⁶ Ancak başarısız olduğunda, ebeveynleri tarafından engellenirse veya yanlış bir eğitim yöntemi uygulanırsa, çocuk suçluluk duygusu hissedebilir.¹⁰⁷ Ebeveynler, çocuklarını faaliyetler konusunda teşvik etmeli, hayati bir tehlike yoksa destek olmalı, başarı duygusunu hissettirmek için önce kolay, sonra daha zor görevler vermeli ve yapılan hatalarda çocuğun kendi yanlışını bulmasına fırsat tanınmalıdır. Doğru davranışlar ise mutlaka pekiştirilmelidir.¹⁰⁸

2.3.5. Ahlak Gelişimi

Kişilik gelişiminin temel öğelerinden biri olan ahlak gelişimi, bireyin sosyalleşme sürecinde neyin iyi, neyin kötü olduğunu değerlendirebilmesi ve bu doğrultuda davranabilme olgunluğuna ulaşmasıdır.¹⁰⁹ Ahlak gelişimi denildiğinde ilk akla gelen, içinde yaşanılan toplumun kurallarıdır. Çocuk, adalet duygusunu geliştirerek, neyin iyi neyin kötü olduğunu kavrar, kanun ve kurallara uygun davranışlar sergileyerek topluma uyum sağlar.¹¹⁰

İlk çocukluk dönemi, Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramına göre, öncelikle “itaat-ceza evresi”ne karşılık gelir. Bu dönemde çocuklar, kurallara çoğunlukla cezadan kaçınmak için uyarlar. Otoriteye ve kurallara sıkı sıkıya bağlıdırlar. Benmerkezci düşünce

¹⁰³ Emin Ay, age., s.32.

¹⁰⁴ İnanç, age., s.167.

¹⁰⁵ Selçuk, age., s.58.

¹⁰⁶ Yazgan, Ercüment, age., s.168.

¹⁰⁷ Emin Ay, age., s.36.

¹⁰⁸ Selçuk, age., s.59.

¹⁰⁹ Doğurgalı, age., s.214.

¹¹⁰ Yavuzer, age., s.115.

hâkimdir ve başkalarının isteklerine duyarlılık göstermezler. Davranışların doğruluğu ya da yanlışlığı, doğurduğu fiziksel sonuçlara göre değerlendirilir.¹¹¹

Altı yaşından itibaren, gelenek öncesi düzeyin ikinci evresi olan “çıkara dayalı alışveriş evresi” başlar ve bu evre dokuz yaşına kadar devam eder. Bu dönemde çocuk, kurallara kendi çıkar ve ihtiyaçları doğrultusunda uysa da, başkalarının da çıkarları olduğunu fark eder. Doğruyu, kendi ve çevresindekilerin ihtiyaçlarının karşılanması olarak görür; “Sen bana iyilik yap, ben de sana iyilik yapayım” anlayışı hâkimdir. Kurallara, ihtiyacı karşılandığı sürece uyar, karşılanmadığında ise kuralları kolayca göz ardı edebilir.¹¹²

2.3.6. Bilişsel Gelişim

Piaget’nin bilişsel gelişim kuramına göre bu dönem, “işlem öncesi dönem” olarak adlandırılır. Buradaki “işlem” kavramı, mantıksal düşünebilme anlamında kullanılmaktadır; yani bu döneme “mantıksal düşünce öncesi dönem” demek daha açıklayıcı olacaktır. Bu dönemde çocuklar, bir işi yapmadan önce düşünürler; ancak yetişkinler gibi mantıksal bir düşünce yapısına sahip değildirler.¹¹³

Sembolik düşünce bu dönemde gelişmeye başlar. Sembolik düşünce, “mış gibi” yapmaktır.¹¹⁴ Örneğin, çocuk bir tahta kaşığı at ya da mızrak olarak hayal edip, onunla oyun oynayabilir. Bu dönemde çocuklarda “korunum” ilkesi henüz gelişmemiştir. Korunum, bir nesnenin farklı şekillere gelse de miktarının değişmediğini kavrayabilmektir.¹¹⁵ Örneğin, bir portakal dörde de, altıya da bölünse, çocuk daha fazla parçanın daha fazla portakal anlamına geldiğini düşünebilir; oysa aslında portakal miktarı değişmemiştir.

Bu dönemin belirgin özelliklerinden biri de benmerkezciliktir.¹¹⁶ Çocuklar, dünyanın kendi etraflarında döndüğünü düşünürler ve her şeyin kendileri için var olduğunu zannederler. Başkalarının düşünce ve istekleriyle kendi düşünce ve isteklerini ayırt edemezler; her şeye kendi bakış açılarıyla yaklaşırlar. Örneğin, dört yaşındaki bir çocuğa “Neden ağaçlar meyve verir?” diye sorulduğunda, “Benim yemem için” şeklinde yanıt verebilir. İşlem öncesi dönemde çocuklar, tersine dönebilirlik ilkesini de

¹¹¹ Selçuk, age., s.113.

¹¹² Selçuk, age., s.114.

¹¹³ Selçuk, age., s.87.

¹¹⁴ Emin Ay, age., s.34-35.

¹¹⁵ Doğurgalı, age., s.183.

¹¹⁶ Emin Ay, age., s.31-32.

kavrayamazlar; örneğin, suyun buza, buzun tekrar suya dönüşebileceğini anlayamazlar. Ayrıca, odaklanma ilkesi de henüz gelişmemiştir. Bir çocuk, televizyon izlerken yemek yediğinin farkına varmayabilir; çünkü yalnızca bir şeye odaklanabilir.¹¹⁷

2.4. SON ÇOCUKLUK DÖNEMİ GELİŞİM (6-12 YAŞ)

Bu dönemin başlarında, yaklaşık altı yaş civarında, çocuklarda olumsuz ve dengesiz bir gelişim gözlenirken, yedi yaşından itibaren daha dengeli bir döneme geçiş yaşanmaktadır. Son çocukluk döneminde çocuk, dil ve motor gelişiminde önemli bir ilerleme kaydetmiş; vücut dengesinin gelişmesiyle birlikte daha seri yürüyebilen, hedefe ok atabilen, futbol oynayabilen bir birey hâline gelmiştir.¹¹⁸

2.4.1. Fiziksel ve Psiko-Motor Gelişim

Bu dönemde fiziksel gelişim, ilk çocukluk dönemine göre daha yavaştır. İlkokul çağındaki çocukların boyu ortalama 145 cm'dir. 11 yaşına kadar kızlar, erkeklerden birkaç santimetre kısa olsalar da, 11 yaşından sonra kızlar ergenliğe daha erken girdikleri için erkekleri boy açısından geçmektedirler.¹¹⁹ Erkek çocuklar bu dönemde oldukça hareketlidir ve yorucu fiziksel aktivitelerden hoşlanırlar. Bu dönemde iskelet ve kemik gelişimi, kas gelişiminden daha ileridedir.¹²⁰ Çocukların “büyüme ağrılarından” yakınmalarının temel nedeni de budur. İnce motor becerileri henüz tam olarak gelişmemiştir; bu nedenle kalem tutarken ve ince işler yaparken zorlanabilirler.¹²¹

2.4.2. Duygusal Gelişim (Psikoseksüel Gelişim)

Freud'un psikoseksüel kuramında bu dönem, “gizil dönem” (latency period) olarak adlandırılır. Bu adlandırmanın nedeni, cinsel dürtülerin bu dönemde durgunlaşması ve gizil hâle gelmesidir.¹²² Bir önceki fallik dönemde karşı cinse yaklaşma görülürken, gizil dönemde çocuklar daha çok hemcinsleriyle yakınlaşır.¹²³ İlkokul çağındaki çocuklar, cinsiyetle ilgili konulardan hoşlanmaz; kendilerini oyuna, öğrenmeye ve meraklarını gidermeye yönlendirirler. Cinsiyet rol kimlikleri bu dönemde çocuklar için oldukça önemlidir. Bu nedenle öğretmenler, grup çalışmaları yaparken

¹¹⁷ Selçuk, age., s 88-93.

¹¹⁸ Yavuzer, age., s.109.

¹¹⁹ Emin Ay, age., s.41.

¹²⁰ Doğurgalı, age., s.216.

¹²¹ Selçuk, age., s.34.

¹²² Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, 31. Baskı, s. 34.

¹²³ Selçuk, age., s.51.

genellikle aynı cinsiyetten çocukları bir araya getirmeye özen gösterirler. Gizil dönem, ergenlik öncesi sessizlik ve durgunluk dönemi olarak da tanımlanır.¹²⁴

2.4.3. Psiko-Sosyal Gelişim

Bu dönemde çocuk, arkadaş, sınıf ve oyun grubunda aktif olarak yer alır. Hemcinsleriyle oluşturduğu gruplara katılmaya ve onlarla iletişim kurmaya büyük istek duyar.¹²⁵ İlkokulda bir kızın erkeklerle, bir erkeğin ise kızlarla oynaması, akranları tarafından alay konusu olabilir. Bu yaşta çocuklar, genellikle kendi cinslerinden oluşturdukları gruplarla oyun oynarlar.¹²⁶ Gruba uyum sağlama, çocuğun kişilik gelişiminde önemli bir rol oynar.¹²⁷ Okula başlamasıyla birlikte çocuk, ebeveynleri ve yakın çevresindeki yetişkinler dışında başka insanların da beğenilecek özelliklerini keşfetmeye başlar ve beğendiği kişilere benzemeye, onlarla özdeşim kurmaya çalışır.¹²⁸

Erikson'a göre, kişilik gelişimi dönemlerinden birincisi “bana ne verildiyse ben oyum”, ikincisi “ne yaparsam oyum”, üçüncüsü “hayal ettiğim şeyi olacak kişiyim”, dördüncüsü ise “ne öğrenirsem oyum” inancını ifade eder. Son çocukluk dönemi, Erikson'un psiko-sosyal kuramında “çalışkanlığa karşı aşağılık duygusu” evresine karşılık gelir. Okula başlama çağlarına denk gelen bu dönemde çocuk, bir şeyler üretmek ve başarılı olmak ister; takdir edilmek ve kabul görmekten hoşlanır¹²⁹

Bu dönemde çocuk, yakın çevresinden takdir ve pekiştirme görürse özsaygısı gelişir ve başarılı olmaya daha çok gayret eder.¹³⁰ Bunun tersi durumda ise, yaptığı her davranışın değersiz ve önemsiz olduğunu düşünerek aşağılık duygusu geliştirebilir. Aşağılık duygusu gelişen çocuklar, çevreleriyle olumlu iletişim kurmakta ve uyum sağlamakta güçlük çekebilirler.¹³¹

2.4.4. Ahlak Gelişimi

Son çocukluk dönemi, altı yaş itibarıyla Kohlberg'in ahlak gelişim kuramında gelenek öncesi düzeyin ikinci aşaması olan “çıkara dayalı alışveriş evresi” ile başlar; dokuz-on yaşlarına gelindiğinde ise geleneksel düzeyin birinci aşaması olan “kişiler arası

¹²⁴ Senemoğlu, age., s.80.

¹²⁵ Yavuzer, age., s.112.

¹²⁶ Emin Ay, age., s.43-44.

¹²⁷ Erik, Erikson, age., s.94.

¹²⁸ Başaran, age., s.134.

¹²⁹ Senemoğlu, age., s.83.

¹³⁰ Yazgan, age., s. 169-170.

¹³¹ Selçuk, age., s.60.

uyum evresi” ile devam eder. Çıkara dayalı alışveriş dönemi, 6-9 yaş aralığını kapsamaktadır.¹³² Bu dönemde çocuk, kurallara kendi çıkar ve ihtiyaçları doğrultusunda uysa da başkalarının da çıkarlarının farkındadır; ancak kendi çıkarı hâlâ ön plandadır. Çocuk için bu dönemde doğru olan, kendi ve çevresindekilerin ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Her şey karşılıklıdır; “Sen bana iyilik yap, ben de sana iyilik yapayım” anlayışı hâkimdir. Kurallara, ihtiyacı karşılandığı sürece uyar; karşılanmadığında ise kuralları kolayca göz ardı edebilir.¹³³

Son çocukluk döneminin sonlarında, Kohlberg’in ahlak gelişim kuramında geleneksel düzeyin ilk evresi olan “kişiler arası uyum evresi”ne geçilir. Bu aşamada çocuk, artık davranışlarını sadece cezadan korktuğu için (itaat-ceza evresi) veya kendi çıkarı için (çıkara dayalı alışveriş evresi) değil; aynı zamanda başkalarını mutlu etmek ve onların beklentilerine uygun davranmak için de gerçekleştirir.¹³⁴

Bu dönemin temel özellikleri dürüstlük, iyi olma, kurallara uyma ve başkalarıyla ilgilenmedir. Çocuk, bireysel hedefleri için başkalarını kullanmaz; kendisinden beklenen role girmeyi başarır ve içten içe “iyi çocuk” olma isteği taşır. Empati yeteneği gelişir; karşısındakinin yerine kendini koyabilir ve aynı davranışı başkasından da bekler.¹³⁵ Artık, içinde büyüdüğü toplumun düşüncelerini dikkate alır, kurallarına riayet eder ve toplumsal uyuma önem verir.¹³⁶

2.4.5. Bilişsel Gelişim

Son çocukluk dönemi, Piaget’nin “somut işlemler dönemi”ne karşılık gelir ve bu dönemde çocukların bilişsel gelişimleri hızla ilerler. Tüm dünyada çocuklar, bu dönemde temel bilişsel işlemleri gerçekleştirebilecek düzeye geldikleri için okula başlamaktadır.¹³⁷ Bu dönemde çocuklarda soyut düşünce henüz gelişmemiştir. Okulda öğretmenler, konuları anlatırken soyut kavramları somutlaştırarak açıklamalıdır; çünkü çocuklar soyut ifadeleri kavramakta zorlanırlar. Bu dönemde çocuklar, mantıksal düşünceye ve sembolik düşünceden gerçek düşünceye geçiş yapmışlardır.¹³⁸ Odaklanma, tersine dönebilirlik ve

¹³² Yazgan, age., s. 171.

¹³³ Selçuk, age., s.113-114.

¹³⁴ Senemoğlu, age., s.72.

¹³⁵ Selçuk, age., s.114.

¹³⁶ Yavuzer, age., s.119.

¹³⁷ Senemoğlu, age., s.54.

¹³⁸ Emin Ay, age., s.42.

korunum gibi bilişsel beceriler kazanılmıştır. Benmerkezcilik yerini sosyal davranışlara bırakmıştır.¹³⁹

İlk çocukluk döneminin zihinsel gelişimine karşılık gelen işlem öncesi dönem ile bu dönem arasındaki en büyük fark, nesneleri tersine ya da düzüne sıralayabilme yeteneğidir.¹⁴⁰ Bu dönemde çocuklar, nesneleri uzunluklarına, büyüklüklerine veya ağırlıklarına göre sıralayabilirler. Ayrıca, sınıflandırma yeteneği de gelişmiştir; örneğin bir odadaki topları renklerine göre ayırıp gruplandırabilirler.¹⁴¹

¹³⁹ Selçuk, age., s.93.

¹⁴⁰ Doğurgalı, age., s.216.

¹⁴¹ Selçuk, age., s.94.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ VE AİLE FAKTÖRÜ

1. ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ

1.1. BEBEKLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ (SABİLİK DÖNEMİ, 0-2 YAŞ)

Sabilik dönemi, bebeğin anne rahminden ayrılıp dünyaya gelmesiyle başlayan ve anne sütünden kesilmesiyle sona eren bir süreci ifade etmektedir. Bebeklik dönemi, insan yavrusunun dünyaya geldikten sonraki ilk iki yıl içinde gösterdiği gelişim ve değişim süreçlerini kapsamaktadır. Bebekliği sonlandıran ve bebeğin süttan kesilme zamanını Kur'an-ı Kerim Bakara Suresi şu şekilde bildirmektedir:¹⁴²

“Emzirmeyi tamamlamak isteyen için anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuğun babasının borcudur. Hiç kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınamaz. Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratılsın ne de baba çocuğundan dolayı zarar görsün. Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır. Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süttan kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı süttannelere emzirtmek isterseniz, uygun ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah'ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.”¹⁴³

Doğum gerçekleşikten sonra annenin göğsünden gelen ilk süte “ağız” (kolostrum) denilmektedir. Ağız sütü, antiseptik ve besleyici özellikleriyle bebek için son derece önemlidir. Bebekler dünyaya güçlü bir emme refleksiyle gelmektedir¹⁴⁴ ve bu refleksi karşılayacak olan kişi annedir. Kur'an-ı Kerim, bu konuda yol gösterici olmakta ve bebeklerin emzirilmesini tavsiye etmektedirBakara Suresi'ndeki ayette belirtildiği üzere, anneler güç yetirebiliyorlarsa bebeklerini iki tam yıl emzirmelidir. Bu süre tam bir emzirme süresini ifade etmektedir; ancak anne ve babanın ortak kararıyla bu sürenin azaltılması da mümkündür.¹⁴⁵

Bebekler dünyaya ilk geldiklerinde, Peygamber Efendimiz'in tavsiyesiyle hurma veya tatlı bir yiyecek çiğnenip bebeğin damağına sürölerek “tahnik” yapılması

¹⁴² Doğurgalı, age., s.161.

¹⁴³ Bakara, 2/233.

¹⁴⁴ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, DİB Yayınları, Ankara 2003, s. 41–42.

¹⁴⁵ Doğurgalı, age., s.174.

önerilmiştir. Tahnik uygulamasının, bebeğin hem fiziksel hem de psikolojik gelişimine katkı sağladığı düşünülmektedir. Peygamber Efendimiz, kızı doğum yaptığında “benden önce bebeğin ağzına bir şey vermeyin” buyurmuş, bu uygulama Hz. Hasan’da yerine getirilmiş, Hz. Hüseyin’de ise yapılmamıştır. Hz. Hasan’ın Hz. Hüseyin’e göre daha bilgili olması, bu uygulamayla ilişkilendirilmektedir.¹⁴⁶

Bebek doğduktan sonra kulağına ilk olarak ezan okunur ve bebek için dualar edilir. Bebeğe edilen dua, onun başka bir âlemde karşılaştığı ilk sözler ve iyi temennilerdir. Kulağına okunan ezanı anlamasa da, manevi olarak kalbi etkilenmektedir. Allah’ın yüceliği ve büyüklüğü, işittiği ilk sözlerden biri olarak hafızasında yer eder. İnsan, fitratı gereği Yaradan’ı tanıma ve ona yönelme eğilimiyle dünyaya gelir.¹⁴⁷

• Bebek doğduktan yedi gün sonra sırasıyla yedi uygulama (hasise) gerçekleştirilir:

- Bebeğe ad verilir, erkekse sünnet ettirilir.
- Bebeğin saç ve varsa kalan pislikler temizlenir.
- Kız bebekse kulağı delinir.
- Akika kurbanı kesilir.
- Bebeğin saç kesilir.
- Akika kurbanının kanı sürülür.
- Kesilen saçın ağırlığınca gümüş veya altın sadaka verilir.¹⁴⁸

Bebeklik döneminde gerçekleştirilen bu uygulamalar, din eğitiminin ilk tohumlarının atılması anlamına gelmektedir.¹⁴⁹

Ebeveynlerin, bebeklerine anlamı alay konusu olmayacak, kötü veya çirkin çağrışımlar yapmayacak güzel isimler koymaları önemlidir. Peygamber Efendimiz bu konuda şöyle buyurmuştur:¹⁵⁰

¹⁴⁶ Doğurgalı, age., s.164.

¹⁴⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 125.

¹⁴⁸ Doğurgalı, age., s.165.

¹⁴⁹ Doğurgalı, age., s.167.

¹⁵⁰ Bilgin, age., s.45.

*“Şüphesiz sizler kıyamet günü isimlerinizle, babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. O halde isimlerinizi güzel koyun”*¹⁵¹

Çocuğun isminden dolayı zorbalığa maruz kalması, ileriki hayatında şahsiyetinin zedelenmesine sebep olabilir.¹⁵² Unisex isimler ise çocuklarda kimlik karmaşasına yol açabilmektedir. Bebeklik döneminde, “Allah bağışlasın”, “Maşallah”, “Allah’a emanet ol”, “Allah’a ısmarladık” gibi dini ifadelerle çocuğun Allah kelamına aşina olması sağlanmalıdır. Bu nedenle, bebeklerin bulunduğu ortamlarda onlarla konuşurken bu tür ifadelerin kullanılması önemlidir.¹⁵³

Annelerin bebeklerini uyuturken veya severken söyledikleri ninniler de bu dönemde büyük önem taşır. Ninnilerin anlamı ve melodisi, bebeklerin psikolojik rahatlmasına katkı sağlar.¹⁵⁴ Dini motiflerle bezenmiş, “Allah”, “Hu” gibi ifadeler içeren ninniler, bebeklerin bilinçaltına işler ve bu sözler ileride davranışlarında etkili olabilir.¹⁵⁵

Dini motifler barındıran bir ninni örnekleri:

*Gül ağacın budamış
Gülü gonca bitsin diye
Allah seni bana vermiş
Her derdini unutsun diye
(Ladik- Konya)
Ninni ile uyuturum
Allah diye büyütürüm
Tevhid ile yürütürüm
Uyusunda büyüsün ninni
Tıpış tıpış yürüsün ninni
(Konya ninnisi)*¹⁵⁶

Bebeklik dönemi, bebek için çok önemli olan anne sütünden kesilme ile sona ermektedir. Bu gelişme, bebek açısından beklenmedik ve sarsıcı olabilir. Bu dönemde anneyle kurulan temel güven duygusu, yanlış uygulamalarla zarar görebilir. Çocuk, bakım veren annesiyle bu dönemde güvenli bağ kurar ve bu bakımda anne sütü önemli bir rol oynar. Anne sütü bırakılırken, çocuğun güven duygusunu zedelememek için süreç aşamalı ve tutarlı olmalı; anne, çocuğa artık anne sütüne ihtiyacı olmadığını,

¹⁵¹ Sahihih Müslim, Selman bin Muğire hadisesi.

¹⁵² Bilgin, age., s.46.

¹⁵³ Doğurgalı, age., s.167.

¹⁵⁴ Doğurgalı, age., s.168.

¹⁵⁵ Doğurgalı, age., s.169.

¹⁵⁶ Doğurgalı, age., s.170-171.

büyüyebilmesi için sütü bırakması gerektiğini, bunun bir ayrılık anlamına gelmediğini ve annesinin her zaman yanında olacağını açıklamalıdır.¹⁵⁷ Anne, sabırlı ve sakin bir şekilde, “Allah sana dişler verdi, artık lezzetli yemekler yiyebilirsin, anne sütüne ihtiyacın yok” diyerek süreci tedricen sonlandırmalıdır. Bu süreçte temel güven duygusunu korumak için çocuğun anneyle temasına izin verilmeli, sarılmasına ve dokunmasına fırsat tanınmalıdır.¹⁵⁸

Öte yandan, anne sütünü bırakmak, bebeğe ilk kez bir otoriteye itaat etme duygusunu da kazandıracaktır. Bebek, bu önemli değişikliği annesine duyduğu güven sayesinde, nedenini tam olarak bilmeden de olsa kabul eder ve bu dönemi sağlıklı şekilde atlatır. Bu süreçte, çocuğun diğer yanlış davranışlarına fazla tepki gösterilmemesi ve onun gönlünün hoş tutulması, dönemin daha kolay atlatılmasına yardımcı olacaktır.¹⁵⁹

1.2. İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ (GAYR-İ MÜMEYYİZ- GULÂM DÖNEMİ, 2-7 YAŞ)

İlk çocukluk dönemi, üç yaşından yedi yaşına kadar çocukta gözlemlenen gelişimleri kapsamaktadır. Piaget, bu dönemi “işlem öncesi dönem” olarak adlandırmaktadır. Piaget’ye göre “işlem”, mantıksal düşünme anlamına gelmektedir. Bu nedenle, bu dönem mantıklı düşünebilme öncesi bir evre olup, çocuğun davranışlarının belirli bir mantıksal temeli bulunmamaktadır.

İşlem öncesi dönem aynı zamanda “sembolik oyun dönemi” olarak da ifade edilmektedir. Bu dönemde çocuklar, oyuncakları farklı nesnelere benzeterek “mış gibi” oyunlar oynarlar; örneğin, oyuncak ayısıyla konuşabilir veya sandalyeye at gibi binebilirler.¹⁶⁰ Çocuklar, vücutlarındaki fazla enerjiyi oyun yoluyla atarlar. Sağlıklı çocukların, zayıf bünyeli çocuklara göre oyunu daha çok sevmeleri de bu durumla ilişkilidir. Oyun, çocuklar için ciddi bir iştir; oyundayken sergiledikleri ifadeler, yetişkinlerin önemli bir iş yaparkenki ifadelerine benzer. Çocuklar oyun aracılığıyla hayatı öğrenir, güçlerinin sınırlarını keşfeder ve ileriki yaşamları için çeşitli davranışların provasını yaparlar. Çocuğun gelişiminde oyun kadar etkili başka bir terbiye aracı düşünülemez. Din eğitim, çocuğun ilgisini çekebilecek oyunlarla daha kolay ve etkili hâle

¹⁵⁷ Yazgan, age., s. 87.

¹⁵⁸ Doğurgalı, age., s.181.

¹⁵⁹ Doğurgalı, age., s.181,182.

¹⁶⁰ Haluk Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1982, s. 130–131.

getirilebilir. Ayrıca, çocuklara kolaylıkla yapabilecekleri basit davranış kalıplarıyla görevler verilerek öğrenme süreci desteklenebilir.¹⁶¹

Oyun içinde eğitime örnek olarak, çocukların genellikle suyla oynamayı sevmelerinden yararlanılabilir. Örneğin, her yemekten önce ve sonra ellerin yıkanması gerektiği çocuğa öğretilmelidir. Bu süreç, birkaç sulu şakayla eğlenceli hâle getirilirse, çocuk bu alışkanlığı daha kolay kazanacaktır.¹⁶² Benzer şekilde, yatmadan önce diş fırçalama alışkanlığı da oyunlaştırılarak öğretilir. Örneğin, “Önce bebeklerinin dişlerini fırçalayalım, sonra senin dişlerini fırçalayalım” diyerek diş fırçalama alışkanlığı kazandırılabilir. Dişler fırçalandıktan sonra, bu alışkanlığın bir sünnet olduğu ve Peygamberimizin tavsiyesi olduğu ara ara anlatılarak, çocuğun yaptığı davranışın anlamı pekiştirilebilir.¹⁶³

Din eğitiminin temellerinden biri olan dua alışkanlığının kazandırılmasına da bu dönemde başlanabilir. Çocuk, ailesinin yaptığı davranışları dikkate alır ve onları taklit etmeye çalışır. Çocuğa dua öğretildiğinde, bunu ailesinde görmezse, büyüdüğünde dua etmeyi yalnızca çocuklara özgü bir davranış olarak algılayabilir. Bu nedenle, tüm ibadetlerde olduğu gibi, aile bireylerinin rol model olmaları son derece önemlidir.¹⁶⁴

Bu dönemde, çocuğun dini gelişimi ve eğitimi, büyük ölçüde aile ortamında taklit, model alma ve duygusal bağlarla şekillenir.¹⁶⁵ Çocuk, çevresindekilerin dini davranışlarını bilinçli ya da bilinçsiz olarak tekrar eder; aile fertlerinde gördüğü ibadetlere ve dini motifli davranışlara içten gelen duygularla yönelir ve bu davranışları kendi yaşamına adapte eder.¹⁶⁶ Ailedeki dini atmosferin niteliği, çocuğun dini gelişimini olumlu veya olumsuz yönde etkiler. Bu nedenle, ilk çocukluk döneminde çocuğun din eğitimi ve öğretiminin ihmal edilmemesi, sevgi ve güven ortamı içinde, oyun ve günlük yaşamla bütünleştirilerek sunulması gerekmektedir.¹⁶⁷

Gulâm döneminin başlarında, çocuğun yaptığı bazı davranışlara müdahale edilip doğrusu gösterilmeli ve temel davranış kalıplarını öğrenmesi için eğitime başlanmalıdır. Bu alışkanlıkların başında ebeveyne itaat ve paylaşma duygusu gelmektedir. İtaat eğitimi zamanında başlatılırsa, çocuğun itaat etmeye ve boyun eğmeye alışması daha kolay olur.

¹⁶¹ Bilgin, age., s.146,147,148.

¹⁶² Emin Ay, age., s.40.

¹⁶³ Doğurgalı, age., s.195-196.

¹⁶⁴ Bilgin, age., s.163.

¹⁶⁵ Emin Ay, age., s.41.

¹⁶⁶ Bilgin, age., s.164.

¹⁶⁷ Doğurgalı, age., s.196.

Çocukta itaat duygusunu geliştirmek için zalim veya sert davranmaya gerek yoktur; yumuşak ve sevecen bir tutumla, fakat kesin ve ciddi bir üslupla emirler verilebilir.¹⁶⁸ Çocuk için beş yaş, “altın yaş” olarak kabul edilir ve bu dönemde çevresiyle tamamen uyum içindedir. Paylaşma alışkanlığının çocuğa bu yaşta kazandırılması olumlu geri dönüşler sağlayacaktır.¹⁶⁹ Bununla birlikte, temizlik, sırasını bekleme, düzene uyma gibi basit fakat zaruri eğitimler de bu dönemde çocuğa kazandırılabilir.¹⁷⁰

Çocuğa verilecek eğitimde başarının sırrı, istenen ya da istenmeyen davranışlar üzerinde ısrarla durmaktır. Çocuk defalarca yanlış yapsa da, yumuşak fakat ciddi bir tavırla yanlışın yanlış, doğrunun ise ne olduğu açıkça belirtilmelidir. Çocuğun kurallara uyması beklenirken dikkat edilmesi gereken iki temel husus vardır: Kuralların sebebinin çocuğa açıklanması ve kuralların mantıklı, tutarlı bir çerçevede belirlenmesidir.¹⁷¹

Üç yaşından itibaren çocukta din duygusu gelişmeye ve ilgisini çekmeye başlar. Çocuklar, kendilerini çevrelerinden farklı bir varlık olarak algıladıkları andan itibaren çevreleri ve kendileri hakkında sorular sormaya başlarlar; bu dönem genellikle üç yaş civarına denk gelir ve “soru çağı” olarak adlandırılır. Çocukların bu yaşlarda Allah hakkında sorular sormalarının temelinde, insanın yaratılışında bulunan sığınma ve inanma içgüdüğü yatmaktadır.¹⁷² Çocuklara Allah’ı anlatmak için en uygun zaman, bu soruları sordukları dönemdir. “Allah nasıl her yerededir?”, “Ben neden göremiyorum?”, “Her şeyi nasıl bilmektedir?”, “Allah ne kadar güçlüdür?” gibi sorular, çocukların zihnini meşgul eder ve bu sorulara ebeveynlerinden cevap alamazlarsa başka kaynaklardan bilgi arayışına girebilirler. Yanlış bilgiler edinmelerinin önüne geçmek için ebeveynlerin, çocuklarının sorularını dikkate alarak, doğru ve çocuğun anlayabileceği şekilde yanıtlaması gerekmektedir. Bu dönemde verilen cevaplar, çocuğun Allah ile kuracağı bağ açısından büyük önem taşır. Allah’ın sürekli cezalandıran, korkutucu bir varlık olarak anlatılması, çocukta korkuya dayalı bir dini bağ oluşmasına sebep olabilir.¹⁷³ Oysa çocuklar bu yaşlarda soyut kavramları kavrayamazlar. Bu nedenle, Allah’ın anlatımında O’nun yarattığı somut varlıklardan yola çıkmak gereklidir. Her sanatın bir sanatkârı olduğu gibi, Allah’ın sanatlarından sanatkâra ulaşmak mümkündür. Bu yöntem, özellikle

¹⁶⁸ Bilgin, age., s.134.

¹⁶⁹ Doğurgalı, age., s.186.

¹⁷⁰ Bilgin, age., s.135.

¹⁷¹ Doğurgalı, age., s.187-188.

¹⁷² Hatice Kübra Tongar, *Korkutarak Değil Sevdirek Din Eğitimi*, Hayy Grup Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 98.

¹⁷³ Tongar, age., s.102.

Allah'ın isimleri (esma-i hüсна) üzerinden etkili bir şekilde uygulanabilir. Allah soyut bir varlıktır; ancak yarattıkları somuttur. Örneğin, bir çiçeğin renkleri ve güzelliği incelenerek, bunları yaratanın “Hâlık” (yaratıcı) ve “Müzeyyen” (süsleyen) olan Allah olduğu anlatılabilir. Sevilen bir meyve ağacının meyvelerini verenin “Rezzâk” (rızkı veren) olan Allah olduğu vurgulanabilir. Allah'ın “Rahmân” ismiyle merhamet ettiği, “Vedûd” ismiyle sevdiği, “Gaffâr” ismiyle bağışladığı, “Mucîb” ismiyle dualara icabet ettiği anlatılırsa, çocuk Allah'la korku yerine sevgi bağı kuracaktır; bu da olması gereken bağıdır.¹⁷⁴

Bu dönemde çocuklar soyut kavramları idrak edemedikleri için Allah tasavvurunu insan biçiminde hayal edebilirler. Buna “antropomorfizm” (insan biçimcilik) denir.¹⁷⁵ Çocuğun “Allah nasıl görünüyor?” sorusuna, Allah'ın insanlardan farklı olduğu ve eşi benzeri bulunmadığı cevabı verilse de, çocuk bunu tam olarak kavrayamayacak ve kendini antropomorfik düşünceden alıkoyamayacaktır.¹⁷⁶ Ancak aileler, çocuk bu soruları sormaya başladığı andan itibaren, İslam'ın titizlikle üzerinde durduğu Allah'ın birliği, şekli olmadığı ve bir yere bağlı olarak düşünülmemesi gerektiği inancını çocuğun zihnine yerleştirmeye çalışmalıdır. Çocuk, ilk başta tam anlamasa da, yaklaşık dokuz yaşına gelinceye kadar verilen doğru ve tutarlı cevaplar ve soyut düşünme yeteneğinin gelişmesiyle Allah'ı doğru bir şekilde tasavvur edebilecektir.¹⁷⁷

Bu dönemde çocuk, anne-babasıyla geliştirdiği güven, saygı, sevgi ve bağlılık gibi duyguları yavaş yavaş Allah'a yöneltmeye başlar. Ebeveyne duyulan bu duygular, daha aşkın bir varlık olan Allah'a yöneltilmeye başlanır. 5-7 yaş arası çocuk, Allah'ın insanlardan farklı olduğunu daha iyi kavramaya başlar. Allah'ın insanlardan farklı ve eşi benzeri olmadığı inancının 6 yaşında verilmesi en uygun zamandır. 6-7 yaşındaki çocuk, Allah'ı her şeyin yaratıcısı ve yegâne varlık olarak görür. Yedi yaşında ise çocukta oluşan sebeplilik düşüncesi, onu ilk sebebi bulmaya iter ve her şeyin yaratıcısı olarak Allah'a yönelir.¹⁷⁸

Bu dönemde iyilik, sevgi, fedakârlık, merhamet gibi çocuğun maneviyatını besleyecek dini sembollerle bezenmiş hikâyeler eğitici olabilir. Çocukların hoşuna

¹⁷⁴ Tongar, age., s.103.

¹⁷⁵ Hökelekli, age., s.264.

¹⁷⁶ Doğurgalı, age., s.194.

¹⁷⁷ Bilgin, age., s.161.

¹⁷⁸ Hökelekli, age., s.263.

gidecek ezgi ve ilahiler öğretilip söyletilebilir.¹⁷⁹ İlk çocukluk dönemi, namaz ve oruç ibadetlerinin temellerinin atılması açısından da önemlidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), “Çocuğa yedi yaşındayken namaz kılmayı öğretiniz.” hadisiyle, yedi yaşında namaz eğitimine başlanmasını tavsiye etmiştir.¹⁸⁰ Çocuğun yedi yaşında namaz kılmaya başlaması için, bu yaştan önce namaz ve abdestle ilgili bilgi ve deneyime sahip olması gerekmektedir.¹⁸¹ Yedi yaşından önce abdest almayı, namaz kılmayı, Kur’an’a saygı göstermeyi aile büyükleriyle birlikte tecrübe etmesi ve onları taklit etmesi önemlidir.¹⁸² Çünkü çocuklar, ibadetlere ilk olarak taklit yoluyla katılırlar. Namaz kılarken evde ya da camide çocukların etrafta olmasının hiçbir sakıncası yoktur. Kandillerde, bayramlarda, Ramazan’da, teravihte ve diğer dini günlerde çocuğun camide bulunması, bu anlara şahitlik etmesi, ileriki dini hayatı için unutulmayacak sembolik hatıralar oluşturacaktır.¹⁸³

Dini gün ve bayramlarda, günün anlam ve önemini çocuğa yaşatmak için ona küçük hediyeler alınabilir, evin pencereleri ve çocuğun odası süslenebilir, günün önemi onun anlayabileceği şekilde anlatılabilir. Dini kültürün yaşandığı bir ortamda yetişen çocuklar, ailelerinden etkin dini yaşantı göremeseler bile, toplumsal dini kültürden etkilenmektedir. Kültürümüzde bulunan dini merasimler, hatimler, mevlidler, çocuğun dini hayatının yerleşmesinde önemli rol oynayabilir. Çocuğun din eğitiminde kültürel hayatın yaşatılması, dini gelişim açısından oldukça etkilidir.¹⁸⁴

Kültürümüzdeki geleneklerin büyük çoğunluğu dini ilkelere kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, çocuğa kültürel bazı geleneklerin öğretilmesi aynı zamanda dinin de öğretilmesi anlamına gelir. Selamlaşma, hal-hatır sorma, misafir karşılama, misafire ikram, büyüklere saygı, el öpme, bayramlaşma, hatim, sünnet, mevlid gibi merasimlere katılma, nişan ve düğünlerde bulunma, hasta ziyareti gibi geleneksel davranışlar çocuğa öğretildiğinde hem geleneklerimiz hem de dinimiz öğretilmiş olur.¹⁸⁵

Bu dönemin sonu, çocuğun okula başlama dönemine denk gelmektedir. Çocuk okuma yazmayı öğrendikten sonra Kur’an-ı Kerim öğretimi daha kolay ve etkili olacaktır. Çocuk, önce kendi alfabesini öğrendiğinde, ikinci bir alfabeyi öğrenmesi ve okuması

¹⁷⁹ Doğurgalı, age., s.202,203.

¹⁸⁰ Ebû Dâvûd, Feyzul Kadir, Salât 26, s.521.

¹⁸¹ Selçuk Bilgin, Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi*, Gün Yayıncılık, Ankara 1995, s. 99.

¹⁸² Emin Ay, age., s.41.

¹⁸³ Bilgin, age., s.163.

¹⁸⁴ Doğurgalı, age., s.204,205.

¹⁸⁵ Doğurgalı, age., s.212.

daha kolay hâle gelir. Bu nedenle, Kur'an alfabesinin öğrenilmesi ve okunmasının en verimli zamanı, çocuğun okuma yazma öğrendikten sonraki, yani yedinci yaşıdır.¹⁸⁶

1.3. SON ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ (YAFİ'İ DÖNEM – MÜMEYYİZ DÖNEM, 6-12 YAŞ)

Yedi yaş, çocuklar için temyiz çağı olarak adlandırılmaktadır. Temyiz, iyiyi kötüden ayırabilme kabiliyetidir. İslam dininde bu yaşa gelen çocuklardan bazı sorumlulukları yerine getirmeleri beklenmektedir.¹⁸⁷ Yedi yaşına ulaşan kız ve erkek çocukların cinsiyetlerinin bilincinde olmaları nedeniyle odalarının ve yataklarının ayrılması önerilmektedir. Bu dönem, aynı zamanda çocukların okula başladığı dönemdir. Çocuklar, okulda okuma yazma öğrendikten sonra Kur'an alfabesini öğrenmeleri hâlinde, Kur'an okumayı daha kolay ve etkili bir şekilde öğrenebileceklerdir. Artık kendi alfabesini öğrenmiş olan çocuk, ikinci bir alfabeyi öğrenmeye hazır hâle gelir.¹⁸⁸

Bu dönemde kazandırılması gereken bir diğer temel ibadet ise oruçtur.¹⁸⁹ Ramazan ayının heyecanını çocuğa hissettirmek için evlerin camları “on bir ayın sultanı” gibi yazılarla süslenebilir, çocuğun ilgisini çekecek sürpriz hediyeler hazırlanabilir. Teravih namazları, birlikte yapılan iftarlar ve sahurlar, çocuğun dünyasında unutulmaz dini semboller ve anılar olarak kalacaktır. Bu nedenle, çocuğun bu ortamlarda bulunmasına imkân sağlanmalıdır.¹⁹⁰ Teravih namazı, oruç, iftar ve sahur gibi kavramlar çocuğa açıklanmalı ve ibadetlere katılımı teşvik edilmelidir. Oruç ibadeti de diğer ibadetlerde olduğu gibi çocuğa tedrici olarak öğretilmeli, çocuk istekli ise ve herhangi bir sağlık engeli yoksa arefe günü tam gün oruç tutması sağlanabilir.¹⁹¹

Son çocukluk dönemi din eğitimi, namazı merkeze alarak yürütülmelidir. İlk çocukluk döneminde taklit ve oyunla edinilen namaz alışkanlığı, bu dönemde eğitimle birlikte bilinçli bir uygulamaya dönüşmektedir. Namaz kılmadan önce yerine getirilmesi gereken şartlar ve namaz sırasında yapılması gerekenler, üç yıllık bir öğrenme sürecinde çocuğa adım adım öğretilmelidir. Gusül abdesti almak, abdest almak, örtülmesi gereken yerleri örtmek ve duaları öğrenmek gibi uygulamalar bu sürece dâhildir.¹⁹² Bu çalışmalar kolayca başarılabilecek uygulamalar olmadığından, Peygamber Efendimiz'in 7-10 yaş

¹⁸⁶ Doğurgalı, age., s.206.

¹⁸⁷ Emin Ay, age., s.41.

¹⁸⁸ Doğurgalı, age., s.218.

¹⁸⁹ Bilgin, age., s.98.

¹⁹⁰ Bilgin, age., s.164.

¹⁹¹ Doğurgalı, age., s.233,234.

¹⁹² Emin Ay, age., s.46.

arasında namaz eğitimi verilmesini tavsiye ettiği hadisi şerifinde belirtilmiştir.¹⁹³ Bu süreçte çocuk, namaza teşvik edilmeli ve namazla ilgili temel bilgiler öğretilmelidir. Henüz buluş çağına ermemiş olan çocuk, namazdan sorumlu değildir; ancak bu yaşlarda namaz alışkanlığını kazanması gerekmektedir.¹⁹⁴ Bu alışkanlık, zorlamadan, tedrici ve en önemlisi örnek olarak kazandırılmalıdır.¹⁹⁵ Çocuğun ibadet olarak ilk karşılaştığı uygulama olan namaz, onun olgunlaşmasına ve disiplin kazanmasına katkı sağlar. Namazla birlikte çocuk, daha dengeli ve düzenli davranışlar sergileyebilecektir.¹⁹⁶

Namaz alışkanlığını kazandırmak için şu yöntem izlenebilir: Çocuk yedi yaşına girdiğinde, ilk etapta bir namaz vakti seçmesi istenir ve ailecek o vakitte cemaatle namaz kılınır. Çocuk, aileyle birlikte namaz kılmanın heyecanını yaşadıkça, ertesi gün de aynı hevesle katılacaktır. Seçilen namaz vakti her gün tekrarlanarak bir vakit namaz alışkanlığı oluşturulur. Bu alışkanlık oturduktan sonra, üç yıl içinde diğer vakitler de zorlanmadan ve tedrici olarak eklenebilir.¹⁹⁷

Çocuğun iyiyi kötünden ayırt edebildiği bu dönemde, yani temyiz çağında, süper-egosu (üst benliği) gelişmeye başlar. Süper-ego, vicdan ya da ahlaki kontrol mekanizması olarak tanımlanabilir. Bu dönemde kazandırılması hedeflenen namaz alışkanlığı, çocuğun süper-egosunun gelişimine de katkı sağlar. Peygamber Efendimiz, “Kişi sahih bir şekilde namaz kılmaya devam ederse iyilikleri artar” buyurmuştur. Bir başka hadisinde ise, “Kim bir namaz kılar da o namaz kendini açık ve gizli kötülüklerden alıkoymazsa, o namazla Allah’tan uzaklaşmaktan başka bir şey kazanmış olmaz” buyurmuştur.¹⁹⁸ Bu hadislerden de anlaşıldığı üzere, namazın insanı kötülüklerden alıkoyma fonksiyonu bulunmaktadır. Namaz sayesinde kötülüklerden uzak duran çocuğun süper-egosu daha hızlı gelişecektir.¹⁹⁹

Bu dönemde üst benliğin gelişimi uzun bir süreçtir. Ebeveynler, belli alışkanlıkları kazandırmak için çocuğa sınır koymalı, yol göstermeli ve denetimi elden bırakmamalıdır. Çocuk zaman zaman kurallara uymasa da, zamanla daha dengeli davranmayı alışkanlık hâline getirecektir. Üst benliğin gelişiminde en etkili duygu, anne-babanın çocuklarına

¹⁹³ Doğurgalı, age., s.226.

¹⁹⁴ Emin Ay, age., s.45.

¹⁹⁵ Doğurgalı, age., s.221.

¹⁹⁶ Emin Ay, age., s.45.

¹⁹⁷ Tongar, age., s.140.

¹⁹⁸ Buhari, Salat, 36.

¹⁹⁹ Doğurgalı, age., s.221,222.

olan sevgisidir.²⁰⁰ Çocuk, ilk olarak anne-babasına özenerek başlayan, ardından özümseyip benimseyerek devam eden ve nihayet kişiliğe yerleşen bu sürecin temel gücünü ebeveyn sevgisinden alır. Sevildiğini bilen çocuk, anne-babasına kendini daha çok sevdirmek ve beğendirmek için onların sözlerini dinlemeye ve uysal davranmaya daha çok gayret edecektir.²⁰¹

2. ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE AİLE FAKTÖRÜ

*“(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”*²⁰²

Bu ayet-i kerimede, her insanda din duygusunun fıtraten var olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, bu duygunun kendiliğinden ortaya çıkacağı belirtilmemekte; aksine, Rasulullah’a “yüzünü ona çevir” denilerek, yaratılıştan gelen bu duygunun açığa çıkmayı bekleyen bir enerji, potansiyel bir güç olduğu ifade edilmektedir. Her potansiyel güçte olduğu gibi, din duygusunun da davranışlara dönüşebilmesi için eğitime ihtiyaç vardır. Çocukta dini duygunun gün yüzüne çıkarılması bir eğitim meselesidir. Çocuğun içinde var olan inanma potansiyelini ortaya çıkarmak için gerekli eğitimi, ilk ve en önce ailesi, çocuğa rol model olarak vermelidir.²⁰³

Din duygusunun fıtraten var olduğunu ve eğitimle ailenin bu duyguya yön verebileceğini açıklayan bir hadiste Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır:

*“Her doğan çocuk fıtrat üzerine doğar, sonra ebeveyni onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar. Eğer anne babası Müslümansa çocuk Müslüman olur.”*²⁰⁴

Peygamber Efendimizin bu hadisinde, din duygusunun fitri olduğu; ancak bu duygunun, ailenin verdiği eğitimle farklı dinlere yönlendirilebileceği vurgulanmaktadır. Aile, çocuk üzerinde o kadar etkilidir ki, çocuk fıtraten İslam dinini kabul etmeye yatkın olarak doğsa da, anne babası onu Hristiyan ya da Yahudi yapabilmektedir.²⁰⁵

Dini tutumların kazanılmasında sırasıyla aile, kişinin kendi düşünceleri ve okul rol oynamaktadır. Özellikle çocuğun okul çağı öncesinde ailesini model alıp onlarla

²⁰⁰ Emin Ay, age., s.47,48.

²⁰¹ Doğurgalı, age., s.235.

²⁰² Rum, 30/30.

²⁰³ Doğurgalı, age., s.136.

²⁰⁴ Buhâri, Cenâiz, 92.

²⁰⁵ Emin Ay, age., s.125.

özdeşlik kurması, din eğitiminin ilk sırasında yer alan ailenin önemini açıkça ortaya koymaktadır.²⁰⁶

Gazzâlî'nin şu sözleri de bu durumu pekiştirmektedir:

*“Çocuk, anne babasının yanında bir emanettir. Temiz kalbi de her çeşit nakış ve suretten hâlî (boş), saf, kıymetli bir cevherdir. O, her nakışa kabiliyetli olduğu gibi, meylettirildiği her şeyi almaya da elverişlidir. Eğer o hayra alıştırılır, hayır öğretilirse, hayır üzerine büyür; dünya ve ahirette mesut olur.”*²⁰⁷

Gazzâlî'nin bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere, çocuğa ailesi ne verirse çocuk ona dönüşür.²⁰⁸ Çocuğun bir davranışı kazanabilmesi için özdeşlik kurabileceği bir modele ihtiyacı vardır ve bu ihtiyacı ilk olarak ailesinde arar. Çünkü çocuklar, dini ve sosyal davranışlarının çoğunu aile ortamında, anne babalarının davranışlarından ve konuşma kalıplarından örnek alarak ve onlarla özdeşlik kurarak kazanırlar.²⁰⁹ Dini sorumlulukların yerine getirildiği bir ailede yetişen çocuğun, din duygusunun diğer çocuklara nazaran daha erken ortaya çıkması ve dini faaliyetlere daha yatkın olması bunun bir göstergesidir.²¹⁰ Çocuk, ailesinden model aldığı davranış kalıplarını taklit etmeye çalışır; bu davranışlar çocuğun ruhuna işler ve hadiste de işaret edildiği gibi çocuk belli bir yöne evrilir.²¹¹

Çocuğun doğuştan getirdiği inanma ihtiyacı, dini yaşayan bir ailede doğal seyrinde şekillenecektir. Çocuk kolay inanır; anne babasının gerçeği, onun da gerçeği olur. İlk dini tecrübenin edinildiği aile, çocuğun doğuştan var olan fitratının ortaya çıktığı yerdir. Bu nedenle, çocuk dini kimliğini aile ortamında edinmektedir. Çocuğun dini yönden gelişebilmesi için en önemli etken, dini yaşayan bir aile çevresi ve kendisine model olabilecek ebeveynleridir.²¹²

3. ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE AİLE TUTUMLARI

Çocukların kişiliklerinin, karakter yapılarının ve öz benlik algılarının gelişimi, özdeşlik kurdukları ebeveynleriyle ve ebeveynlerinin kendilerine karşı sergilediği

²⁰⁶ Emin Ay, age., s.126

²⁰⁷ Emin Ay, age., s.129.

²⁰⁸ Tongar, age., s.67.

²⁰⁹ Emin Ay, age., s.127.

²¹⁰ Emin Ay, age., s.121.

²¹¹ Hökelekli, age., s257.

²¹² Emin Ay, age., s.120.

tutumlarla yakından ilişkilidir.²¹³ Çocuklar, anne babalarının tutumlarını kendilerine rol model olarak almakta ve bu doğrultuda davranış geliştirmektedirler. Bu nedenle, ebeveynler, çocuklarından bekledikleri davranışları önce kendileri sergilemelidirler.²¹⁴

Ebeveynlerin çocuklarına karşı sergiledikleri tutumların sağlıklı olması, aile bireylerinin kendi aralarında sağlıklı, dengeli ve huzurlu ilişkiler kurmalarını sağlar. Anne ve babalarının sağlıklı tutumlarını gözlemleyen çocuklar, ilerleyen süreçte benzer şekilde sağlıklı tutumlar sergileyebileceklerdir. Ailede huzur ortamının oluşmamasının başlıca nedenlerinden biri, ebeveynlerin kendi çocukluklarında baskıcı ya da gevşek aile tutumlarına maruz kalmış olmalarıdır.²¹⁵ Ebeveynler, çocukluklarında baskıcı ya da gevşek tutumlarla karşılaşmışlarsa, kendi çocuklarına da benzer şekilde davranabilmektedirler. Ancak, ebeveynler bu yanlışın farkına varıp kendilerini geliştirebilir ve bu olumsuz zinciri kırabilirler.²¹⁶

Aile tutumları genel olarak beş grupta incelenebilir:

1. Aşırı baskıcı ve otoriter tutum
2. Aşırı hoşgörülü tutum
3. Dengesiz ve kararsız tutum
4. Güven verici ve dengeli tutum
5. Aşırı koruyucu tutum

3.1. AŞIRI BASKICI VE OTORİTER TUTUM

Bu tutumda ebeveynler kuralları koyar ve çocukların bu kurallara uyması zorunlu tutulur; çocuğun kişiliği ise göz ardı edilir.²¹⁷ Baskıcı aile tutumu, Türk aile yapısında en sık rastlanan modellerden biridir. Bu tutum, çocukların kendilerine olan güvenlerini kaybetmelerine ve aşağılık duygusu geliştirmelerine neden olabilir.²¹⁸ Böyle bir ailede

²¹³ Yavuzer, age., s.38.

²¹⁴ Yavuzer, age., s.26.

²¹⁵ Yazgan, age., s. 142.

²¹⁶ Yavuzer, age., s. 27.

²¹⁷ Filiz Altıparmak Ercan, *Aile Yapısının, Aile Tutumlarının ve Televizyonun 2–4 Yaş Arası Çocukların Dil Gelişimine Etkisinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi), Kastamonu 2020, s. 62.

²¹⁸ Ayşe Demiröz, *Ortaokul Öğrencilerinin Algıladıkları Aile Tutumları ile Akran Zorbalığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi), Konya 2019, s. 32.

büyüyen çocuklar genellikle dürüst, sessiz ve uslu olmakla birlikte, çekingen, küskün ve sılık bir kişilik geliştirebilirler.²¹⁹

3.2. AŞIRI HOŞGÖRÜLÜ TUTUM

Aşırı hoşgörölü ailelerde söz sahibi çocuk olur. Çocuğun istediğı ya da istemediğı her şey ona sunulur.²²⁰ Bu tutuma genellikle kalabalık ailelerdeki tek çocuklarda ya da geç yaşta çocuk sahibi olan ailelerde rastlanır. Çocuk ve ebeveyn arasında dengeli ve sağlıklı bir ilişki bulunmaz; çocuk, abartılı sevgi ve ilgiyle büyür.²²¹ Bu ortamda yetişen çocuklar, duygusal açıdan doyumsuzluk yaşayabilir ve çevrelerinden de aileleri gibi davranmalarını bekledikleri için sosyal uyum sorunları yaşayabilirler.²²²

3.3. DENGESİZ VE KARARSIZ TUTUM

Dengesiz ve kararsız tutum, iki şekilde ortaya çıkabilir. Birincisi, ebeveynlerin çocuk eğitimi konusunda birbirleriyle fikir ayrılığı yaşamaları ve bu nedenle tutarsız davranmalarıdır. İkincisi ise, ebeveynin kendi karakterinde bulunan dengesizlik ve kararsızlıktan kaynaklanır. Ebeveynin ruh haline göre doğru ve yanlış değişebilir;²²³ doğru olan bir davranış, ebeveyn sinirliyken yanlış olarak değerlendirilebilir. Çocuk, ebeveyninin ruh haline göre değişen kuralları anlamakta zorlanır ve kendisi de dengesiz ve kararsız bir birey olabilir.²²⁴

3.4. GÜVEN VERİCİ VE DENGELİ TUTUM

Bu tutumda ebeveynler, belirli kurallar dışında çocuklarına özgürlük tanır, sevgi gösterir ve çocuklarının söz hakkı olmasına önem verirler. Ebeveynler, çocuklarına saygı gösterir, onların bireysel isteklerine değer verir ve belirli sınırlar dışında serbest bırakırlar.²²⁵ Ayrıca, çocuklarına başarı ya da başarısızlıklarından bağımsız olarak kayıtsız şartsız sevgi gösterirler. Çocukların yaşlarına uygun sorumlulukları üstlenebilmeleri için gerekli ortamı sağlarlar.²²⁶ Bu tutumla yetişen çocuklar, özgüven sahibi, yaratıcı, kendi kararlarını alabilen ve sorumluluk sahibi bireyler olurlar.²²⁷

²¹⁹ Yavuzer, age., s28.

²²⁰ Demiröz, age., s.33.

²²¹ Altınparmak, age., s.63.

²²² Yavuzer, Haluk, age., s 28,29,30.

²²³ Demiröz, age., s.33.

²²⁴ Yavuzer, age., s 30,31.

²²⁵ Ercan, age., s.61.

²²⁶ Demiröz, age., 34.

²²⁷ Yavuzer, age., s 32,33.

3.5. AŞIRI KORUYUCU TUTUM

Aşırı koruyucu aile tutumu, ebeveynlerin çocuklarına olması gerekenden çok daha fazla özen göstermesi, sürekli kontrolü ellerinde tutmaları ve çocuklarını büyümüş olsalar dahi hâlâ küçük bir bebek gibi görmeleriyle karakterizedir.²²⁸ Bu aile tipinde, çocuk büyüse de yemeğini annesi yedirir, tuvaletini annesi temizler ve çocuk ebeveyniyle birlikte uyumaya devam eder.²²⁹ Bu ortamda yetişen çocuklar; düzensiz, bağımlı, kolay kırılan ve kendi özerkliğini sağlayamayan bireyler hâline gelmektedirler.²³⁰

4. KUR'AN'DAKİ EBEVEYN TUTUMLARININ MODERN AİLE YAKLAŞIMLARIYLA İLİŞKİSİ

Kur'an-ı Kerim'de yer alan ebeveyn figürlerinin tutumları ve çocuklarına yönelik davranışları, modern psikoloji ve eğitim kuramlarında tanımlanan ebeveynlik stilleriyle önemli ölçüde örtüşmektedir. Gerek ebeveyn-çocuk iletişimi gerekse değer aktarımı açısından Kur'an kıssalarında sergilenen örnekler, çağdaş aile yapılarında öne çıkan pedagojik yaklaşımlarla paralellik göstermektedir.²³¹

Örneğin, Hz. İbrahim'in oğluna yönelttiği “Ey oğulcuğum! Rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Bu konuda sen ne düşünüyorsun?” (Sâffât, 37/102) ifadesi, onun oğlunun düşüncesine değer verdiğini ve tek taraflı kararlar almak yerine çocuğunun fikrini sorduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, demokratik ebeveynlik tarzının Kur'an'daki bir yansımasıdır.²³² Demokratik ebeveynler, çocuklarını bir birey olarak görüp onların görüşlerini önemser, karar süreçlerine dâhil eder ve rehberlik ederler.²³³

Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler ise (Lokman, 31/13-19), yalnızca inanç aktarımı değil; aynı zamanda ahlaki değerlerin, ölçülü davranışın ve sorumluluk bilincinin de kazandırılmasını hedefler. Hz. Lokman'ın oğluna seslenişi, yargılayıcı değil öğreticidir. Modern pedagojide bu yaklaşım, rehberlik temelli ve destekleyici ebeveynlik biçimiyle benzerlik göstermektedir.²³⁴

Hz. Yakup'un Yusuf kıssasında oğullarına karşı sergilediği sabır, affedicilik ve iletişim odaklı yaklaşım (Yusuf, 12. sure) ise özellikle duygusal zekâ ve güvenli

²²⁸ Demiröz, Ayşe, age., s.33.

²²⁹ Altınparmak, age., s.62.

²³⁰ Yavuzer, age., s31.

²³¹ İsmail Karaman, *Din Eğitimi Açısından Aile*, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 17.

²³² İrfan Aycan, *Kur'an'da Aile ve Eğitim*, Ensar Yayınları, İstanbul 2003, s. 41–43.

²³³ Yavuzer, age., s. 85–86.

²³⁴ Şener Gündüz, *Dinî Gelişim ve Aile, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 40(2), 2017, s. 55–56.

bağlanma açısından örnek teşkil etmektedir. Oğullarının yaptığı hatalara rağmen onları dışlamayan, onların pişmanlığına alan açan bu tutum, günümüz ailelerinde sıkça vurgulanan anlayışlı ve kapsayıcı ebeveynlik ilkesine karşılık gelir.²³⁵

Hız. Musa'nın annesi, çocuğuna duyduğu güven ve Allah'a olan tevekkül ile dikkat çeker. Onun davranışları, annelik içgüdüsünün dinî bir sorumlulukla birleştiği bir örnek sunar. Bu davranış, günümüzde "koruyucu ebeveynlik" olarak nitelendirilen, çocuğun güvenliğini önceleyen ve manevî bağa dayalı yaklaşımı çağırıştırır.²³⁶

Hız. Şuayb'ın kızlarına olan yaklaşımı da pedagojik açıdan dikkate değerdir. Kızlarının çalışkanlıklarını ve hayâ sahibi olmalarını takdir etmesi; onları hem toplumsal hem bireysel sorumluluk taşıyan bireyler olarak kabul ettiğini gösterir. Bu tutum, kız çocuklarının eğitimi ve katılımı açısından Kur'an'da yer alan öncü bir yaklaşımdır ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle de uyumludur.²³⁷

Tüm bu kıssalar, Kur'an'da ebeveyn-çocuk ilişkisinin yalnızca itaat ve otorite temelli değil; iletişim, rehberlik, empati ve bireysel gelişimi destekleme gibi çok boyutlu değerlere dayandığını göstermektedir. Modern aile yaklaşımlarında vurgulanan anlayışlı, destekleyici, eşitlikçi ve sorumluluk temelli ebeveynlik ilkeleri, Kur'an'da yer alan ebeveyn örnekleriyle bütünleşmektedir.²³⁸

5. KUR'AN DA AİLENİN ANLAMI VE FONKSİYONU

Kur'an-ı Kerim, aile kurumunu hem bireysel gelişimin hem de toplumsal düzenin temel yapı taşı olarak tanımlar. Aile yalnızca biyolojik bağların kurulduğu bir ortam değil, aynı zamanda bireylerin dini, ahlaki ve psikolojik gelişiminin temellendiği, manevi değerlerin aktarıldığı bir eğitim yuvasıdır. Aile ortamında kazanılan dini bilinç, bireyin hayatının tüm evrelerini şekillendirir ve toplumsal hayatta sergileyeceği dini duruşun da temelini oluşturur.²³⁹

Kur'an, insan hayatını doğumdan ölüme kadar düzenleyen bir öğreti ortaya koyarken, bu sürecin en hassas ve etkili uygulama alanı olarak aileyi öne çıkarır. Aile; ibadet, ahlak ve toplumsal görev bilincinin ilk kez öğrenildiği, benlik oluşumunun

²³⁵ Zeynep Kaya, "Ailede Dinî Değerlerin Aktarımı", *Aile ve Toplum*, 12(3), 2015, s. 36–38.

²³⁶ Jean Piaget, *The Psychology of the Child*, Basic Books, New York 1972, s. 72.

²³⁷ İsmail Sarıçam, *Kur'an Kıssaları Işığında Değer Eğitimi*, Dem Yayınları, Ankara 2016, s. 102–

²³⁸ Sami Büyükkaragöz, "Kur'an'da Eğitim ve Terbiye Kavramları", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(1), 2006, s. 23–27.

²³⁹ Mahmut Köylü, *Ailede Din Eğitimi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 15.

başladığı yerdir. Kur'an'a göre, bu yapı yalnızca dünyevi değil, aynı zamanda uhrevi anlamda da sorumlulukların yerine getirildiği bir kurumdur.²⁴⁰

Kur'an'da aile olgusuna dair mesajlar, doğrudan kavramsal tanımların yanı sıra peygamber kıssaları üzerinden de aktarılır. Hz. Adem'in ailesi, insanlık tarihinin ilk ailesi olarak yaratılış, kardeşlik ve sorumluluk açısından örnek teşkil eder. Hz. Nuh ve Hz. Lut'un aileleri ise iman ve inanç farklılıklarının aile içindeki etkilerini gözler önüne sererken, aile fertlerinin hidayete karşı bireysel sorumluluklarını da vurgular.

Hz. Musa'nın annesiyle olan ilişkisi, annelik içgüdüsü, güven ve teslimiyetin Kur'ani yansımalarını sergiler. Firavun'un eşinin inancı ise, iman etmiş bir bireyin zalim bir eşe rağmen nasıl istikamet üzere kalabildiğinin çarpıcı bir örneğidir.²⁴¹

Kur'an'da müstakil bir sure olarak yer alan Yusuf Suresi, aile içi kıskançlık, kardeşlik ilişkileri, baba-oğul bağı ve sabır gibi değerler üzerinden aile yapısının iç işleyişine dair zengin örnekler sunar. Hz. Eyüp'ün ailesiyle yaşadığı ağır imtihan, eşler arası sadakat, fedakârlık ve sabrın aileyi nasıl ayakta tuttuğunu öğretici bir biçimde aktarır. Bu örnekler, Kur'an'ın aileye yalnızca yapısal bir birim olarak değil, aynı zamanda inanç, ahlak ve sabır eğitimini içeren bir maneviyat ortamı olarak baktığını göstermektedir.²⁴²

Kur'an, aileyi duygusal ve ruhsal bir bağ olarak da tanımlar. “Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp, aranızda sevgi ve merhamet yerleştirmesi de O'nun delillerindendir...” (Rum, 30/21) ayeti, evlilik kurumunun yalnızca fiziki değil, psikolojik ve ruhsal bir birlikteliğe dayandığını ortaya koyar. Bu bağlamda aile, karşılıklı anlayış, şefkat ve sevgi temeli üzerinde yükselen bir yapıdır. Bu sevgi ortamı, aynı zamanda dini değerlerin öğrenilmesini kolaylaştıran duygusal bir zemindir.²⁴³

Seyyid Kutub, bu ayeti tefsir ederken, iki cins arasındaki ilişkiyi yalnızca fizyolojik değil, psikolojik, ruhsal ve duygusal uyum temelinde açıklamaktadır. Ona göre Kur'an, insan doğasını incelikle kavrayan bir üslupla, evlilik ve aile hayatını sükûnet, merhamet ve sevgi gibi manevi değerler üzerinden inşa eder.²⁴⁴ Bu yaklaşım, aile içindeki

²⁴⁰ Mehmet Zeki Aydın, *Din Eğitimi Açısından Aile*, Dem Yayınları, İstanbul 2005, s. 29–31.

²⁴¹ Kur'an-ı Kerim, Hud, 11/42–46; Tahrir, 66/10; Kasas, 28/7–13; Yusuf, 12/1–101.

²⁴² Abdülaziz Bayındır, *Kur'an Işığında Aile*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 85–88.

²⁴³ Rum, 30/21.

²⁴⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Mehmet Yolcu, Hikmet Yayınları, İstanbul 2013, c. 4, s. 2397.

din eğitimini sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda duygusal iklimin gücüyle beslenen bir süreç olduğunu ortaya koyar.

Kur'an'da yer alan “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının...” (Nisa, 4/1) ayeti, hem bireysel sorumluluklara hem de aile ve akrabalık ilişkilerine vurgu yapar. Ayette, insanların bir nefisten yaratılmasıyla aile bağlarının asli ve fitri boyutu hatırlatılırken, bu bağların korunması ilahi bir sorumluluk olarak sunulur. Bu anlayışa göre aile, sadece bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan bir yapı değil, Allah'ın kudretiyle şekillenmiş bir sistemin parçasıdır.²⁴⁵

Dini gelişim açısından aile, bireyin karakter inşasının temelini oluşturur. Aile ortamında öğrenilen sevgi, sabır, fedakârlık, dürüstlük ve merhamet gibi erdemler, bireyin hem ibadet hayatına hem de toplumsal ilişkilerine yansır. Kur'an'daki Hz. Yusuf örneğinde sabır ve Allah'a güven ön plana çıkarken; Hz. Eyüp kıssasında, aile desteğiyle ayakta kalan bir bireyin inançla imtihanı kabul edişi dikkat çeker. Bu örnekler, aile içindeki din eğitiminin bireyin imanî derinliğini ve ahlaki direncini artıran bir unsur olduğunu göstermektedir.²⁴⁶

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim aileyi yalnızca bir sosyal birim değil, ilahi eğitim ve değer aktarımı alanı olarak tanımlar. Ailede başlayan din eğitimi, bireylerin dini kimliklerini, toplumsal görev bilincini ve manevi olgunluklarını şekillendirir. Sevgi, saygı, sadakat ve sorumluluk temelinde şekillenen aile yapısı, bireylerin dini gelişimlerini destekleyen bir zemin oluşturur. Kur'an'a göre aile, bireyin Allah'la, kendisiyle ve toplumla olan ilişkilerini inşa eden bir manevi merkezdir.

6. KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN AİLEDE DİN VE AHLÂK EĞİTİMİ

Kur'an-ı Kerim, eğitimin ilk ve en etkili alanı olarak aileyi ön plana çıkarır. Aile, bireyin ilk değerlerini edindiği, inanç temellerinin atıldığı ve kişiliğinin şekillendiği temel eğitim kurumudur. Kur'an, anne-babanın çocuklarına karşı sadece maddi değil, manevi sorumluluklar da taşıdığını vurgular. Tahrim Suresi 6. ayette bu sorumluluk şu şekilde dile getirilir: “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan*

²⁴⁵ Nisa, 4/1.

²⁴⁶ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, c. 5, s. 358–360.

ateşten koruyun.” Bu ifade, ailenin ahlaki ve din eğitiminde ne derece önemli olduğunu ortaya koyar.²⁴⁷

Kur’an-ı Kerim, İslam’ın eğitim anlayışının temelini oluşturan ilk kaynaktır. İslam’da eğitim; yalnızca bilgi edinmeye yönelik bir faaliyet değil, aynı zamanda bireyin ruhsal, ahlaki ve toplumsal yönlerinin gelişimini hedefleyen bütüncül bir süreçtir. Bu yönüyle Kur’an, eğitimi bireyin hem dünyevi hem de uhrevi hayatını düzenleyen bir yol gösterici olarak tanımlar. Kur’an’ın ilk inen ayeti olan “*Oku!*” (Alak, 96/1) emri, eğitime verilen önemin başlangıç noktasıdır. Bu emir, sadece metin okumayı değil, kâinatı, hayatı ve insanın kendi varlığını idrak etmeye yönelik derin bir öğrenme çağrısıdır.²⁴⁸

Eğitimin amacı yalnızca bilgi elde etmek değil, bireyi erdemli, sorumlu ve hikmet sahibi bir insan hâline getirmektir. Bu anlayış, Kur’an’da aile bağlamında da kendini gösterir. Lokman Suresi 13-19. ayetlerde Hz. Lokman’ın oğluna verdiği öğütler, aile içi eğitimin içeriğini ve yöntemini çarpıcı şekilde ortaya koyar. Allah’a ortak koşmamak, anne-babaya iyi davranmak, namazı dosdoğru kılmak, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak, sabırlı olmak ve kibirden kaçınmak gibi temel erdemler, Lokman’ın öğütlerinin merkezini oluşturur.²⁴⁹

Bu ayetlerde kullanılan benzetmeler —örneğin yüksek sesle konuşmanın eşek sesiyle kıyaslanması— eğitimde somutlaştırma ve örneklendirme yönteminin etkili bir şekilde kullanıldığını gösterir. Bu da Kur’an’da pedagojik ilkelerin bilinçli bir şekilde yer aldığını kanıtlar.²⁵⁰

Aile içi din eğitimi, bireyin inanç ve karakter temellerinin atılmasında en etkili araçtır. Hz. Peygamber’in şu hadisi bu durumu pekiştirir: “*Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi yapar.*” (Buhârî, Cenâiz, 92). Bu hadis, çocuğun inanç ve kimlik gelişiminde anne babanın belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır.²⁵¹

Bu hadisten hareketle, Kur’an’da yer alan eğitim anlayışının aile ortamında ahlaki örneklik ve değer aktarımı yoluyla hayata geçirildiği söylenebilir. Anne ve babanın rehberliği, hem davranış modeli sunmak hem de dini bilinci aktarmak açısından temel

²⁴⁷ Tahrir, 66/6; ayrıca bkz. Mahmud Ebu Reyze, *Kur’an ve Aile Eğitimi*, Daru’l-Fikr, Kahire 2005.

²⁴⁸ Alak, 96/1; bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 2013.

²⁴⁹ Lokman, 31/13–19; ayrıca bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an Yolu Türkçe Mealî ve Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara 2010, c. 4.

²⁵⁰ Diyanet, *Kur’an Yolu Tefsiri*, Lokman Suresi yorumu.

²⁵¹ Buhârî, *Sahih*, Cenâiz, 92; ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, Beyrut: Dâr el-Ma’rife, 1987.

önemdedir. Kur'an'da Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'e karşı tavrı (Saffat, 37/102) veya Hz. Nuh'un oğluna nasihatleri (Hud, 11/42-43), ailevi rehberliğin ve manevi sorumluluğun örnekleri olarak dikkat çeker. Sonuç olarak Kur'an, aileyi bireyin eğitiminin başladığı ve karakterinin temellendiği birincil kurum olarak kabul eder. Ailede verilen dini ve ahlaki eğitim, bireyin yalnızca bu dünyadaki davranışlarını değil, ahiretteki konumunu da etkiler. Bu nedenle Kur'an'daki aile içi eğitim anlayışı, hem bireysel gelişim hem de toplumsal istikrar açısından vazgeçilmezdir.

7. KUR'AN'IN EĞİTİM ANLAYIŞI VE TEMEL İLKELERİ

Kur'an-ı Kerim, bireyin hem zihinsel hem de ahlaki yönden gelişmesini hedefleyen bütüncül bir eğitim anlayışı sunar. Kur'an'da yer alan eğitim ilkeleri, yalnızca bilgi aktarmaya yönelik değil; aynı zamanda kişiliği şekillendirme, sosyal sorumluluk kazandırma ve manevi olgunlaşmayı sağlama gayesine yöneliktir. Bu bağlamda Kur'an'da öne çıkan bazı temel eğitim ilkeleri şunlardır:

7.1. HİKMETLE ÖĞRETİM

Kur'an'da öğretim yöntemlerinden biri hikmetle, yani bilgece öğretimdir. Nahl Suresi 125. ayette şöyle buyrulur: “*Rabbini yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et...*” Bu ayet, eğitimin özünde hem bilginin hem de yönteminin önemli olduğunu ortaya koyar. Hikmet, bilgiyi doğru zamanda, doğru şekilde ve uygun yöntemle sunmaktır.²⁵² Hz. Musa ile Hızır kıssasında (Kehf, 18/65-82), Hızır'ın olaylara müdahalesi hikmetle yapılır; her eylem başlangıçta anlaşılmasın görünse de sonunda derin bir anlam taşır. Bu kıssa, eğitimin sabırla ve olayların hikmet boyutunu kavrayarak yapılması gerektiğini gösterir.

7.2. KADEMELİLİK

Kur'an'ın indirilişi ve içerdiği mesajlar kademeli bir yapıya sahiptir. İsrâ Suresi 106. ayette, Kur'an'ın bölüm bölüm indirildiği belirtilir: “*Kur'an'ı insanlara dura dura okuyasın diye parça parça indirdik.*” Bu ilke, eğitimin bireyin hazırbulunuşluk düzeyine göre aşamalı olarak verilmesi gerektiğini gösterir.²⁵³ İslam'ın temel ibadetlerinden biri olan namazın farz kılınışı aşamalı gerçekleşmiştir. Bu süreç, eğitimin bireyin kapasitesine göre verilmesi gerektiğine örnek teşkil eder.

²⁵² Nahl, 16/125; bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım, 2013.

²⁵³ İsrâ, 17/106; bkz. Diyanet, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Cilt 3, s. 412.

7.3. ÖRNEK OLMA

Kur'an, peygamberlerin yaşamlarını eğitimin bir modeli olarak sunar. Ahzâb Suresi 21. ayette şöyle buyrulur: “*Andolsun ki Allah'ın Resulü, sizin için güzel bir örnektir.*” Eğitici, yalnızca bilgi veren değil; aynı zamanda yaşantısıyla örnek olan kişidir.²⁵⁴ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) suffa ehliyle olan ilişkisi, eğitimde örnekliğin etkisini ortaya koyar. Suffa ashabı, Peygamber'in doğrudan rehberliği altında hem ilim hem ahlak yönünden yetişmiştir.

7.4. SORU-CEVAP YÖNTEMİ

Kur'an'da merakı teşvik eden ve öğrenmeyi kolaylaştıran yöntemlerden biri soru-cevap metodudur. Kur'an birçok yerde “*Sana sorarlar...*” şeklinde başlayan ifadeler içerir (örneğin Bakara,2/219-220).

Bakara Suresi 259. ayette, Allah bir adamı öldürüp yüz yıl sonra diriltir ve ona “*Ne kadar kaldın?*” diye sorar. Bu, düşünmeye ve sorgulamaya dayalı eğitimin önemini vurgular.²⁵⁵

7.5. SÜREKLİ ÖĞRENME

Kur'an, insanı sürekli öğrenmeye teşvik eder. Tâ-Hâ Suresi 114. ayette şöyle buyrulur: “*...Ve de ki: Rabbim, ilmimi artır.*” Bu ayet, bilgiyle yetinmemenin, daima yeni bilgiye yönelmenin önemini ifade eder.²⁵⁶

Hz. Peygamber'e vahyin devamlı oluşu, sürekli bir öğrenme ve öğretme süreci içinde bulunduğunu gösterir. İslam, ilk emri “*Oku!*” olan bir dindir (Alak, 96/1).

8. KUR'AN'DA EBEVEYN EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim, eğitimi yalnızca zihinsel gelişimi hedefleyen bir süreç olarak değil, aynı zamanda bireyin ahlaki, dini ve sosyal yönlerini şekillendiren bütüncül bir inşa süreci olarak tanımlar. Bu sürecin en temel uygulama alanı ise ailedir. Çünkü birey, ilk inanç ve değer temellerini aile içinde edinir. Kur'an'da yer alan ebeveyn figürleri, sadece biyolojik bağları değil, aynı zamanda eğitimsel sorumlulukları da temsil eder. Anne-babanın rehberliği, çocuğun kişilik gelişimi ve dinî kimliğinin oluşumunda belirleyici bir etkidir. Nitekim Tahrîm Suresi'nde geçen “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı

²⁵⁴ Ahzâb, 33/21; bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Riyad: Dâru Teyyibe, 1999.

²⁵⁵ Bakara, 2/259; ayrıca bkz. Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâr el-Fikr.

²⁵⁶ Tâ-Hâ, 20/114; ayrıca bkz. Alak, 96/1.

insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun” (Tahrîm, 66/6) ayeti, ailede dinî sorumluluğun ve eğitimin önemini açıkça vurgular.²⁵⁷ Kur’an’ın ilk emri olan “Oku!” (Alak, 96/1) ifadesi ise, eğitimin ilahi bir görev olduğunu ve bu görevin en temelde ailede başladığını göstermektedir.²⁵⁸ Bu bağlamda Kur’an’daki ebeveyn figürlerinin eğitici yönleri, sadece tarihsel anlatılar değil, aynı zamanda çağlar üstü pedagojik modeller olarak ele alınmalıdır.

²⁵⁷ Tahrîm Suresi, 66/6.

²⁵⁸ Alak Suresi, 96/1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN PERSPEKTİFİNDE AİLEDE DİN EĞİTİMİ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssalar, yalnızca tarihsel bir anlatı olmaktan öte, bireyin ahlaki, dini ve sosyal gelişimini şekillendiren eğitimsel mesajlar içermektedir. Bu mesajlar, bireyin küçük yaşlardan itibaren dini kavramlarla tanışması, değerler sistemi geliştirmesi ve sosyal ilişkilerini düzenlemesi açısından temel bir işlev görmektedir.²⁵⁹ Özellikle aile bağlamında verilen mesajlar; çocuğun eğitimi, rehberliği ve karakter oluşumunun ilk nüvelerini barındırmaktadır. Bu bağlamda, Kur'an'daki ailevi anlatılar, din eğitiminin temel yapısını açıklamak ve bu eğitimin nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin pedagojik ilkeleri ortaya koymak açısından oldukça önemlidir.²⁶⁰ Kur'an'da yer alan ebeveyn-çocuk ilişkileri, bireyin inanç sistemiyle tanıştığı ilk ortam olarak aileyi merkeze almakta; sözlü öğüt, davranışsal modelleme, karşılıklı konuşma ve sevgi temelli iletişim gibi yöntemlerin önemini vurgulamaktadır.²⁶¹ Bu çerçevede, özellikle ebeveyn ile çocuk arasında geçen yönlendirici söylemler, nasihat içeriği taşıyan pasajlar ve örnek davranışlara dayalı anlatılar, dinî değerlerin aktarımı ve çocuğun dinî gelişimi açısından dikkatle incelenmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Kur'an-ı Kerim'de yer alan ebeveyn-çocuk anlatıları üzerinden aile içi din eğitiminin temel ilkelerini ortaya koymak ve bu ilkelerin çağdaş din eğitimi anlayışlarıyla olan ilişkisini analiz etmektir. Araştırma, aile içerisinde dinî değerlerin nasıl aktarıldığını, ebeveynin eğitimde üstlendiği rolü ve Kur'an'da öne çıkan iletişim biçimlerini genel hatlarıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, Kur'an merkezli bir aile içi din eğitimi anlayışının günümüz eğitim ihtiyaçlarına nasıl katkı sağlayabileceğini pedagojik bir bakış açısıyla ele almayı hedeflemektedir.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada, çocukluk dönemi gelişim evreleri ele alınmış; zihinsel, ahlaki ve dinî gelişim süreçleri din eğitimi bağlamında değerlendirilmiştir. Ardından çocuğun dinî gelişimi ile aile ortamının bu süreçteki yönlendirici rolü incelenmiş; ebeveynin tutum ve davranışlarının çocuğun değer kazanımı üzerindeki

²⁵⁹ İsa Kanik, *Kur'an Kıssalarında Ailevi İlke ve Değerler, Tefsir Araştırmaları Dergisi*, c. 4, sy. 2, 2020, s. 256–286.

²⁶⁰ İsmail Kılıç, *Kur'an Kıssalarında Bir Üsve-i Hasene Sunumu: Ebeveyn ve Eğitici Rolüyle Hz. Ya'kub (a.s.)*, *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 15, 2022, s. 597–617.

²⁶¹ Asiye Yılmaz, *Kur'an'daki kıssaların din eğitimi açısından değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 41–42.

etkisine odaklanılmıştır. Ayrıca Kur'an'da aile kavramı ve aile bireylerinin sorumlulukları çerçevesinde aile içi din eğitiminin temel unsurları analiz edilmiş; Kur'an kıssalarındaki ebeveyn figürleri üzerinden bu eğitimin yöntem, üslup ve içerik açısından nasıl şekillendiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Ayrıca Kur'an'da aile kavramı ve aile bireylerinin sorumlulukları çerçevesinde aile içi din eğitiminin temel unsurları analiz edilmiş; Kur'an kıssalarındaki ebeveyn figürleri üzerinden bu eğitimin yöntem, üslup ve içerik açısından nasıl şekillendiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, Kur'an eksenli din eğitiminin yalnızca geleneksel değil, aynı zamanda çağdaş pedagojik yaklaşımlarla da örtüşen yönlerini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Ebeveyn-çocuk anlatılarının din eğitimi literatüründe sistemli biçimde değerlendirilmesi, alana özgün ve derinlikli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla Kur'an kıssalarındaki ebeveyn figürleri eğitimsel açıdan analiz edilmiştir. Kur'an'da yer alan ebeveyn-çocuk ilişkileri pedagojik anlamda yorumlanarak, çocukluk dönemi din eğitimine ilişkin temel ilkeler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Kur'an-ı Kerim, insana hitap eden ve eğitici yönü oldukça güçlü olan bir kitaptır. Kur'an'daki ailevi anlatılar, yalnızca dini öğretileri değil, aynı zamanda ahlaki gelişim, değer aktarımı ve birey-toplum ilişkisi gibi temel eğitsel süreçleri de kapsamaktadır. Bu anlatılar, çocukluk döneminde bireyin inşa sürecinde manevi farkındalık, karakter eğitimi, sorumluluk bilinci ve toplumsal aidiyet gibi değerlerin kazandırılmasında işlevsel rol oynamaktadır.²⁶² Bu bağlamda Kur'an'daki yönlendirici dil, yalnızca nasihat değil; aynı zamanda rehberlik, iletişim ve model sunma gibi temel eğitim ilkeleriyle de örtüşmektedir.²⁶³

Modern eğitim anlayışında çocuğun duygusal ve bilişsel gelişimi kadar ahlaki donanımı da önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle Kur'an'da yer alan eğitsel içeriklerin, günümüz pedagojik çerçevesi içinde yeniden ele alınması gereklidir. Araştırma bu

²⁶² Muhammed Aydın, *Çocuk Eğitiminde Kur'an Kıssalarının Önemi*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14, 74. s. 74-75.

²⁶³ Doğan, R. & Uçak, H. E., *Erken Çocukluk Döneminde Ailede Din (Ahlak ve Değerler) Eğitimi*, Islamic Research Journal, 33(2), 2022, s. 30-31.

gerekçeyle, Kur'an'daki ailevi anlatıların pedagojik yönünü ele alan hipotezlere dayandırılmıştır.²⁶⁴

Araştırmanın temel hipotezleri şunlardır:

1. Kur'an'da ebeveyn çocuk ilişkisini içeren kıssalar, çocuk eğitimi konusunda doğrudan pedagojik mesajlar içermektedir.

2. Erken yaşta verilen din eğitimi bireyin karakter gelişimini olumlu yönde etkilemektedir.

3. Kur'an'da yer alan ebeveyn-çocuk ilişkileri, çağdaş eğitim ilkeleriyle örtüşmektedir.

4. Kur'an'da çocuklara verilen öğütler, bireyin sosyalleşme sürecine yön vermektedir.

5. Kur'an'daki ebeveyn çocuk ilişkisini içeren kıssalar, aile içi iletişimde rehberlik ve diyalog temelli bir yaklaşımı desteklemektedir.

6. Dini metinlerdeki eğitsel içerikler, hem duyuşsal hem de bilişsel gelişimi hedeflemektedir.

7. Kur'an'daki ebeveyn figürleri, model alınabilir eğitimci profilleri sunmaktadır.

8. Kur'an'da ailede verilen din eğitimi, bireye ahlaki sorumluluk, toplumsal bilinç ve katılımcı kimlik kazandırmada etkili bir rol oynamaktadır.

9. Kur'an'da çocukların duygusal ve ahlaki gelişimi, ebeveynin sabırlı ve affedici tutumlarıyla desteklenen uzun vadeli bir süreç olarak kurgulanmaktadır.

10. Kur'an'da erken çocukluk döneminde güvenli bağlanma, çocuğun duygusal, din ve ahlak gelişimi için vazgeçilmez bir temel olarak sunulmaktadır.

11. Kur'an'da ailede verilen din eğitimi, bireyin vicdani gelişimini ve içsel denetim becerisini desteklemektedir. Kur'an-ı Kerim, bireyin yalnızca dışsal davranışlarını değil, aynı zamanda niyet ve içsel dünyasını da dikkate alan kapsamlı bir eğitim anlayışı sunmaktadır.

²⁶⁴ Ahmet Çın, *İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Ahlak Eğitimi*, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(1), 2021, 545-562. s. 546

12. Kur'an'da aile içi iletişime dair verilen mesajlar, çocukta sağlıklı iletişim becerilerinin gelişimini desteklemektedir

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Bu araştırmanın kapsamını, Kur'an-ı Kerîm'de ebeveyn-çocuk ilişkisine doğrudan yer verilen ve içeriğinde din eğitimi açısından pedagojik mesajlar barındıran kıssaların incelenmesi oluşturmaktadır. Araştırma, bu kıssalar aracılığıyla aile içi dinî eğitimin temel ilkelerini, ebeveynin eğitsel yaklaşımlarını, iletişim tarzını ve değer aktarımı biçimlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Bu çerçevede çalışma, çocuk gelişiminin bilişsel, duygusal ve sosyal yönlerine; özellikle dinî gelişim ve ahlaki gelişim süreçlerine odaklanarak yapılandırılmıştır. Tezin birinci ve ikinci bölümlerinde, çocuğun gelişim özellikleri, bu özelliklerin din eğitimine etkisi, çocukluk döneminde dinî gelişimin evreleri ve ailenin bu süreçteki rolü ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca Kur'an'da aile olgusu, ebeveyn sorumlulukları ve ailede dinî eğitimin konumu değerlendirilerek, Kur'an kıssalarının pedagojik yönüne teorik bir zemin oluşturulmuştur.

Araştırmanın sınırlılıkları kapsamında, Kur'an'da ebeveyn-çocuk ilişkisine dair çok sayıda anlatı bulunmasına rağmen, tüm kıssaları kapsamlı şekilde analiz etmek mümkün olmadığından, inceleme Hz. İbrahim ve oğlu İsmail, Hz. Lokman ve oğlu, Hz. Yakup ve çocukları, Hz. Musa ve annesi, Hz. Şuayb ve kızları ile sınırlandırılmıştır.

Bunun dışında çalışma, hadis, tefsir gibi diğer İslami kaynaklara doğrudan yer vermemiştir. Ayrıca araştırma, teorik ve kavramsal düzeyde kurgulanmış; uygulamalı alan verisi içeren yöntemler (örneğin gözlem, mülakat, anket) kullanılmamıştır. Bu sınırlılıklar doğrultusunda çalışma, seçilen Kur'an kıssaları üzerinden aile içi dinî eğitimin temel ilke ve yaklaşımlarını ortaya koymayı hedeflemiştir.

Sonuç olarak, araştırma kapsamında belirli bir kaynak seti üzerinden yürütülen çözümlemeler, konuya dair teorik çerçeve sunmayı ve Kur'an merkezli aile içi din eğitimi anlayışını pedagojik bir düzlemde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Sınırlılıklarına rağmen bu yaklaşımın, din eğitimi literatürüne özgün katkılar sunacağı değerlendirilmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi esas alınarak yürütülmüştür. Nitel araştırma, bireylerin anlam dünyasını, yaşantılarını, tutumlarını ve davranışlarının arka planını anlama amacını taşıyan; verileri doğal ortamda toplayarak derinlemesine analiz etmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır.²⁶⁵ Özellikle sosyal bilimlerde kullanılan bu yöntem, sayısal verilere değil, anlam çözümlemesine dayalıdır ve araştırmacının konuya yorumlayıcı bir bakış açısıyla yaklaşmasına olanak tanır.²⁶⁶

Araştırmanın temel konusu olan Kur'an'da ebeveyn figürlerinin çocuk eğitimi açısından pedagojik analizinin yapılması temelde yorumlama, metin çözümlemesi ve değer aktarımı gibi anlam merkezli bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu nedenle nitel araştırma, Kur'an'daki kıssaların pedagojik ilkelerle nasıl örtüştüğünü açıklamak açısından en uygun yöntem olarak seçilmiştir.

Nitel araştırma modeli sayesinde, Kur'an'da yer alan örneklerin sadece tarihsel veya teolojik değil, aynı zamanda pedagojik birer rehber olarak günümüz eğitim anlayışına nasıl katkı sunduğu çok boyutlu biçimde ele alınabilmektedir. Sayısal sonuçlardan çok, anlam derinliği, bağlamsal çözümleme ve pedagojik yorumlar ön planda tutulmuştur.²⁶⁷

4.2. VERİLERİN TOPLANMASI

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak doküman analizi (belgesel tarama) yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, nitel araştırma yöntemlerinden biri olup, yazılı materyallerin sistematik biçimde incelenmesi ve yorumlanması esasına dayanır.²⁶⁸ Araştırmanın temel veri kaynağını, Kur'an-ı Kerim'de yer alan ebeveyn-çocuk ilişkilerini konu alan kıssalar oluşturmaktadır. Bu kıssalar, din eğitimi açısından içerdiği pedagojik mesajlar bakımından değerlendirilmiştir.

Araştırmada, Kur'an'da geçen Hz. İbrahim ve oğlu İsmail, Hz. Lokman ve oğlu, Hz. Yakup ve çocukları, Hz. Musa ve annesi, Hz. Şuayb ve kızları kıssaları esas alınmıştır.

²⁶⁵ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s. 39.

²⁶⁶ Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (ed.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research*, Sage Publications, Thousand Oaks CA 2000, s. 3-4.

²⁶⁷ Glesne, Corrine, *Nitel Araştırmaya Giriş* (Becoming Qualitative Researchers: An Introduction), çev. Ali Ersoy & Pelin Yalçınoglu, Anı Yayıncılık, Ankara 2012, s. 28-30.

²⁶⁸ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, age., s. 187.

İlgili ayetler, anlam bütünlüğü içinde ele alınarak yorumlanmış; ebeveynin çocuğa yaklaşımı, iletişim dili, değer aktarımı ve eğitsel tutumları analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra, çalışmada konuyla ilgili akademik kitaplar, makaleler, tezler ve diğer bilimsel yayınlar da incelenmiş; bu belgeler aracılığıyla araştırmanın kuramsal çerçevesi desteklenmiştir.

Doküman analizi yöntemi, araştırmanın teorik niteliğine uygun olarak tercih edilmiş ve çalışmanın hem kavramsal derinliğini hem de metinsel bütünlüğünü sağlamayı amaçlamıştır.

4.3. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırma sürecinde toplanan veriler, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi, yazılı metinlerin yapısal ve tematik yönlerden çözümlenmesini sağlayan, nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen sistematik bir yorumlama tekniğidir.²⁶⁹ Bu yöntemde, veriler belirli kavramlar çerçevesinde irdelenmiş; pedagojik çıkarımlarda bulunulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ailevi anlatılar ile bu anlatıların yorumlandığı klasik ve çağdaş kaynaklar analiz sürecinde temel referans noktaları olarak değerlendirilmiştir. Analiz sürecinin ilk aşamasında, metinlerde geçen değer aktarımı, rehberlik, nasihat, iletişim biçimi ve sorumluluk eğitimi gibi kavramlar dikkatle taranmıştır.²⁷⁰ Ayrıca, araştırmanın nitel doğasına uygun olarak veriler betimleyici ve yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmış; yorumlarda akademik nesnellik esas alınmıştır.

Araştırma süresince elde edilen verilerin yorumlanmasında ve analizinde; psikoloji, sosyoloji, iletişim ve benzeri sosyal bilimlerin literatüründen yararlanılmış, böylece elde edilen sonuçların disiplinler arası bir perspektifle temellendirilmesine özen gösterilmiştir.²⁷¹ Bu bağlamda analiz edilen her temaya ilişkin örüntüler, sadece metinsel değil; aynı zamanda eğitim bilimlerinin kavramsal çerçevesiyle örtüşecek biçimde yapılandırılmıştır. Elde edilen bulgular, alan yazındaki yaklaşımlarla karşılaştırılmış ve eğitimsel bütünlüğü destekleyecek biçimde raporlanmıştır. Veriler yorumlayıcı bir yaklaşımla analiz edilmiş; özellikle “model olma”, “rehberlik”, “değer aktarımı” ve

²⁶⁹ Yıldırım, Hasan Şimşek, age., s. 233.

²⁷⁰ Mustafa Öcal, *Kur'an Kurslarında Kur'an ve Dini Bilgiler Öğretimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2024, s. 81.

²⁷¹ Recep Kaymakcan, Hasan Meydan, *Türkiye'de Din Eğitiminde Çoğulculuk ve Yapılandırıcılık: Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Bağlamında Bir Değerlendirme*, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 7(1) 2007: 177–210, s. 201.

“duygusal destek” gibi eğitsel kavramlar ön plana çıkarılmıştır. Bu kavramların günümüz din eğitimi yaklaşımlarıyla olan benzerlik ve farklılıkları tartışılmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu çalışmada, Kur'an-ı Kerim'de yer alan ebevenyn çocuk ilişkilerini içeren kıssalar aracılığıyla çocukluk döneminde verilen din eğitimi süreçleri pedagojik bağlamda analiz edilmiştir. Özellikle ebeveyn ile çocuk arasında geçen yönlendirici söylemler, nasihat içeriği taşıyan pasajlar ve örnek davranışlara dayalı anlatılar, değer aktarımı ve din gelişimi açısından incelenmiştir. Çocuğun birey olarak tanınması, ona yönelik sorumluluk yüklenmesi ve eğitimsel süreçte aktif bir muhatap olarak kabul edilmesi, Kur'an'daki pedagojik yaklaşımların temelini oluşturmaktadır.²⁷² Araştırma bulguları, bu yaklaşımın hem ahlaki hem de dini gelişim açısından çağdaş din eğitimi anlayışıyla örtüştüğünü göstermektedir.

İnceleme kapsamında öne çıkan temel bulgulardan biri de Kur'an-ı Kerim'de yer alan ebevenyn çocuk ilişkilerini içeren kıssalar eğitimin yalnızca bilgi aktarımı olarak değil, duygu, değer ve tutum kazandırmaya yönelik bir süreç olarak yapılandırıldığıdır. Bu bağlamda çocukla kurulan iletişim; karşılıklı anlayış, sabır, açıklık ve rehberlik ilkeleri çerçevesinde şekillenmekte; çocuğun dini kimlik inşasına yönelik bilinçli bir yönlendirme sağlanmaktadır.²⁷³ Elde edilen veriler, sadece klasik dini kaynaklarla sınırlı kalmayıp; aynı zamanda gelişim psikolojisi ve din eğitimi literatüründen de destek alarak analiz edilmiş; böylece eğitimsel mesajların çok boyutlu yapısı açığa çıkarılmıştır.

5.1. HZ. İBRAHİM VE OĞLU

İbrahim (a.s.), İslam, Hristiyanlık ve Yahudilikte büyük öneme sahip bir peygamberdir. Kur'an-ı Kerim'de "Halilullah" (Allah'ın dostu) unvanıyla anılmıştır ve tevhid inancının öncüsü kabul edilir.²⁷⁴

Hz. İbrahim, putperestliğin hâkim olduğu bir toplumda Allah'ın birliğini idrak etmiş ve putlara tapmayı reddetmiştir. Kur'an'da onun tevhid yolculuğu şu şekilde anlatılır: “Yıldızın battığını görünce, ‘Ben batıp gidenleri sevmem’ dedi”²⁷⁵ve ardından

²⁷² Ahmet Çın, Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Ebeveyn Tutumlarının Etkisi, Batman Akademi Dergisi, 2020, cilt: IV, sayı: 2, s. 52.

²⁷³ Mustafa Öcal, *Yaz Kur'an Kurslarında Kur'an ve Dini Bilgiler Öğretimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s. 97.

²⁷⁴ Nisa, 4/125.

²⁷⁵ En'am, 6/76.

yalnızca Allah’a yönelerek, “Ben hanif olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim” demiştir.²⁷⁶

Nemrut’un zulmüne karşı putları kırdığı için ateşe atılmış, ancak Allah, “Ey ateş! İbrahim’e serin ve selamet ol” buyurarak onu mucizevi şekilde kurtarmıştır.²⁷⁷

Hiz. İbrahim’in Allah’a olan teslimiyeti, oğlu İsmail’i kurban etmeye niyetlenmesiyle zirveye ulaşmıştır. Kur’an’da bu olay şöyle aktarılır: “Ey İbrahim! Rüyanı doğruladin. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandı”.²⁷⁸ Ayrıca oğlu İsmail ile birlikte Kâbe’yi inşa ederek, “Ey Rabbimiz! Bizden kabul et. Şüphesiz Sen işiten ve bilensin” diye dua etmiştir.²⁷⁹

Hiz. İbrahim tevhid inancının simgesi ve üç semavi dinin ortak atası olarak kabul edilmiştir. Kur’an’da onun dini “Hanif” olarak tanımlanır ve şöyle buyrulur: “İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyan’dı; fakat o hanif bir Müslümandı”.²⁸⁰ Şimdi, Hiz. İbrahim ve Hiz. İsmail kıssasını aile içi eğitimin temel dinamikleri açısından ele alarak, ebeveyn-çocuk ilişkisine dair sunduğu önemli mesajları inceleyelim. Bu kıssa Kuran ayetleriyle şöyle anlatılmıştır:

“Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, “Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?” dedi. O da, Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın” dedi. Nihayet her ikisi de (Allah’ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yatırınca ona, şöyle seslendik: “Ey İbrahim!” “Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları böyle mükâfatlandırırız.” Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır. Biz, (İbrahim’e) büyük bir kurbanlık vererek onu kurtardık. Sonradan gelenler arasında ona güzel bir ad bıraktık. İbrahim’e selam olsun.”²⁸¹

Kur’an-ı Kerim’de yer alan Hiz. İbrahim ve Hiz. İsmail kıssası, aile içi eğitimin temel unsurlarını vurgulayan önemli bir emsal teşkil edebilir. Bu kıssa, ebeveyn ve çocuk arasındaki iletişimin ne şekilde olması gerektiğine dair derinlemesine ipuçları sunabilir ve ailede eğitimin sevgi, anlayış ve saygı üzerine inşa edilmesi gerektiğini ortaya koyabilir. Hiz. İbrahim’in aldığı ilahi emri oğluna aktarırken kullandığı dil, ebeveynlerin çocuklarına yaklaşımında şefkat ve sağlıklı iletişimin ne denli mühim olduğunu gözler önüne serebilir. Kur’an-ı Kerim’de Hiz. İbrahim’in oğluna hitaben kullandığı

²⁷⁶ En’am, 6/79.

²⁷⁷ Enbiya, 21/69.

²⁷⁸ Saffat, 37/104-106.

²⁷⁹ Bakara, 2/127.

²⁸⁰ Ali İmran, 3/67.

²⁸¹ Saffat, 37/102-109.

"Yavrucuğum" (يَا بُنَيَّ) ifadesi ve akabinde onun görüşünü sorması, aile içi iletişimde sevgi, merhamet ve istişarenin esas alınması gerektiğini düşündüren bir model oluşturabilir. Bu yaklaşım, ailede eğitimin sadece tek yönlü, otoriter bir bilgi aktarım süreci olmadığını, çocukların duygu ve düşüncelerine kıymet verilen, onların fikrî ve ruhsal gelişimini gözetten bir süreç olduğunu da gösterebilir.

Bu diyalogda Hz. İbrahim'in yaklaşımında gözlemlenen şefkat ve iletişim dili, ebeveynin çocuğa sevgi, anlayış ve merhametle yaklaşmasının ne denli önemli olduğunu gösterebilmektedir. Bu, çocuğu yalnızca pasif bir alıcı olarak görmek yerine, sürecin aktif bir öznesi olarak kabul etmeyi vurgulayan değerli bir örnek olabilir. Böyle bir iletişim biçimi, çocuğun kendini değerli hissetmesine, özgüven kazanmasına ve ebeveyniyle sağlıklı bir bağ kurmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilmektedir.

Buna karşılık, otoriter yaklaşım ise ebeveynin mutlak söz hakkına sahip olduğu, çocuğun duygu ve düşüncelerinin göz ardı edildiği, baskıcı ve tek yönlü bir eğitim anlayışını temsil edebilmektedir. Bu iki yaklaşım arasındaki fark, aile içi eğitimin çocuk üzerindeki etkileri açısından oldukça belirleyici olabilmektedir.

Bu yöntemde çocuk, edilgen bir konumda bırakılarak sadece itaat eden bir birey olarak yetiştirilmeye çalışılabilmektedir. Hz. İbrahim'in oğluna yönelik tutumu ise bu anlayışın aksine, şefkat temelli ve istişareye dayalı bir eğitim yaklaşımını yansıtabilmektedir. Böylelikle Kur'anî örnekte, aile içi eğitimde sevgi, anlayış ve sağlıklı iletişimin önemi vurgulanmakta; ebeveynlerin çocuklarının duygularını ve düşüncelerini önemsemesi gerektiğine önemli bir emsal teşkil edebilmektedir.²⁸²

Aile, bireyin ilk sosyal çevresini oluşturan ve kişilik gelişimi ile değer kazanımında temel rol üstlenen önemli bir kurumdur. Özellikle çocukluk döneminde ebeveynlerin benimsediği tutum ve yaklaşımlar, çocuğun hem psikolojik hem de manevi gelişimi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabilmektedir. Çocuk eğitiminde aile tutumları; demokratik, otoriter, aşırı hoşgörölü ve ilgisiz olmak üzere çeşitli kategorilere ayrılabilir. Her bir tutum, çocuğun kişilik özellikleri, değer algısı ve sosyal uyum düzeyi üzerinde farklı etkiler yaratabilmektedir. Bu farklılıklar, çocukların gelecekteki yaşamlarını şekillendirme potansiyeline sahip olabilmektedir.²⁸³ Demokratik aile tutumunda çocuğun birey olarak değer görmesi, duygu ve düşüncelerinin önemsenmesi

²⁸² Esed, II/917.

²⁸³ Yavuzer, age., s. 90-92.

ve karar süreçlerine katılımı sağlanabilmektedir. Buna karşılık, otoriter ve baskıcı tutumlar, çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail kıssası, baba ile oğul arasındaki ilişkinin şefkat, anlayış ve karşılıklı saygı temelli olması gerektiğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.²⁸⁴

Kur'an-ı Kerim'de ebeveynlerin çocuklarına karşı sevgi, şefkat ve anlayışla yaklaşımları gerektiğine dair pek çok örnek yer alabilmektedir. Nitekim Lokman Suresi 13. ayette, Hz. Lokman'ın oğluna hitap ederken kullandığı "Ey oğulcuğum" (Yâ buneyye) ifadesi, ebeveynlerin çocuklarına sevgi dolu ve yönlendirici bir dil ile yaklaşımlarının önemini gözler önüne serebilmektedir. Bu özel hitap şekli, hem ebeveynin çocuğa duyduğu derin sevgiyi ve ilgiyi, hem de ona değer vererek nasihat etme bilincini açıkça yansıtabilmektedir.²⁸⁵

Dolayısıyla, aile içinde baskıcı ve katı bir tutum yerine, çocuğun düşüncelerine değer veren, onu birey olarak kabul eden ve karar mekanizmalarına dâhil eden bir eğitim anlayışının benimsenmesi, sağlıklı kişilik gelişimi ve değer kazanımı açısından büyük önem taşıyabilmektedir. Bu yaklaşım, çocuğun hem ruhsal hem de sosyal gelişimini olumlu yönde etkileyerek, daha bilinçli ve özgüvenli bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlayabilmektedir.²⁸⁶

Hz. İbrahim'in aldığı ilahi emri zorlayıcı veya buyurgan bir yöntemle dayatmak yerine, oğluyla istişare etmesi, süreci ona açıklaması ve hatta onun görüşüne başvurması oldukça dikkat çekicidir. Bu yaklaşım, ailede eğitimin temel ilkelerinden biri olan çocuğun birey olarak kabul edilmesi ve onun duygu ile düşüncelerine değer verilmesi açısından son derece kayda değer bir örnek sunmaktadır. Çocuğun birey olarak kabul edilmesi, onun sadece itaat eden bir unsur değil, aynı zamanda kendi duygu, düşünce ve kararlarıyla eğitim sürecine aktif olarak katkıda bulunabilen, değerli bir kişilik olarak görülmesi anlamına gelir.²⁸⁷ Bu anlayış, bireyin kişilik gelişimini destekleyerek özgüven, sorumluluk ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurma becerisini güçlendirebilmektedir. Hz. İbrahim'in oğluna yaklaşımında görülen bu yöntem, çocuğun karar süreçlerinde dikkate alınmasının, aile içi eğitimde katılımcı ve demokratik bir iletişim ortamı oluşturduğunu

²⁸⁴ Münire Erden, Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s. 184–185.

²⁸⁵ Tacettin Uzun, *Kur'ân ve Sünnet Işığında Çocuk Eğitimi*, Burç Yayınevi, Konya 2015, s. 45.

²⁸⁶ Özcan Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2013, 20. Baskı, s. 122.

²⁸⁷ Yavuzer, age., s. 87.

gösterebilmektedir. Bir babanın çocuğuyla düşüncelerini paylaşması, hem ona verilen değeri hem de fikirlerinin önemsendiğini ifade eden bir tutumdur. Aynı zamanda bu yaklaşım, çocuğun gelişimsel özellikleri ve bilişsel kapasitesi dikkate alınarak bilgilendirilmesinin gerekliliğini ortaya koyabilmektedir. Nitekim eğitim bilimleri literatüründe, yaş ve gelişim düzeyine uygun eğitim anlayışı, bireyin psikososyal gelişimi ve karar alma yetisinin sağlıklı biçimde desteklenmesi açısından önemli bir ilke olarak kabul edilebilmektedir.²⁸⁸ Aile içi eğitimde çocukların yaş ve gelişimine uygun bilgi aktarımı, onların verilen kararları kavramalarını ve sürece bilinçli katılım göstermelerini mümkün kılabilir. Bu yöntem, yalnızca bilgi aktarmayı değil, aynı zamanda çocukta anlamlandırma ve değer üretme becerisi kazandırmayı da hedefleyebilmektedir. Bu sayede çocuklar, pasif alıcılar olmaktan çıkıp, aile içi dinamiklerde aktif rol oynayan bireyler haline gelebilmektedir.

Aile eğitiminin temel ilkelerinden biri, çocukların yalnızca kurallara uyan bireyler olarak yetiştirilmesi değil, aynı zamanda kendilerine sunulan kararların neden ve sonuç ilişkisini anlamaları, arka planını kavrayabilmeleri ve bu sürece aktif katılım sağlayabilmeleridir. Bu yaklaşım, eğitim literatüründe katılımcı ve açıklayıcı eğitim yaklaşımı olarak tanımlanmakta ve bireyin eleştirel düşünme, değerlendirme yapabilme ve sorumluluk bilinci geliştirmesine önemli katkıda bulunabilmektedir.²⁸⁹ Hz. İbrahim'in oğluna yönelik tutumu, bu anlayışın örnek bir uygulamasını sunmaktadır. İlahi bir buyruk karşısında dahi oğluna danışması, yaşanan durumu ona açıklaması ve birlikte değerlendirme ortamı oluşturması, ailede karar süreçlerinin şeffaf ve katılımcı bir zeminde yürütülmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Bu durum, hem çocuğa verilen değeri hem de ortak akılla hareket etmenin önemini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda Hz. İbrahim'in yaklaşımı, ebeveynlerin çocuklarıyla sağlıklı, açık ve şefkat temelli bir iletişim kurmasının, çocuklara değer vermesinin ve karar süreçlerine katılımlarını sağlamasının, aile içi eğitimin niteliği ve kalıcılığı açısından önemli bir model sunduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu yaklaşım, çocuğun yalnızca verilen kararları uygulayan değil, aynı zamanda gerekçeleri anlayan ve süreçleri anlamlandırabilen bir birey olarak yetişmesine önemli ölçüde katkı sağlayabilmektedir. Böylelikle, eğitim sürecinin daha etkili, bilinçli ve sürdürülebilir olmasına zemin hazırlanabilmektedir.

²⁸⁸ Münire Erden, Yasemin Akman, age., s. 45.

²⁸⁹ Münire Erden, Yasemin Akman, age., s. 150-152.

Aile içinde çocuk eğitimi, yalnızca bilgi aktarımına indirgenemez; bunun yanı sıra ahlaki değerlerin, inanç sisteminin ve karakter gelişiminin şekillendirilmesini de kapsayan çok boyutlu bir süreçtir. Hz. İsmail'in, babasının iletlediği ilahi emir karşısında verdiği, "Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın" (Sâffât, 102) cevabı, ebeveynlerin tutum ve davranışlarının çocuk eğitimi üzerindeki etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Hz. İsmail'in, teslimiyet, sabır ve Allah'a bağlılık gibi değerleri küçük yaşlardan itibaren benimseyip içselleştirmesi, ailesinden aldığı eğitimin ve özellikle babası Hz. İbrahim'in tutumlarının belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Bu durum, ebeveynlerin çocuklarına sadece bilgi değil, aynı zamanda sağlam değerler de aşılayabildiğinin güçlü bir kanıtı olarak görülebilir.

Bu bağlamda, ebeveynlerin yalnızca sözlü öğütler vererek değil, kendi davranışları ve yaşantılarıyla çocuklarına örnek olmaları gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Eğitim bilimleri literatüründe bu durum, "yaparak-yaşayarak öğrenme ilkesi" olarak tanımlanmakta ve bireyin, gözlemleyerek, deneyimleyerek ve model alarak öğrenmesini esas alan bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, çocukların değerleri ve bilgiyi daha kalıcı bir şekilde içselleştirmelerine yardımcı olabilmektedir.²⁹⁰ Özellikle değer ve tutum kazandırmada, çocukların ebeveynlerinin davranışlarını gözlemleyerek öğrenmeleri ve bu davranışları içselleştirmeleri, öğrenmenin kalıcılığını artıran önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu süreç, çocukların edindikleri değerleri sadece bilgi olarak değil, aynı zamanda yaşantılarının bir parçası olarak benimsemelerine yardımcı olabilmektedir.²⁹¹ Nitekim model olma ilkesine dayalı öğrenme süreçlerinde, ebeveynin sergilediği davranışlar çocuğun kişilik ve değer dünyasını doğrudan etkilemekte ve şekillendirebilmektedir. Bu durum, ebeveynlerin kendi yaşantılarıyla çocuklarına ne denli güçlü bir mesaj verdiğini gözler önüne serebilmektedir.²⁹²

Hız. İbrahim'in ilahi emir karşısındaki teslimiyeti ve sabrı, bu değerleri oğluna sözlü anlatımın ötesinde, yaparak ve yaşayarak aktardığını açıkça göstermektedir. Değer eğitimi bağlamında, öğrenenin yalnızca bilgiyi edinmesi değil, aynı zamanda bu bilginin yaşantıya dönüştürülmesi gerektiği kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, çocukların yalnızca teorik bilgiyle değil, aynı zamanda çevrelerinde gözlemledikleri ve deneyimledikleri

²⁹⁰ Özcan Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2013, 20. Baskı, s. 120.

²⁹¹ Yavuzer, age., s. 182.

²⁹² Kadir Ulusoy & Bülent Dilmaç, *Değerler Eğitimi*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2020, s. 88–90.

yaşantılar aracılığıyla tutum ve değer geliştirmelerini sağlayarak, eğitim sürecinin niteliğini ve kalıcılığını önemli ölçüde güçlendirebilmektedir.²⁹³

Ailede eğitim süreci, çocuğun sadece bireysel gelişimini değil, aynı zamanda toplum içindeki konumunu ve sorumluluk bilincini şekillendiren temel bir etkidir. Bu süreçte özellikle aile içi güven ve karakter eğitimi, çocuğun kişilik inşasında belirleyici iki anahtar unsur olarak öne çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail kıssası, bu bağlamda dikkat çekici bir örneklik sunar. Söz konusu anlatımda, baba ile oğul arasındaki diyalog, aile bireyleri arasında tesis edilen güçlü güven bağını ve yüksek düzeydeki karşılıklı anlayışı gözler önüne serebilmektedir. Hz. İsmail'in babasına gösterdiği teslimiyet, yalnızca dinî bir itaat örneği değil, aynı zamanda aile ortamında inşa edilen güven temelli bir iletişimin ve karakter eğitiminin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilmektedir.

Karakter eğitimi, bireyin toplumun kabul ettiği değer ve normları benimseyip bu değerleri davranışlarına yansıtma sürecidir.²⁹⁴ Aile, bu eğitimin başladığı ilk ve en etkili ortam olup, çocukların dürüstlük, sabır, sadakat, inanç ve sorumluluk gibi temel değerleri kazandığı yerdir. Hz. İsmail'in sergilediği sabır, teslimiyet ve güven, çocukluk döneminde ailesinden edindiği karakter eğitimi sayesinde şekillenmiş güçlü bir kişilik yapısının göstergesidir. Güven ortamı içerisinde sürdürülen bu eğitim süreci, çocuğun değerleri içselleştirmesini ve ahlaki tutarlılığını sağlamasına olanak tanıyabilmektedir.

Dolayısıyla bu kıssa, aile içindeki güven ortamının karakter eğitimi sürecini doğrudan etkilediğini; sabır, teslimiyet ve inanç gibi değerlerin çocuklara ancak güven temelli bir eğitim atmosferinde kazandırılabilceğini açıkça göstermektedir. Zira, karakter eğitimi, güven duygusunun hâkim olduğu aile ortamlarında kalıcı ve işlevsel bir hâl alabilmektedir. Bu, çocukların hem duygusal hem de ahlaki gelişimleri için temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır.²⁹⁵

5.2. HZ. ŞUAYB VE KIZLARI

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb (a.s.), Medyen halkına gönderilen peygamberlerden biri olarak zikredilir. Medyen halkı, ticaret ve ölçü-tartı işlerinde hile yapan, toplumsal yozlaşmaya sapmış bir topluluk olarak tasvir edilir. Hz. Şuayb, bu kavmi tevhid inancına

²⁹³ Mustafa Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'an Kıssaları* (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Samsun 2011, s. 204.

²⁹⁴ Erik Erikson, *Çocukluk ve Toplum*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 72–74.

²⁹⁵ Halil Ekşi, *Karakter ve Değer Eğitimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2020, s. 14–18.

ve ahlaki değerlere çağırmış; ancak kavminin büyük çoğunluğu onun davetini reddetmiştir. Hz. Şuayb'ın hayatına dair Kur'an'da aktarılan önemli kıssalardan biri de Hz. Musa (a.s.) ile karşılaşmasıdır. Konumuz gereği, Hz. Şuayb'ın peygamberlik görevini ve kavmiyle olan mücadelesine fazla değinmeden, onun bir baba olarak kızlarıyla ve damadıyla ilişkisini, aile içindeki tutumunu ve nasıl bir ebeveyn olduğunu anlatmaya çalışacağız. Kur'an-ı Kerim'e göre, Hz. Musa Mısır'da bir adam öldürdüğü için firar ederek Medyen'e sığınmış ve burada bir su kuyusuna rastlamıştır. Kuyunun başında, hayvanlarını sulamaya çalışan çobanlar ve biraz uzaklarında bekleyen iki genç kadınla karşılaşmıştır. Musa, kadınlara neden beklediklerini sorduğunda, "Çobanlar çekilmeden biz hayvanlarımızı sulayamayız. Babamız da yaşlı bir adamdır." cevabını almıştır. Bunun üzerine Hz. Musa, onların hayvanlarını sulamış ve ardından bir gölgelik bulup oturmuş, Allah'a şöyle dua etmiştir: "Rabbim! Doğrusu bana indireceğin hayra muhtacım."²⁹⁶ (Kasas, 28/23-24). Bu kıssa, aile içi din eğitiminin yalnızca inanç ve ibadet esaslarının öğretimiyle sınırlı kalmadığını; aynı zamanda ahlaki değerlerin, toplumsal sorumluluk bilincinin ve haya gibi bireysel erdemlerin kazandırılmasını da içerdiğini ortaya koymaktadır.²⁹⁷ Bu aktarım, bütüncül din eğitimi anlayışına güzel bir örnek teşkil edebilmektedir. Çünkü burada din eğitimi, bireyin sadece ibadetleri öğrenmesini değil, yaşadığı toplum içinde sorumlu, erdemli ve ölçülü bireyler olarak davranmasını da kapsayabilmektedir.²⁹⁸

Nitekim, kızların çobanlarla karışmadan edepli bir şekilde beklemeleri, babalarına duydukları saygıyı dile getirmeleri ve sorumluluk üstlenmeleri, onların ailede aldıkları din eğitimi sayesinde haya, iffet, sorumluluk ve edep gibi değerlerle yoğrulduklarını göstermektedir.²⁹⁹ Bu durum, dini eğitimin ailede sadece teorik bilgiyle değil, davranışlara yansıyan erdemlerle birlikte verilmesinin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Şuayb'ın kızları, babalarının yaşlılığı nedeniyle ev işlerinin yanı sıra toplumsal sorumluluğu da üstlenmişlerdir. Kadınların gerektiğinde çalışma hayatına katılarak ailelerine katkı sunmaları, İslami öğretilerle çelişmeyen bir sorumluluk örneği

²⁹⁶ Kasas, 28/23-24

²⁹⁷ Recai Doğan & Habibe Erva Uçak, *Erken Çocukluk Döneminde Ailede Din (Ahlak ve Değerler) Eğitimi*, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt 33, Sayı 2, 2022, s. 125-148.

²⁹⁸ Ahmet Koç, *Religious and Pedagogical Education in Theology Faculties in Türkiye in Their 100th Year: A Comparative Analysis with Similar Programs in the World, Religions*, cilt 16, sayı 1, 2025, Makale 49.

²⁹⁹ Kasas, 28/23-24; ayrıca bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 4, s. 620.

olarak değerlendirilebilir. Ancak bu katılım, ailede verilen bilinç ve değer eğitimiyle şekillendiğinde anlam kazanmakta, bireyin toplumsal hayatta sağlam bir duruş sergilemesine olanak tanıyabilmektedir.³⁰⁰

Bu olay, diğer yandan yaparak-yaşayarak öğrenme ilkesine de örneklik teşkil etmektedir. Çünkü Hz. Şuayb'ın kızları, soyut ahlaki değerleri sözle değil, doğrudan davranışlarıyla temsil etmişlerdir; bu da model alma yoluyla öğrenme açısından oldukça değerli bir örnektir.³⁰¹ Ailede din eğitimi sürecinde, bireylerin, özellikle çocukların, sözle uyarılardan ziyade ebeveynlerinin davranışlarına bakarak öğrenmeleri daha etkili olabilmektedir. Bu kıssada da görüldüğü gibi, Şuayb'ın kızları aile içinde aldıkları terbiyeyi dış dünyaya yansıtarak ahlaki ilkeleri yaşayarak göstermişler, böylece gözlem ve taklit yoluyla öğrenmenin gücünü yansıtmışlardır.³⁰²

Tefsir alimleri bu noktada kızların tutumunu detaylı şekilde değerlendirmişlerdir. Kurtubî, bu ayet bağlamında Hz. Şuayb'ın kızlarının "mahremiyet ve iffet anlayışını muhafaza ederek toplumda gerekli sorumlulukları üstlenme bilinciyle hareket ettiklerini" ve bunun Hz. Şuayb'ın evinde verilen sağlam bir ahlak ve dini eğitimin göstergesi olduğunu belirtir.³⁰³ Aynı şekilde İbn Kesîr de, söz konusu kıssada kadınların haya duygusu ve iffet anlayışının vurgulanmasının, aile içinde çocuklara bu değerlerin küçük yaştan itibaren öğretilmesi gerekliliğine işaret ettiğini ifade etmiştir.³⁰⁴ Bu yorumlar, ailede verilen değer eğitiminin toplumsal davranışlar üzerindeki derin etkisini ortaya koymaktadır.

Kadınlar, hayvanlarını suladıktan sonra babalarının yanına dönüp başlarından geçenleri anlatmışlardır. Babaları da kızlarından birini Hz. Musa'yı davet etmesi için göndermiştir. Kur'an bu sahneyi şöyle aktarır: "Onlardan biri utana sıkıla ona yürüyerek geldi. Dedi ki: 'Babam, senin hayvanlarımızı sulamana karşılık olarak sana bir ücret vermek için seni çağırıyor.'³⁰⁵ Hz. Musa bu daveti kabul etmiş, evlerine gitmiş ve başından geçenleri anlatmıştır. Hz. Şuayb ona güven vermiş ve şöyle demiştir: "Artık

³⁰⁰ Bkz. Kasas, 28/23; ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 4, s. 619–620; kadının toplumsal hayatta sorumluluk üstlenmesi hakkında bkz. M. Yaşar Demirci, *Kur'an'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, 2018, s. 132–135.

³⁰¹ Albert Bandura, *Social Learning Theory*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ 1977, s. 22–28, 55–59.

³⁰² Bkz. Bandura, Albert. *Social Learning Theory*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977; Kasas Suresi, 28/23; Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 4, s. 619–620.

³⁰³ Kurtubî, el-Câmi'li-Ahkâmî'l-Kur'ân, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, c.13, s. 260.

³⁰⁴ İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1999, c.5, s. 240.

³⁰⁵ Kasas Suresi, 28/25.

korkma, o zalim kavimden kurtuldun”³⁰⁶ demiştir. Kızların, başlarından geçenleri babalarına çekinmeden anlatmaları, ailede açık iletişimin ve güvene dayalı bir din eğitiminin varlığına işaret edebilmektedir. Bu durum, ailede sağlıklı bir dini rehberlik ortamının, çocuğun doğruyu ve yanlış ayırt etmesine önemli ölçüde katkı sağlayabildiğini göstermektedir.³⁰⁷

Bu esnada kızlardan biri babasına, “Ey babacığım! Onu ücretli olarak tut. Çünkü çalıştıracağın kimselerin en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olanıdır.” demiştir.³⁰⁸ Hz. Musa'nın kuvveti, çobanların arasına girip kızların hayvanlarını kolayca sulamasından, güvenilirliği ise konuşmalarındaki ölçü ve edebinden anlaşılmaktadır. Hz. Şuayb'ın kızının bu önerisi, kadınların yalnızca geleneksel rollerle sınırlı kalmaması gerektiğini ve toplumsal karar alma süreçlerinde aktif birer katılımcı olma potansiyeline sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Hz. Şuayb da bu teklifi olumlu karşılayarak Hz. Musa'ya, kızlarından biriyle evlenmesini ve sekiz yıl, dilerse on yıl yanında kalmasını teklif etmiştir. Hz. Musa bu teklifi kabul etmiş ve belirlenen süre boyunca Medyen'de kalmıştır.³⁰⁹ Bu olay, hem kadınların ferasetini hem de aile içi istişarenin değerini gözler önüne serebilmektedir.

Kızın, babasına doğrudan kanaatini bildirmesi ve babasının bu öneriyi dikkate alarak karar vermesi, ailede bireyin düşüncesine değer verilen bir iletişim ortamının varlığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu tutum, eğitimde "katılımcılık" ilkesi ile "bireyi merkeze alan" yaklaşımın aile ortamında uygulandığını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Katılımcılık ilkesi, bireyin yalnızca dinleyen ve itaat eden değil, aynı zamanda sürece aktif şekilde katılan bir özne olduğunu kabul eder. Karar süreçlerine katılım, bireyin kendini değerli hissetmesine ve sorumluluk bilincinin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlayabilmektedir.³¹⁰

Bireyi merkeze alan yaklaşım, her bireyin duygu, düşünce, ilgi ve ihtiyaçlarının farklı olduğunu gözeterek, eğitimi bu çeşitliliğe göre şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşıma göre bireyin fikir beyan etmesine imkân tanınması, onun özgüvenini artırır ve sağlıklı kişilik gelişimini destekler. Hz. Şuayb'ın, kızının kanaatine saygı göstermesi ve

³⁰⁶ Kasas Suresi, 28/25.

³⁰⁷ Kasas Suresi, 28/25; ayrıca bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 4, s. 621.

³⁰⁸ Kasas Suresi, 28/26.

³⁰⁹ Kasas Suresi, 28/27-28

³¹⁰ Fatma Varış, *Eğitim Bilimine Giriş*, Atlas Kitapevi, Ankara 1994, s. 112–114.

bu görüşe dayanarak Hz. Musa'ya iş teklif etmesi, ailede sadece itaatin değil, düşünceye verilen değerin de önemli bir eğitim unsuru olduğunu açıkça göstermektedir.³¹¹ Bu durum, katılımcı ve saygılı bir aile ortamının bireyin gelişimine ne denli olumlu katkı sağlayabileceğini gözler önüne sermektedir.

Aynı zamanda kızın bu teklifi, yaşadıkları sosyal engeli (çobanların kalabalığı nedeniyle hayvanları sulayamama) fark edip uygun bir çözüm önererek Hz. Musa'yı işe önermesi, gelişmiş bilişsel becerilere sahip olduğunu gösterebilmektedir. Özellikle problem çözme becerisi, bireyin karşılaştığı güçlükleri analiz ederek alternatif çözümler üretmesini ifade eder. Karar verme ise farklı seçenekler arasında değerlendirme yaparak en uygun olanı seçebilme sürecidir. Kızın, Hz. Musa'nın fiziksel gücünü ve ahlaki tutumunu değerlendirerek onu önerisiyle öne çıkarması, aynı zamanda güvenilirlik analizi yapabildiğini de gösterebilmektedir. Bu tür becerilerin ailede gelişmesi, çocuğun düşünme, değerlendirme ve sorumluluk alma kapasitesinin desteklenmesiyle mümkün olabilmektedir.³¹²

Kaynaklarda bu kıssanın detayları oldukça dikkat çekici biçimde işlenmiştir. Taberî, Hz. Musa'nın hayvanları sularken gösterdiği kuvveti ve konuşmalarındaki edebi, onun güvenilirliğinin bir işareti olarak değerlendirmiştir.³¹³ Kurtubî ise bu kıssayı, kadınların toplumsal işlerde sorumluluk alabileceği ve aile meselelerinde fikir beyan edebileceği bir örnek olarak ele alır. Kızların babalarına danışması ve teklif sunması, onların hem iffet hem de akıl ve basiret sahibi olduklarını açıkça göstermektedir.³¹⁴ İbn Kesîr de Hz. Musa'nın yardımseverliğinin, bu davranışın herhangi bir dünyevi menfaat amacı taşımadığını, aksine tamamen insani bir duyarlılık ve Allah'a tevekkül neticesinde gerçekleştiğini vurgulamıştır.³¹⁵ Bu yorumlar, kıssanın çok boyutlu anlamlarını ve içerdiği evrensel değerleri gözler önüne sermektedir.

Bir rivayete göre Abdullah b. Mesud (r.a), insanların en güçlü feraset sahiplerinden üç kişiyi şu şekilde sıralamaktadır:

Birincisi, Hz. Ebubekir'dir. O, hilafet gibi büyük bir sorumluluğu devretmeden önce derin bir öngörüyle hareket etmiş ve ümmetin geleceğini düşünerek Hz. Ömer'i

³¹¹ Kasas Suresi, 28/26; ayrıca bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Cilt 4, Ankara: Diyanet Yayınları, 2010, s. 622.

³¹² Kasas Suresi, 28/26; Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Cilt 4, s. 622

³¹³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XX, s. 69-72

³¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, c. XIII, s. 260-263.

³¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. V, s. 239-242.

halife tayin etmiştir.³¹⁶ İkincisi, Mısır valisidir. Hz. Yusuf'un Mısır'a köle olarak getirildiği ilk anda, onun davranışlarını gözlemleyerek eşine, “Ona güzel bak. Umulur ki bize faydası olur, belki onu evlat ediniriz” demiştir.³¹⁷

Üçüncüsü ise Hz. Şuayb'ın kızıdır. Kız, Hz. Musa'nın hem fiziksel gücünü hem de ahlaki güvenilirliğini kısa bir gözlemle fark etmiş ve babasına şöyle demiştir: “Ey babacığım! Onu ücretle tut. Çünkü ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olanıdır.”³¹⁸

Bu üç örnek, ferasetli bakışın; yalnızca görünenin ötesini görebilme, insanın ahlaki ve şahsi niteliklerini sezebilme yeteneği olduğunu açıkça göstermektedir. Hz. Şuayb'ın kızının bu tespiti, hem onun karakter analizinde ne kadar isabetli olduğunu hem de ailede aldığı bilinçli, değerlere dayalı eğitimin etkisini önemli ölçüde ortaya koyabilmektedir.³¹⁹

5.3. HZ. YAKUP VE OĞULLARI

Kur'an'da Hz. Yakup'un çocuklarına karşı tutumu, sabır ve affedicilik kavramları etrafında şekillenmektedir. Özellikle Yusuf Suresi'nde oğulları tarafından kandırılan Hz. Yakup'un tepkisi, pedagojik açıdan son derece öğretici bir duruş sergileyebilmektedir.

Oğullarının hatalarını anlayabilecekleri bir alan bırakması, doğrudan cezalandırıcı olmaması ve Allah'a tevekkül etmesi, modern anlamda pozitif disiplin yaklaşımıyla benzerlik gösterebilmektedir. Ayrıca oğullarının hatalarını itiraf ettiklerinde onlara "bugün size kınama yoktur" demesi, koşulsuz kabul ve affedicilikle şekillenen bir ebeveynlik modelini yansıtabilmektedir. Bu yaklaşım, hatalar karşısında dahi sevgi ve anlayışın korunmasının önemini vurgulayabilmektedir.

Kur'an'da Hz. Yusuf, sabır, erdem ve takva timsali olarak öne çıkan önemli bir peygamberdir. Babası Hz. Yakup'un, Yusuf'un gelecekte yüksek bir mevkiye ulaşacağını belirtmesiyle birlikte, Yusuf'un rüyasında gördüğü, "on bir yıldızın, güneşin ve ayın bana secde ettiğini" anlatması, onun ilahi bir görevle seçildiğini işaret edebilmektedir.³²⁰

³¹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an Yolu Tefsiri*, Cilt 4, Ankara: Diyanet Yayınları, 2010, s. 622.

³¹⁷ Yusuf Suresi, 12/21: “Mısır’da onu satın alan adam karısına dedi ki: Ona iyi bak. Belki bize faydası dokunur, yahut onu evlat ediniriz.”

³¹⁸ el-Kasas Suresi, 28/26: “Ey babacığım! Onu ücretle tut. Çünkü çalıştıracağın kimselerin en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olanıdır.”

³¹⁹ İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kasas 28/26 tefsiri; ayrıca bkz. Elmalılı Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*, Kasas 28/26 tefsiri.

³²⁰ Yusuf, 12/6.

Ancak bu rüya, kardeşleri arasında kıskançlığa yol açmış ve Hz. Yusuf'u kuyuya atıp köle olarak Mısır'a satmalarına sebep olabilmıştır. Yusuf Suresi 21. ayet'te, "O zaman bir tüccar gelip onu pazarda sattı" denildiği gibi, Mısır'da birçok zorlukla karşılaşan Hz. Yusuf, her durumda sabırlı kalmış ve Allah'ın yardımıyla, zindanda ve sarayda edindiği yüksek mevki, ona sabrının karşılığını verebilmiştir.³²¹ Bu kıssa, zorluklar karşısında gösterilen sabrın ve ilahi takdire olan inancın önemini vurgulayabilmektedir.³²²

Yusuf'un, ailesinin ihtiyaç duyduğu dönemde Mısır'da yüksek bir yönetici olması, Yusuf Suresi 92-93. ayetlerinde, "Yusuf, ailesine dedi ki: 'Geliniz, sizlere verdiğim bu hikmetle birlikte dünyada da ahirette de rahat edeceksiniz.'" diyerek, affetme ve yardımlaşma yoluyla ailesini tekrar yanına çağırmasını sağlayabilmiştir.³²³ En nihayetinde, Yusuf Suresi 100. ayetinde Hz. Yakup, uzun yıllar sonra oğluyla tekrar buluştuğunda, "Rabbim, beni doğru yola iletmeni ve bana verdiğin nimetini tamamlamanı dilerim." diyerek sabrın ve tevekkülün önemini vurgulayabilmiştir.³²⁴ Bu kıssa, zorlu imtihanların ardından gelen affediciliğin ve ilahi takdire teslimiyetin getirdiği mükafatı açıkça gözler önüne sermektedir.

Yusuf kıssası, Kur'an'da müstakil olarak ele alınan tek kıssa olma özelliğini taşır ve "kıssaların en güzeli" olarak nitelendirilir.³²⁵ Bu kıssa, Hz. Yusuf'un babasına gördüğü rüyayı anlatmasıyla başlar. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Hani Yusuf babasına demişti ki: 'Babacığım! Gerçekten ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm.'³²⁶

Müfessirlere göre, Hz. Yusuf'un rüyasında gördüğü on bir yıldız, onun on bir kardeşine, güneş ve ay ise babasıyla annesine işaret etmektedir.³²⁷ Babası Yakup ise rüyanın potansiyel tehlikesini sezerek, "Yavrum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır"³²⁸ diyerek oğlunu uarmıştır. Bu başlangıç, kıssanın ilerleyen dramatik olaylarının ilk tohumlarını içerebilmektedir.

Hz. Yusuf'un rüyasını babası Hz. Yakup'a özgürce anlatabilmesi, aile içi iletişimde güven temelli bir bağın ve sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisinin varlığını net bir şekilde

³²¹ Yusuf, 12/10.

³²² Yusuf, 12/21.

³²³ Yusuf, 12/92-93.

³²⁴ Yusuf, 12/100.

³²⁵ Yusuf, 12/3.

³²⁶ Yusuf, 12/4.

³²⁷ İbn Kesir, VIII/4034; Şimşek III/XII.

³²⁸ Yusuf, 12/5.

ortaya koyabilmektedir. Bu durum, aile içi eğitim bağlamında değerlendirildiğinde, çocuğun duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebileceği güvenli bir ortamın oluşturulmasının ne denli önemli olduğunu gözler önüne serebilmektedir.³²⁹ Aile, bireyin ilk eğitimini aldığı kurumdur ve burada kurulan duygusal bağ, bireyin sosyal ve psikolojik gelişimi açısından temel oluşturabilmektedir.³³⁰ Çocuk, doğduğu andan itibaren ailesiyle kurduğu etkileşim sayesinde kendilik algısını geliştirir, değer yargılarını ve toplumsal kuralları öğrenir. Özellikle erken çocukluk döneminde ailede kurulan sıcak, destekleyici ve güvenli ilişkiler; bireyin ileriki yaşantısında benlik saygısını, duygusal dengeyi ve sosyal uyumu doğrudan etkileyebilmektedir.³³¹ Bu nedenle aile içindeki iletişim biçimi, ebeveyn tutumları ve duygusal atmosfer; çocuğun kişilik gelişiminde belirleyici bir rol oynayabilmektedir.³³² Hz. Yakup'un, oğlunun rüyasını dikkatle dinlemesi, çocuğun kendini değerli hissetmesini sağlayan ve aile eğitiminde önemli bir yeri olan "etkin dinleme" ilkesinin bir örneğidir. Etkin dinleme, aile içi iletişimin sağlıklı yürütülmesini sağlar ve çocuğun öz güveninin gelişmesine katkıda bulunabilmektedir. Bu yaklaşım, aynı zamanda eğitimde benimsenen öğrenci merkezli anlayışın aile ortamına yansımaları olarak da değerlendirilebilir.³³³

Demokratik aile yapısının bir göstergesi olan bu tutum, çocuğun aile içinde bir birey olarak kabul gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, aile içi eğitimin temel taşlarından biri olan “çocuğa söz hakkı tanıma” ilkesini yansıtabilmektedir.³³⁴ Çocuğun kendini ifade edebilmesine olanak tanıyan bu ortamlar, bireyin sadece duygusal değil; aynı zamanda bilişsel ve sosyal gelişimine de doğrudan katkı sağlayabilmektedir. Ailede uygulanan bu tür yaklaşımlar, eğitim biliminin temel ilkeleriyle örtüşebilir: bireysel farklılıklara saygı, duygusal gelişimi destekleme ve demokratik ortamda öğrenme gibi prensipler bu bağlamda önem taşıyabilmektedir.³³⁵

Hz. Yakup'un yaklaşımı, çocuğun duygularını paylaşmasına olanak tanımakla kalmamış, aynı zamanda onun geleceği hakkında rehberlik eden bir tutum sergileyebilmiştir. Rehberlik, bireyin gelişimini destekleyici biçimde ona yol göstermek, kararlarını bilinçli şekilde verebilmesine yardımcı olmak ve karşılaştığı durumları

³²⁹ İbrahim Canan, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 160.

³³⁰ Yavuzer, age., s. 21.

³³¹ Yavuzer, age., s. 27.

³³² Hasan Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2019, s. 91.

³³³ Thomas Gordon, *Etkin Ana-Baba Eğitimi*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 63.

³³⁴ Bacanlı, age., s. 88.

³³⁵ Veysel Sönmez, *Eğitim Bilimine Giriş*, Anı Yayıncılık, 17. Baskı, 2021, s. 35–38.

anlamlandırmasına katkı sunmaktır.³³⁶ Aile ortamında rehberlik, yalnızca çocuğa ne yapması gerektiğini söylemekten ibaret değildir; aynı zamanda onun duygularını anlamak, karar alma süreçlerine eşlik etmek ve kişisel gelişimini desteklemek anlamına gelir. Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'a karşı gösterdiği yaklaşım da bu kapsamda değerlendirilebilir. Rüyasını dikkatle dinlemesi, anlamaya çalışması ve ardından verdiği yanıtta çocuğunun duygu dünyasına duyarlı, dengeli ve yönlendirici bir tutum sergilemesi, onun rehberlik işlevini etkin şekilde yerine getirdiğini gösterebilmektedir. Yusuf'un rüyasını kardeşlerine anlatmaması yönündeki uyarısı ise, onu olası bir tehlikeye karşı önceden bilgilendirerek koruma çabasının bir yansımasıdır. Bu yönüyle Hz. Yakup'un ebeveynlik anlayışı, çağdaş pedagojide "rehber ebeveyn" modeliyle örtüşmektedir. Bu model, çocuğa sınırlar koyarken aynı zamanda onun bireyliğine saygı gösteren, duygularını önemseyen ve gelişimini destekleyen bir yaklaşımı temsil edebilmektedir.³³⁷ Hz. Yakup, oğluna yalnızca bir yasak koymak yerine, eyleminin olası sonuçlarını açıklayarak çocuğun eleştirel düşünme becerisini desteklemiş ve risk değerlendirme yetisini geliştirmesine katkı sağlamıştır. Eleştirel düşünme, bireyin olaylara yüzeysel bakmadan neden-sonuç ilişkisi kurabilmesi, alternatifleri değerlendirebilmesi ve bilinçli kararlar alabilmesi yetisidir.³³⁸ Bu yaklaşım, açıklayıcı rehberlik yönteminin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Açıklayıcı rehberlik, çocuğun körü körüne kurallara uymasını değil, kuralların arkasındaki gerekçeleri anlamasını ve bu sayede daha bilinçli seçimler yapabilmesini hedefler. Böyle bir ebeveynlik anlayışı, çocuğun içsel denetim mekanizmasını güçlendirirken, aynı zamanda bağımsız düşünme ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurma becerilerini de destekleyebilmektedir ³³⁹

Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'a rüyasını kardeşleriyle paylaşmamasını öğütlemesi ve onların zarar verebileceğinden endişe etmesi oldukça dikkat çekici bir durumdur. Hz. Yakup, ilerleyen süreçte bu durumun ciddi bir soruna dönüşebileceğini önceden fark etmiş ve Hz. Yusuf'u bu konuda uyarmıştır. Bu uyarı, Yakup peygamberin oğluna verdiği önemli bir hayat dersini yansıtır: Her bilgiyi herkesle paylaşmamak ve sır saklamayı bilmek.³⁴⁰ Bu tavsiye, kişinin kendini olası kötülüklerden koruması ve başkalarının kötü niyetlerine karşı tedbirli olması gerektiğini gösterir. Her duyulanı ya da görüleni paylaşmamak, hem bilgelik hem de öngörülü olmanın bir işareti olarak kabul edilebilir.

³³⁶ Bacanlı, age., s. 88–89.

³³⁷ Yavuzer, age., s. 31–33.

³³⁸ Gordon, age., s. 72–74.

³³⁹ Bacanlı, age., s. 91.

³⁴⁰ Abdullah Yıldız, *Yusuf'un Üç Gömleği*, Pınar Yayınları, İstanbul 2015, s. 25.

Hız. Yakup, Hız. Yusufun ileride büyük bir makama erişeceğini ve Allah tarafından peygamberlik görevine seçileceğini sezmişti. Oğlunun özel bir kaderi olduğunun farkında olarak ona bu doğrultuda öğütler vermiştir.³⁴¹ Bu durum, Hız. Yakup'un Hız. Yusuf'ta farklı bir gelecek ve kutsal bir görev potansiyeli gördüğünü açıkça ortaya koyabilmektedir.³⁴²

Hız. Yusuf'un kardeşleri, Yusuf ve küçük kardeşine gösterilen ilgiden rahatsız olmuşlardı. Babalarının sevgisini sadece kendilerine yöneltmek amacıyla Yusufu öldürmeyi ya da bir kuyunun dibine bırakmayı planladılar. Onlar, Yusufu öldürmemek yerine onu bir kuyunun dibine atmayı önerdiler; çünkü belki bir kervan onu alır ve kurtarır diye düşündüler.

Kardeşleri, tüm bunları yaparken suçlarından tövbe ederek kurtulacaklarını ifade etmişlerdi. Ayrıca, Yusuf'un ölümünü ya da kayboluşunu, babalarının sevgisini kazanmak için bir fırsat olarak gördüler. Bu planların temelinde, babalarının sevgisini elde etme isteği ve kendilerine yönelik kıskançlık duygusu yatmaktaydı.³⁴³ Bu olayda, şeytanın kardeşlerin içindeki kıskançlık duygusunu derinleştirdiği açıkça görülür. Ebeveyn sevgisini yetersiz bulan kardeşler, bu durumu dolaylı olarak babalarına bağlamış, fakat asıl öfke ve düşmanlıklarını Hız. Yusuf'a yöneltmişlerdir.³⁴⁴ Bu kıssa, kıskançlık gibi olumsuz duyguların aile içi ilişkileri nasıl etkileyebileceğini gözler önüne sermektedir.

Aile içinde ebeveynin çocuklarına karşı eşit, adil ve dengeli bir sevgi göstermesi, hem psikolojik hem de dini açıdan son derece önemli olabilir. Her çocuğun farklı mizaç ve ihtiyaçlara sahip olması, sevginin niteliğinde farklılıklar yaratabilir; ancak bu durum, ebeveynin çocuklara adaletle yaklaşma sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Adalet, İslam ahlakında da temel bir ilkedir ve bu ilkenin aile ortamında yaşatılması, çocukların kardeşlik bağlarını güçlendirmesi açısından kritik bir öneme sahip olabilir.³⁴⁵ Kardeşler arasındaki kıskançlık duygusunu tetikleyen en yaygın ebeveyn tutumları, ailede bir çocuğu özel olarak seçmek ya da küçük çocuğa daha fazla ilgi göstermek gibi davranışlardan kaynaklanabilir.³⁴⁶ Sevgi ve dikkat eksikliği korkusu, kıskanma

³⁴¹ Zemaşeri, II/442; İbn Kesir, VIII/4039; Yusuf, 12/6.

³⁴² Mir Muntasır, *Kur'an'da Yusuf Kıssası; Taslak, Temalar, Ad ve Karakterler*, çev. Ali Akay, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 7, sayı 2, 2005, s. 197.

³⁴³ Yusuf, 12/8-12.

³⁴⁴ Emine Arıkan, *Kur'an'da Ebeveyn-Evlat İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2014, s. 41.

³⁴⁵ Mehmet Zeki Aydın, *Müslüman Ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar, Çocuk ve Medeniyet*, cilt 6, sayı 12, 2021, s. 47-78.

³⁴⁶ Musa Bilgiz, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, Beyan Yayınları, Ankara 2006, s. 62.

duygusunun temel nedenlerinden biri olarak kabul edilebilir. Bu duygu, ebeveynin bir çocuğuna diğerine göre daha fazla ilgi göstermesi ya da onu sürekli olarak takdir etmesi durumunda ortaya çıkabilmektedir. Bu tür ebeveyn tutumları, çocukların duygusal güven ve bağlanma ihtiyaçlarını zedeleyerek, psiko-sosyal gerilim ve rekabetçi duyguların gelişmesine neden olabilir³⁴⁷ Bir baba, çocuklarına eşit sevgi ve ilgi göstermelidir; aksi takdirde kardeşler arasında çatışmalar ortaya çıkabilir. Hz. Yakup'un çocuklarıyla ilişkisi, bu konuda önemli dersler vermektedir. Çünkü Hz. Yusuf'un kardeşleri, babalarının ona gösterdiği özel ilgiyi "bizi daha az seviyor" şeklinde algılamış ve bu algı, kıskançlık duygularını körükleyerek kardeşlik ilişkilerine zarar vermiştir. Bu olay, aile içinde adaletli sevginin sağlanamamasının, çocuklar arasında kıyaslama, kırgınlık ve dışlanma gibi olumsuz psikolojik sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir.³⁴⁸

Hz. Muhammed'in "Çocuklarınız arasında adaletli olun" (Buhârî, Hibe, 12) buyruğu, ebeveynin çocuklar arasında sevgi, ilgi ve davranış açısından denge kurma görevine işaret etmektedir.³⁴⁹ Zuhayli tefsirinde ise "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletle davranın" ve "Aranızda iyilik ve lütuf hususunda adil olmalarını istediğiniz gibi onlara yaptığınız bağışlarda da adil olun" hadislerini aktararak, Hz. Yakup'un bu farkındalığa sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak, Hz. Yakup'un peygamberlik işaretini Hz. Yusuf'ta gördüğü için ona olan ilgisinin diğer çocuklarından farklılık gösterebildiği de ifade edilmiştir.³⁵⁰ Bu durum, adalet kavramının farklı boyutlarını ve peygamberlerin dahi özel durumlar karşısındaki hassasiyetlerini gözler önüne serebilmektedir.

Ebeveyn sevgisindeki dengesizlik, çocuklarda kıskançlık duygusunun ortaya çıkmasına neden olabilir. Kardeş kıskançlığı, çocukların ebeveyn sevgisini paylaşmakta zorlanmaları sonucu ortaya çıkan yaygın ve doğal bir duygudur; fakat yönetilemediğinde kalıcı duygusal zararlar bırakabilir. Özellikle küçük yaşlardaki çocuklar, anne-babanın sevgisini sınırlı bir kaynak olarak görüp bu kaynağı kaybetme korkusuyla kardeşine karşı düşmanlık besleyebilir. Bu durum, Hz. Yusuf kıssasında açıkça görülmektedir. Yusuf'un kardeşleri, babalarının sevgisini yalnızca Yusuf ve küçük kardeşine yönelmiş olarak algılamış, bu durumdan dolayı kendilerini dışlanmış hissetmiş ve kıskançlıklarının

³⁴⁷ Nevzat Tarhan, *Aile Okulu Mutlu Aile İçin Makul Çözümler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 103.

³⁴⁸ Yavuzer age., s. 112.

³⁴⁹ Buhârî, *Sahih*, Hibe, 12.

³⁵⁰ Zuhayli, VI/449.

etkisiyle yanlış eylemlere yönelmişlerdir ³⁵¹ Bu örnek, sevginin adaletsiz dağılımının nasıl derin bir psikolojik ve ahlaki sapmaya yol açabileceğini göstermesi bakımından oldukça çarpıcıdır.

Ebeveynin her çocuğuna kendini değerli hissettirmesi, kardeşler arasında saygı ve güven temelli bir ilişki gelişmesini sağlayabilir. Böylece çocuk, hem Allah'ın adalet sıfatını daha iyi anlayabilir hem de toplumsal ilişkilerinde adaletli ve dengeli bireyler olarak yetişebilir. ³⁵²

Hz. Yusuf'un kardeşleri, onu yanlarına almak için babaları Hz. Yakup'tan izin istemiş ve onu koruyacaklarına dair güvence vermişlerdi. Bu talep karşısında Hz. Yakup'un verdiği cevap dikkatle incelendiğinde, bir baba olarak hem sevgisini hem de endişesini özenli bir dille ifade ettiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de onun bu tutumu şöyle aktarılır: "Doğrusu onu götürmeniz beni üzer, siz farkında olmadan onu bir kurt yer diye korkuyorum." ³⁵³ Bu ifade, doğrudan bir güvensizlik belirtisi içermemekle birlikte, ebeveynin içsel kaygısını dışsal bir tehlike (kurt) üzerinden dile getirerek çocuklarıyla olan ilişkisinde güven zeminini sarsmamayı amaçlamaktadır. ³⁵⁴ Hz. Yakup'un bu yaklaşımı, hem koruyucu içgüdüsünü ortaya koyar hem de çocuklarının duygularını gözetken hassas bir iletişim biçimini yansıtabilir.

Din eğitimi açısından bakıldığında, bu yaklaşım ailede din eğitiminin temel ilkeleriyle büyük ölçüde örtüşebilir. Özellikle güven temelli iletişim, çocukların dini değerleri içselleştirebilmeleri ve ebeveynlerini bir rehber olarak kabul edebilmeleri açısından oldukça önemli olabilmektedir. ³⁵⁵ Hz. Yakup'un çocuklarına karşı doğrudan bir suçlama yöneltmeyip, empati ve duyarlılık içeren bir iletişim dili kullanması, aile içinde dini değerlerin aktarımında ebeveynin rolünü ve yöntemini örnekleyebilmektedir. Bu tür bir yaklaşım, çocuğun hem özsaygısını koruyabilir hem de sorumluluk bilincini geliştirebilir. ³⁵⁶

Hz. Yusuf'un kardeşleri, onu kıskançlıkla bir kuyuya atmış ve ardından babaları Hz. Yakup'a Yusuf'u kurdun yediğini söylemişlerdir. Bu yalanlarını inandırıcı kılmak için,

³⁵¹ Yavuzer, age., s. 44–47.

³⁵² Veysel Sönmez, *Ailede Din Eğitimi*, Anı Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2018 s. 112–115.

³⁵³ Yusuf Suresi, 12/13.

³⁵⁴ Koç, age., s. 75.

³⁵⁵ Koç, age., s.73-88.

³⁵⁶ Doç. Dr. Şuayip Özdemir, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 9, 2002, s. 114–130.

Yusuf'un gömleğini sahte bir kanla lekeli halde sunmuşlardır.³⁵⁷ Bu olay yalnızca tarihi bir kıssa değil, aynı zamanda aile içi iletişim, çocuk eğitimi ve dini değerlerin aktarımı açısından önemli bir örnek olabilir. Hz. Yakup, çocuklarının bu açık ve ciddi yanlışları karşısında onları dışlamamış, sert bir cezalandırmaya gitmemiştir. Bunun yerine sabırlı, anlayışlı ve yapıcı bir tutum sergilemiştir. Bu yaklaşım, eğitim literatüründe "olumsuz davranışları dönüştürmeye yönelik pozitif disiplin" olarak adlandırılan bir eğitim ilkesine karşılık gelebilir.

Pozitif disiplin, bireyin yanlış davranışını bastırmak yerine, onun nedenlerini anlamaya çalışan ve olumlu bir iletişim diliyle davranışı dönüştürmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yöntem, çocuğun kişiliğine değil davranışına odaklanır; yargılayıcı ya da cezalandırıcı olmaktan ziyade öğretici ve rehberlik edici bir rol üstlenebilir. Çocuğun öz saygısını koruyarak, onun içsel motivasyonla doğru davranışı benimsemesini hedefleyebilir.³⁵⁸ Hz. Yakup'un oğullarına yönelik yaklaşımı da bu anlayışla örtüşmektedir. O, çocuklarının duygularını göz ardı etmemiş, hata yapan evlatlarını aile dışına itmemiştir. Bu sabırlı ve eğitici tutum, çocuklara dönüş ve pişmanlık imkanı tanımış, ilişkilerin kopmasını önleyebilmiştir.³⁵⁹

Din eğitiminde de bu anlayış önem taşıyabilir. Zira İslam ahlakı, kişinin hatasından dönmesini teşvik ederken merhameti ve affı yüceltebilir.³⁶⁰ Aile, bireyin karakter ve inanç temelini attığı ilk yerdir. Bu nedenle, ebeveynlerin sabır, merhamet ve rehberlik eksenli yaklaşımları, çocukların yalnızca davranışlarını değil, aynı zamanda iman ve ahlak gelişimlerini de şekillendirebilir.³⁶¹

Kardeşleri tarafından kıskanılıp bir kuyuya atılan Yusuf, burada ne kadar kaldığı belirtilmese de, bir kervan tarafından bulunmuş ve Mısır'da köle olarak satılmıştır.³⁶² Onu satın alan kişi, Mısır'da etkili bir konumda bulunan bir devlet adamıydı. Yusuf'un dürüstlüğü ve güvenilir davranışları bu kişinin dikkatini çekmiş, hanımına "Ona iyi bak,

³⁵⁷ Yusuf Suresi, 12/17-18: "Dediler ki: 'Ey babamız! Biz yarış yapıyorduk, Yusuf'u eşyamızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiş. Ama biz doğru da söylesek sen bize inanmazsın. ' Üzerinde sahte bir kan bulunan gömleğini de getirdiler..."

³⁵⁸ Jane Nelsen & Lynn Lott, *Positive Discipline*, Ballantine Books, 2. Baskı, 2000, s. 42-45.

³⁵⁹ Hayreddin Karaman, *İslam'da Kadın ve Aile*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 98.

³⁶⁰ Prof. Dr. İbrahim Canan (ed.), *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 154-157.

³⁶¹ Osman Nuri Topbaş, *Huzurlu Aile Yuvası*, Erkam Yayınları, İstanbul 2009, s. 54.

³⁶² Yusuf Suresi, 12/19.

belki ileride bize faydası olur ya da onu evlat ediniz" demiştir.³⁶³ Bu yaklaşım, Hz. Yusuf'un çevresine güven veren, içten ve ahlaklı kişiliğini açıkça ortaya koyabilmektedir.

Hz. Yusuf, çocuk yaşta ailesinden kopmuş, yabancı bir toplumda yaşamaya başlamış ve ağır imtihanlarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu zorlu şartlara rağmen inancını, kimliğini ve ahlaki değerlerini terk etmemiştir. Onun en çetin sınavı, Mısır'daki evinde birlikte yaşadığı kadının kendisini günaha çağırması karşısında verdiği tepkidir. Hz. Yusuf, bu teklifi açıkça reddetmiş ve şöyle demiştir: "O (kocam) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler."³⁶⁴ Bu sözleri, onun hem sadakat hem de iffet konusunda yüksek bir ahlaki bilince sahip olduğunu net bir şekilde gösterebilmektedir. Bu durum, zorlu koşullarda dahi değerlere bağlı kalmanın ve doğru duruş sergilemenin ne denli önemli olabileceğini ortaya koymaktadır.

Bu yüksek duruşun kaynağı yalnızca bireysel irade değildir; Hz. Yusuf'un çocuklukta ailesinden aldığı sağlam din ve ahlak eğitimiyle doğrudan ilişkilidir. Mevdudî, bu noktada Yusuf'un bu zorlu sınavı başarıyla geçmesini şu şekilde açıklayabilir: "Yusuf'un gösterdiği bu direnç ve iffet, onun Kenan diyarında, peygamber bir babanın evinde kazandığı güçlü iman ve tertemiz terbiyenin sonucudur. O yaşta bir gencin böylesine bir teklifi reddetmesi, ancak içselleştirilmiş dini değerler ve ahlaki bilinçle mümkün olabilir"³⁶⁵ Mevdudî'nin bu tespiti, ailede verilen eğitimin bir bireyin iç dünyasını nasıl şekillendirdiğini açık biçimde ortaya koyabilmektedir.

Mevdudî'nin bu tespiti, ailede verilen eğitimin bir bireyin iç dünyasını nasıl şekillendirdiğini açıkça ortaya koyabilmektedir. Hz. Yusuf'un bu örnek davranışı; öz disiplin, ahlaki bilinç ve dini değerlerin içselleştirilmesi gibi temel eğitim ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir. Öz disiplin, bireyin dış etkiler olmadan, kendi vicdanına ve değerlerine dayanarak doğruyu seçebilme yeteneği olarak tanımlanabilir.³⁶⁶ Bu durum, ailede alınan eğitimin bireyin karakter gelişimindeki belirleyici rolünü vurgulayabilmektedir.

Olay, Mısır'daki evin hanımının Hz. Yusuf'a karşı duyduğu arzuyu dizginleyemeyip onunla birlikte olmayı istemesiyle başlamıştır. Hz. Yusuf bu çağrıyı reddedince, kadın ona iftira atarak suçlu göstermeye çalışmıştır. Bu durum şehirde

³⁶³ Yusuf Suresi, 12/21.

³⁶⁴ Yusuf Suresi, 12/23.

³⁶⁵ Lawrence Kohlberg, *Essays on Moral Development*, Volume I: The Philosophy of Moral Development, Harper & Row, New York, 1981, s. 22-28.

³⁶⁶ Osman Nuri Topbaş, age., s. 88.

yayılınca, diğer seçkin kadınlar bu davranışından dolayı evin hanımını ayıplamışlardır. Bunun üzerine kadın, kendisini ayıplayan kadınları evine davet etmiş; onlara meyve ve keskin bıçaklar vermiştir. Tam o sırada Hz. Yusufu onların karşısına çıkarmıştır. Yusuf'un güzelliğini gören kadınlar hayranlıklarını gizleyememiş, şaşkınlıkla ellerini kesmiş ve ona olan arzularını açıkça dile getirmişlerdir.³⁶⁷ Bu sahne, Hz. Yusuf'un güzelliğinin ve yaşanan durumun insani tepkiler üzerindeki şaşırtıcı etkisini gözler önüne serbilmektedir.

Bu olaydan sonra kadınlar da Yusuf'a karşı istekli olduklarını ima etmişler; bu durum Hz. Yusuf'un artık toplumda bir tehdit olarak görülmesine yol açmıştır. Kadınlar topluca, eğer Yusuf isteklerine boyun eğmezse zindana atılmasını önermişlerdir. Bu baskı karşısında Yusuf, Rabbine yönelerek şöyle dua etmiştir: “Rabbim! Zindan, onların beni davet ettikleri şeyden benim için daha iyidir” (Yusuf Suresi, 12/33). Böylece Hz. Yusuf, iffetini korumak uğruna haksız yere zindana girmeyi seçmiş ve sabırla bu imtihana katlanmıştır.³⁶⁸ Bu kıssa, ahlaki değerlere bağlılığın ve zor zamanlarda bile doğru duruş sergilemenin önemini çarpıcı bir şekilde gözler önüne serbilmektedir.

Bu olay, Hz. Yusuf'un küçük yaşta ailesinden aldığı inanç ve ahlak eğitiminin, nasıl güçlü bir karaktere dönüştüğünü açıkça göstermektedir. Hz. Yusuf'un davranışları, sadece dış kurallara uyum değil, davranışlarının ardında yer alan derin bir inanç ve bilinç halidir. Bu durum eğitimde içselleştirme (internalizasyon) kavramıyla açıklanabilir. İçselleştirme, bireyin dışarıdan aldığı dini, ahlaki veya sosyal değerleri yalnızca öğrenip ezberlemesi değil, onları benimsemesi, duygusal olarak kabul etmesi ve bu değerlere uygun şekilde gönüllü olarak davranmasıdır.³⁶⁹ Hz. Yusuf'un kıssası, bu içselleştirme sürecinin birey üzerindeki dönüştürücü etkisini güçlü bir şekilde ortaya koyabilmektedir.

Hz. Yusuf'un zindanı arzulara tercih etmesi, ödül veya ceza beklentisiyle değil; sahip olduğu değerlerin bir parçası haline gelmiş olan iffet, sadakat ve Allah'a bağlılık bilinciyle hareket ettiğini açıkça göstermektedir. Bu durum, din eğitiminin yalnızca bilgi aktarma değil, bireyin kişiliğine yön verme işlevi taşıması gerektiğini de ortaya koyar.³⁷⁰ Yusuf'un örneğinde görüldüğü üzere, ailede verilen sağlam ve bilinçli din eğitiminin,

³⁶⁷ Yusuf Suresi, 12/31.

³⁶⁸ Yusuf Suresi, 12/33.

³⁶⁹ Özcan Köknel, *Kişilik*, Altın Kitaplar, İstanbul 2000, s. 141.

³⁷⁰ Muh Idris, *The Role of Character Development in Islamic Religious Education*, West Science Interdisciplinary Studies, cilt 1, sayı 8, Ağustos 2023, s. 640–648.

bireyin davranışlarını dış etkenlerden bağımsız olarak yönlendirecek kadar güçlü bir iç dayanak oluşturabildiğini söylemek mümkündür.

Hz. Yusuf'un haksız yere zindana atıldığı, ancak orada bile vakar ve sabrını koruduğu Kur'an'da açıkça belirtilir. Zindan süresince Hz. Yusuf yalnızca sabırlı bir duruş sergilemekle kalmamış, aynı zamanda çevresindeki insanlara tevhid inancını anlatmış, onları Allah'a yönelmeye davet etmiştir. Zindanda bulunan iki mahkûmun rüyalarını doğru bir şekilde yorumlaması, onun yalnızca ahlaki değil, aynı zamanda ilmi yönden de üstün olduğunu göstermiştir. Daha sonra Mısır hükümdarının gördüğü karmaşık rüyayı yorumlaması istenmiş ve Yusuf'un hikmetli yorumu üzerine olay yeniden gündeme gelmiştir. Bu gelişme sonrasında, Yusuf'a iftira atan kadınlar suçlarını itiraf etmiş; onun masumiyeti ve iffeti herkesin huzurunda açığa çıkmıştır.³⁷¹ Böylece Yusuf, temiz bir şekilde zindandan çıkmış, itibarı iade edilmiş ve Mısır'ın hazinelerinden sorumlu olacak şekilde yüksek bir yöneticilik görevine getirilmiştir.³⁷²

Bu süreç, Hz. Yusuf'un sadece bireysel irade ve zekasıyla değil, çocuklukta ailesinden kazandığı iman, ahlak ve sabır temelli eğitimin bir sonucu olarak şekillenen karakter gücüyle açıklanabilir. Hz. Yakup gibi bir peygamberin rehberliğinde yetişen Hz. Yusuf'un, en zorlu imtihanlarda bile değerlerine bağlı kalması, ailede alınan sağlam eğitimin ne denli belirleyici olduğunu net bir şekilde gösterebilmektedir.

Yusuf'un, zindan gibi insanı zayıf düşürebilecek bir ortamda bile inancını anlatmaya devam etmesi, onun çocuklukta aldığı eğitimin davranışa dönüşmüş hali olabilir. Ailede küçük yaşlarda kazanılan inanç, özsaygı ve ahlaki duruş, bireyin yalnız kaldığında, baskı altındayken ya da haksızlığa uğradığında nasıl hareket edeceğini belirleyen temel yapı taşlarıdır.³⁷³ Hz. Yusuf'un hem kuyu, hem saray, hem de zindan gibi çok farklı sosyal koşullarda aynı sabrı, iffeti ve inancı koruyabilmesi, bu eğitimin ne kadar derin ve etkili olduğunu açıkça göstermektedir.³⁷⁴ Bu nedenle onun zindan süreci, yalnızca tarihi bir olay değil, aynı zamanda ailede verilen sağlam din eğitiminin birey üzerindeki uzun vadeli etkisini gözler önüne seren kıymetli bir örnek teşkil edebilmektedir.

³⁷¹ Yusuf Suresi, 12/51

³⁷² Yusuf Suresi, 12/54-55.

³⁷³ Kaya, age., s. 290.

³⁷⁴ Topbaş, age., s. 92.

Hız. Yusuf, kendisine yıllar önce büyük bir haksızlık yapan kardeşleriyle yeniden karşılaştığında, geçmişin intikamını almak yerine affetmeyi tercih etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu olay şu sözlerle aktarılır: "Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir."³⁷⁵ Hız. Yusuf'un bu bağışlayıcı tavrı, yalnızca bireysel bir erdem değil; çocukluğunda ailesinden edindiği derin din ve ahlak eğitiminin bir yansımasıdır. Bu durum, zorlu deneyimlerin ardından bile merhamet ve affedicilik gibi yüce değerlerin nasıl korunabildiğini çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Her ne kadar Yusuf uzun yıllar babasından ayrı kalmış ve onunla aynı ortamı paylaşamamış olsa da, çocukluk döneminde Hız. Yakup'un kendisine ve diğer kardeşlerine karşı gösterdiği şefkat, sabır ve tevekkül dolu tutum, Yusuf'un kişiliğinde kalıcı izler bırakmıştır. Hız. Yakup'un, oğullarının Yusuf'u kaybetmelerindeki sorumluluğunu bilmesine rağmen onlara karşı öfke göstermemesi ve bağlarını koparmadan sabırla dua etmeye devam etmesi, Yusuf için güçlü bir ahlaki model oluşturmuştur.³⁷⁶ Aile içi din eğitiminde, örnek olma, merhamet, bağışlayıcılık ve değer aktarımı, çocuğun karakter gelişimini şekillendiren temel ilkeler arasında yer almaktadır. Yusuf'un kardeşlerine karşı gösterdiği bu yüksek ahlaki duruş da, küçük yaşta kazandığı bu değerlerin içselleştirilmiş bir ifadesidir.³⁷⁷

Hız. Yusuf'un affi, aynı zamanda aile yapısında yaşanan kırılmaların onarılmasında kin yerine merhameti, öç yerine affi tercih etmenin nasıl güçlü bir birleştirici etki yarattığını da göstermektedir. Bugün ailelerde yaşanan iletişim problemlerinin çözümünde de benzer şekilde, çocuklara küçük yaşlardan itibaren affetme, empati ve şefkat gibi değerlerin kazandırılması, ilişkilerin kalıcılığı açısından hayati öneme sahip olabilmektedir.³⁷⁸ Yusuf'un davranışı, aile içi din eğitiminin bireyin tüm yaşamını etkileyen bir karakter inşasına nasıl dönüştüğünü gösteren güçlü bir örnek teşkil edebilmektedir.

³⁷⁵ Yusuf Suresi, 12/92.

³⁷⁶ Topbaş, age., s. 87–89.

³⁷⁷ Kaya, Z., age., s. 290.

³⁷⁸ Kadir Ulusoy, *Değerler Eğitimi: Davranışçı ve Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre Hazırlanan Tarih Programlarında Değer Aktarımı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 12, sayı 1, 2010, s. 32–51.

5.4. HZ. MUSA VE ANNESİ

Hız. Musa, Kur'an-ı Kerim'de hayatı ayrıntılı şekilde anlatılan ve ismi en çok geçen peygamberlerden biriydi. Doğduğu enemde Firavun yönetimi altında yaşıyan İsrailoğulları büyük bir zulüm görüyordu; özellikle erkek çocuklar öldürülüyor, halk baskı altına alınıyordu. Musa'nın annesi, Allah'ın ilhamıyla onu bir sandığa koyarak Nil Nehri'ne bırakmış; bebek Musa, Firavun'un sarayına ulaşımış ve Firavun'un hanımı tarafından evlat edinilmiştir.³⁷⁹ Musa, gençliğinde istemeden bir adamın ölümüne neden olunca Mısır'dan kaçarak Medyen'e gitmiş ve orada peygamber Şuayb'ın yanında kalmıştır.³⁸⁰ Ardından onun kızıyla evlenmiş ve yıllar sonra peygamberlikle görevlendirilerek Firavun'a tebliğe bulunmak üzere Mısır'a dönmüştür.³⁸¹ Firavun'un baskısına rağmen Hız. Musa, Allah'ın emriyle hakikati savunmuş ve İsrailoğullarını özgürlüğe kavuşturmuştur. Sina Dağı'nda aldığı vahiylerle Tevrat kendisine verilmiş; kavmini tevhid inancına yönlendirmiştir.³⁸² Bu kıssa, Hız. Musa'nın zorlu yaşıam yolculuğunu ve ilahi görevini yerine getirme azmini gözler önüne serebilmektedir.

Hız. Musa'nın doğduğu enemde Firavun, iktidarını sarsacak bir İsrailoğulları çocuğunun dünyaya geleceğini öğrenmiş ve bu nedenle yeni doğan tüm erkek çocukların öldürülmesini emretmişti. Bu baskı ortamında Musa'nın annesi büyük bir korku yaşıamış, ancak Allah ona şöyle vahyetmişti: "Onu emzir. Ona bir zarar geleceğinden korkarsan, onu suya bırak. Korkma ve zlme. Biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız."³⁸³

Bu ilahi buyruk, Hız. Musa'nın annesine hem bir yol göstermiş hem de zorlu koşıllar altında dahi umudunu kaybetmemesi gerektiğini telkin etmiştir. Bu olay, ilahi iradenin ve tevekkülün en çaresiz anlarda bile nasıl tecelli edebileceğini gözler önüne serebilmektedir.³⁸⁴

Modern psikolojiye göre emzirme, duygusal güven, stres yönetimi (regülasyon), bağlanma ve bilişsel gelişıim gibi temel alanlarda çocuğun sağlıklı gelişıimine doğrudan katkı sağlayabilmektedir. Psikanalist John Bowlby'nin geliştirdiği bağlanma kuramı, bebeğin ilk yıllarda bakım vereniyle kurduğu fiziksel ve duygusal temasın, onun kişıiliği

³⁷⁹ Kasas Suresi, 28/7–9.

³⁸⁰ Kasas Suresi, 28/22–28

³⁸¹ Tāhā Suresi, 20/24.

³⁸² A'rāf Suresi, 7/142–145

³⁸³ Kasas Suresi, 28/7.

³⁸⁴ Bakara Suresi, 2/233.

ve sosyal ilişkileri üzerinde belirleyici olduğunu savunur.³⁸⁵ Emzirme, annenin sesi, kokusu, ten teması ve göz teması aracılığıyla güvenli bağlanmanın en doğal ortamını oluşturabilmektedir.³⁸⁶ Bu süreç, çocuğun ileriki yaşamında duygusal sağlamlığı ve sosyal uyumu için kritik bir zemin hazırlayabilir.

Bu erken dönem güvenli bağ, sadece çocuklukla sınırlı kalmayıp; ilerleyen yıllarda aile içi din eğitiminin sağlıklı temeller üzerine inşa edilmesine olanak tanıyabilmektedir. Çünkü çocuk, güvendiği, sevildiğini hissettiği ve duygusal ihtiyaçlarının karşılandığı bir ortamda öğrenmeye daha açık hale gelebilir. Ailede sabır, merhamet, sorumluluk ve Allah’a güven gibi değerlerin yerleşmesi de bu ilk bağlanmanın niteliğine doğrudan bağlı olabilmektedir. Bu durum, çocuğun sadece bilgi edinmekle kalmayıp, aynı zamanda derinlemesine bir değerler sistemini benimsemesine zemin hazırlayabilir.

Hız. Musa'nın annesine, içinde bulunduğu zor şartlara rağmen bu emzirme sorumluluğunun verilmesi, İslam'da çocuğun hem fiziksel hem de ruhsal gelişiminin ne kadar kıymetli görüldüğünü açıkça göstermektedir. Bu yönüyle emzirme, bir annenin çocuğuna olan ilk din ve ahlak eğitiminin süreci olarak değerlendirilebilir; sevgiyle temellendirilmiş bir inanç aktarımı olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Kur'an-ı Kerim, Hız. Musa'nın annesinin o zorlu dönemdeki ruh halini oldukça çarpıcı bir ifadeyle betimleyebilmektedir: "Musa'nın annesinin yüreği bomboş kaldı. Az kalsın onu açığa vuracaktı. Eğer biz, onu müminlerden olması için kalbine bir kuvvet vermeseydik, neredeyse açıkça onu ifşa edecekti."³⁸⁷ Bu ayet, bir annenin yaşadığı derin kaygıyı ve ilahi desteğin bu zorlu anlarda nasıl bir güç kaynağı olabildiğini etkileyici bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Burada geçen “gönlü bomboş kaldı” ifadesi, annenin yaşadığı yoğun korkuyu, çaresizliği ve ruhsal boşluğu anlatabilmektedir. Hız. Musa'yı nehre bırakma emri ilahi bir koruma amacı taşısa da, anne olarak evladından ayrılmak ona derin bir acı vermiştir. Kur'an'ın bu tasviri, annenin çocuğuna duyduğu sevginin ne kadar güçlü ve dönüştürücü olduğunu vurgulayabilmektedir. İçinde bulunduğu olağanüstü psikolojik durum, ancak Allah'ın kalbine sabır ve kuvvet vermesiyle dengelenmiştir. Bu durum, annelik şefkatinin

³⁸⁵ John Bowlby, *Attachment and Loss: Volume I – Attachment*, Basic Books, London 1969, s.71-73.

³⁸⁶ Allan N. Schore, *Affect Regulation and the Origin of the Self*, Erlbaum, Hillsdale, NJ 1994, s.23-24.

³⁸⁷ Kasas Suresi, 28/10.

ilahi destekle nasıl sabır ve tevekküle dönüşebileceğini göstermesi açısından oldukça anlamlı bir örnek teşkil edebilmektedir.³⁸⁸

Anne-çocuk ilişkisi yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda duygusal ve ruhsal bir bağ olarak öne çıkmaktadır. Özellikle yaşamın ilk yıllarında annenin çocuğuna sunduğu şefkat, güven ve duygusal destek, çocuğun ruhsal ve sosyal gelişimi üzerinde belirleyici bir rol oynayabilmektedir. Psikolog Mary Ainsworth'un geliştirdiği güvenli bağlanma modeli, çocuğun bakım verenle kurduğu güvenli ilişkinin, bireyin gelecekteki davranış kalıplarını, ilişkilerini ve inanç sistemlerini etkileyebileceğini ortaya koyar.³⁸⁹ Bu durum, erken çocukluk döneminde kurulan bağların bireyin tüm yaşamı boyunca sürecekt etkilerine dikkat çekmektedir.

Bu güçlü bağ, yalnızca psikolojik gelişimi değil, aynı zamanda aile içi din eğitiminin temelini de oluşturabilmektedir. Sevgi ve güven duygusuyla büyüyen çocuk, ileriki yaşlarda dini değerleri daha kolay içselleştirebilir. Zira din eğitiminin yalnızca bilgi aktarmak değil, çocuğun ruhsal dünyasına güven, bağlılık ve inanç duygusunu yerleştirmek de hedeflenebilir. Hz. Musa'nın annesinin sabrı ve Allah'a teslimiyeti, bu eğitimin en erken örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Anne sevgisiyle temellenen bu bağ, Allah'a güvenin ilk temsilini aile içinde somutlaştırabilmektedir.³⁹⁰

Çocuğun duygusal gelişimi, erken yaşlardaki güvenli bağlanmaya dayanır ve bu bağ, annenin şefkatiyle şekillenir. Bu ifade, annenin çocuğuna duyduğu sevgiyi ve merhameti anlatırken, çocuğun anneye olan güveninin nasıl inşa edildiğine dair önemli bir mesaj verebilir. Eğer anne, duygusal olarak güçlü bir bağ kuramazsa, çocuğun güven duygusu zayıflayabilir ve bu durum onun psikolojik gelişimi üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir.

Ayrıca, annenin kalbine verilen güç, çocuğunun güvenliğini ve sağlıklı gelişimini sağlama çabasının bir sembolüdür. Bu bağ, sadece biyolojik değil, aynı zamanda manevi ve duygusal bir bağdır. Çocuğun gelişimi, anne ile kurduğu bu güvenli bağa dayanır. Bu nedenle, annenin şefkati ve sevgisi, çocuğun sağlıklı bir benlik algısı geliştirmesi,

³⁸⁸ Topbaş, age., s. 62.

³⁸⁹ Ainsworth, Mary D. "Patterns of Attachment." *Clinical Psychologist*, 1978.

³⁹⁰ Kaya, Z., age., s. 291.

duygusal denge kurması ve güvenli bir birey olarak yetişmesi için hayati öneme sahip olabilmektedir.³⁹¹

Hiz. Musa'nın annesinin yaşadığı olay, teslimiyet ve tedbir kavramlarının dengeli bir şekilde nasıl uygulanması gerektiğini gösteren önemli bir örnek teşkil edebilmektedir. Oğlu için duyduğu derin sevgiye rağmen, Allah'ın emrine tam bir teslimiyetle hareket etmiş ve onu suya bırakmıştır. Bu durum, iman eden bir insanın, karşılaştığı zor durumlarda Allah'a olan güvenini kaybetmemesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak burada dikkat çeken bir diğer önemli nokta, onun teslimiyeti pasif bir bekleyiş olarak görmemesidir. Oğlu için elinden geleni yapmaya devam etmiş, süreci tamamen Allah'a bırakmak yerine, kızına Musa'yı takip etmesini söyleyerek tedbiri elden bırakmamıştır. Gerçek teslimiyet, sadece tevekkülle beklemek değil, aynı zamanda akıl ve iradeyi de devreye sokarak elinden geleni yapmayı gerektirir. Hiz. Musa'nın annesi, oğlunu koruyup kollamak adına bir adım atmış, fakat sürecin sonucunu Allah'a bırakmıştır. Bu da bize, Allah'a güvenmenin, gerekli önlemleri almaya engel olmadığını, bilakis bu ikisinin bir arada olması gerektiğini öğretir. Teslimiyet ve tedbir dengesini kurabilen kişi hem imanını sağlam temellere oturtur hem de hayatındaki sorumluluklarını bilinçli bir şekilde yerine getirmiş olur.³⁹²

Hiz. Musa'nın annesinin yaşadığı olay, Allah'a güvenmenin ve samimi bir şekilde hayır dilemenin ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Kur'an'da bu durum şöyle buyrulur: "Böylece biz, onu annesine geri verdik ki gözü aydın olsun, üzülsün..."³⁹³ Bu ayet, zor zamanlarda gösterilen tevekkülün ve içten duaların ilahi karşılığını vurgulayabilmektedir.

Hiz. Musa'nın annesi, oğlunu Allah'a teslim ettikten sonra, O'nun vaadine güvenerek sabırla beklemiştir. Allah da onu, oğluyla tekrar kavuşturmuş ve iç huzurunu sağlamıştır. Peygamber Efendimiz (sav) de bu durumu şu hadisle dile getirmiştir: "Allah'tan hayır dileyerek bir işi yapanın durumu, Musa'nın annesi gibidir. O, hem kendi çocuğunu emzirmiş hem de bunun karşılığında ücret almıştır."³⁹⁴ Bu hadis, Allah'a duyulan güvenin ve sabrın hem dünyevi hem de manevi karşılıklarını nasıl getirebileceğini çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir.

³⁹¹ Meryem Dilmaç, *Kur'an'da Kadının Konumu ve Ümmü Musa Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri ABD, Tefsir Bilim Dalı, Van 2007, s. 111.

³⁹² Kasas, 28/11.

³⁹³ Kasas, 28/13.

³⁹⁴ İbn Kesir, X/5526.

Bu hadis, Allah'a güvenip hayırlı niyetlerle hareket edenlerin dünyada da mükafatlandırılacağını açıkça göstermektedir. Hz. Musa'nın annesi, oğlunu kaybetme korkusuna kapılmadan Allah'a teslim olmuş, karşılığında hem oğluna kavuşmuş hem de Allah'ın rahmetiyle rızıklandmıştır. Bu durum, teslimiyetin ve iyi niyetin nasıl büyük bir mükafata dönüşebileceğini anlatan güzel bir örneklik sunabilmektedir.

Hz. Musa'nın Firavun'un sarayında büyütülmesi, Kur'an'da oldukça dikkat çekici bir şekilde anlatılır. Musa'nın annesinden ayrılmak zorunda kalması, ardından mucizevi bir şekilde tekrar ona geri verilmesi (Kasas, 28/13), onun biyolojik ailesiyle duygusal bağını koparmadan, farklı bir ortamda yetişmesini sağlayabilmiştir. Fakat Musa, büyüdüğünde öz benliğini ve inanç değerlerini Firavun'un sarayında değil, annesinden aldığı ilk manevi temellerde bulmuştur. Bu durum, aileden edinilen ilk eğitimin ve manevi mirasın, bireyin kimlik gelişiminde ne denli belirleyici olabileceğini gözler önüne sermektedir.

Kur'an'da, Firavun'un Hz. Musa'ya şöyle hitap ettiği aktarılır: "Seni çocukken yanımızda büyütmedik mi? Ömründen nice yıllar bizim aramızda geçirmedin mi?"³⁹⁵

Bu ifade, Hz. Musa'ya bir tür psikolojik baskı olabilir. Firavun, onu kendisine borçlu hissettirmek ve geçmişteki koruyuculuğu üzerinden itaat beklemek istemiştir. Ancak Hz. Musa bu manipülasyonu net bir dille reddeder: "Senin başıma kaktığın o nimet, aslında İsrailoğullarını köleleştirmenin bir sonucudur." (Şuarâ, 26/22).³⁹⁶

Bu yanıt, Hz. Musa'nın kimliğini ve özgür duruşunu koruduğunu, kendi kökenini unutmadığını ve sarayda geçirdiği yılları "nimet" olarak görmediğini açıkça gösterebilir.

Bu kıssa, evlat edinme ve başkasının himayesinde büyüyen çocukların kimlik gelişimi konularını İslami ve eğitsel açıdan düşündürebilir. Kur'an'da evlatlıkla ilgili şu ayet yer alır: "Allah, bir adamın göğsünde iki kalp yaratmamıştır. Evlat edindiğiniz çocukları da öz çocuklarınız gibi yapmamıştır. Bunlar sizin sözlerinizdir. Allah gerçeği söyler ve doğru yola iletir." (Ahzâb, 33/4–5).³⁹⁷

Bu ayetler doğrultusunda, İslam'da evlat edinme (tebennî) hukuki soy bağını değiştirmeyebilir; çocuk öz evlat sayılmayabilir. Ancak bu, evlat edinmenin tümünden reddedildiği anlamına gelmeyebilir. Aksine, koruyucu ailelik, yetim gözetimi ve manevi

³⁹⁵ Şuarâ Suresi, 26/18

³⁹⁶ Şuarâ Suresi, 26/22

³⁹⁷ Ahzâb Suresi, 33/4–5.

sorumluluk teşvik edilmiştir. Önemli olan çocuğa sevgiyle yaklaşmak, onun haklarını korumak ve kimlik gelişimini sağlıklı biçimde desteklemek olarak görülebilir.³⁹⁸

Psikolojik açıdan da, bir çocuğun öz ailesinden ayrı büyümesi, aidiyet, güven ve kimlik gelişimi açısından riskler taşıyabilir. Bu nedenle çocuk, fiziksel koruma kadar, duygusal ve sosyal açıdan da desteklenmelidir. Aile ortamı, çocuğa sevgi, güven, sorumluluk ve değer aktarımı sağlayan ilk ve en etkili eğitim alanı olarak görülebilir. Bu bağlamda, Musa'nın sarayda değil, annesinin sevgisinde ve inancında şekillenen kimliği, aile içi din eğitiminin bireyin duruşu üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koyabilir.³⁹⁹ Hz. Musa'nın hikayesi bize şunu gösterir: Çocuk hangi ortamda büyürse büyüsün, onun kimliğini belirleyen asıl unsur, ilk yıllarda aldığı değer eğitimi ve duygusal bağlarıdır.

Kur'an, ebeveyn dahi olsa tevhide aykırı emirlere itaati yasaklamıştır.⁴⁰⁰ Hz. Muhammed'in (sav) bir hadisi de bu durumu destekler niteliktedir: "Üç kişi vardır ki kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz, onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için acı bir azap vardır: Elbiselerini kibirle sürüyen, yaptığı iyiliği başa kakarak insanları minnet altında bırakan ve yalan yere yemin eden kişi."⁴⁰¹ Bu olay, iyiliğin minnet aracı yapılmaması ve haksızlığa karşı durulması gerektiğini gösteren önemli bir ders niteliği taşımaktadır.

5.5. HZ. LOKMAN VE OĞLU

Lokman, hakkında yeterli tarihi belge bulunmasa da özellikle İslam kültüründe ve eski Arap geleneğinde önemli bir yere sahip olan, bilgeliğiyle tanınmış bir şahsiyettir. Bazı kaynaklarda Ezop (Aesop) ile benzer yönleri olduğu belirtilse de, bu ilişki kesin olarak kanıtlanmış değildir.⁴⁰² Lokman, maddi kazançlara değil, manevi değerlere önem veren bir bilge insan olarak kabul edilir. Onun hayatı ve öğütleri, insanların ahlaki gelişimlerine katkı sağlamayı amaçlayan derin anlamlar taşıyabilmektedir.

İslam alimlerinin büyük çoğunluğu, Lokman'ın bir peygamber değil, Allah tarafından hikmet verilmiş salih bir kul olduğuna inanır.⁴⁰³ Bu görüş, Kur'an-ı Kerim'de

³⁹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an Yolu Tefsiri*, cilt 4, s. 577–580.

³⁹⁹ Kaya, Z., age., s. 291

⁴⁰⁰ Lokman, 31/15.

⁴⁰¹ Müslim, İmân 171; Nesâî, Zekât 74

⁴⁰² Harun Şahin, *Kur'an'da Aile İçi Eğitim: Lokman Suresi Örneği*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 22, sayı 22, Aralık 2009, s. 81–91.

⁴⁰³ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, çev. Suat Yıldırım, Ensar Yayınları, İstanbul 2001, s. 186–189.

Lokman Suresi'nde geçen ayetlerle de desteklenebilir. Söz konusu ayetlerde, Lokman'a hikmet verildiği ve oğluna yaptığı öğütlerle örnek bir şahsiyet olduğu vurgulanır.⁴⁰⁴

Buradaki "hikmet" kavramı oldukça derin bir anlam taşıyabilmektedir. Hikmet; olaylar arasında bağlantı kurabilme, sebeplerin sonuçlara nasıl yol açtığını kavrayabilme ve bu bağlamda doğru kararlar alabilme yeteneğidir.⁴⁰⁵ Aynı zamanda doğruyu yanlıştan ayırabilme, isabetli söz söyleyebilme ve doğru zamanda doğru davranışta bulunma becerisi olarak da tanımlanabilir. Hikmet, sadece entelektüel bilgi değil; aynı zamanda kalp, ahlak ve davranış bütünlüğünü kapsayan kapsamlı bir anlayış sunar.

İslam düşüncesinde hikmet, insanı Allah'a yaklaştıran bir ışık (nur) olarak görülebilmektedir. Bu ışık, kişiyi sadece bireysel olgunluğa değil, aynı zamanda toplum içinde doğru ve adaletli bir birey olmaya da yönlendirebilir. Lokman'ın örnekliliği de burada ortaya çıkmaktadır; onun hikmetli sözleri ve öğütleri, yalnızca kendi döneminde değil, günümüzde de insanlara rehberlik etmeye devam edebilmektedir.⁴⁰⁶

Çocukların, toplumun bir bireyi olarak geleceğe hazırlanmasında en büyük sorumluluk, kuşkusuz anne ve babaya aittir. Çocuk eğitime dair hangi konulara özen gösterilmeli, hangi yöntemler uygulanmalı gibi soruların cevapları, Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütlerde bulunabilir. Çocuk, ebeveynlerine Allah tarafından verilen bir emanet olup, bu emaneti en iyi şekilde korumak için Hz. Lokman'ın bir baba olarak, çocuklarının ahlaklı bir şekilde yetişmesi adına nasıl bir sorumluluk taşıdığını anlamak her anne ve baba için son derece önemli bir nokta olabilir. Kurtubi'nin tefsirinde, Kuşeyri'den aktarılan bilgiye göre, Lokman'ın oğlu ve eşi kafirdi. Ancak Hz. Lokman, onlar Müslüman olana kadar onlara sürekli öğütler vermiştir.⁴⁰⁷ Kalpte incelik ve duyarlılık oluşturan, dikkatle ve nazik bir üslupla verilen, insanı hayırlı işlere yönlendiren hatırlatan bir dil olabilir öğüt. Bu, sadece doğru yolu göstermek değil, aynı zamanda insanın ruhunu etkilemek, ona içsel bir farkındalık kazandırmak amacıyla yapılan, düşünceli ve içten bir yaklaşım süreci olarak da değerlendirilebilir. Öğüt, insanı doğru davranışlara teşvik etmek için kullanılan, sevgi ve anlayışla harmanlanmış bir rehberlik biçimi olarak görülebilir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Lokman Suresi.

⁴⁰⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (Tefsir)*, Eser Kitabevi, İstanbul 1993, s. 227.

⁴⁰⁶ Mehmet Çalışkan, *Kur'an'da Hikmet Kavramı*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 1, sayı 2, 2001, s. 95–96.

⁴⁰⁷ Kurtubi, XIII/530.

⁴⁰⁸ Zuhayli, XI/150.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütlerde geçen "Yavrucuğum (yā bunayya)" hitabı, sadece bir sesleniş değil, aynı zamanda kalpten gelen bir sevgi ve şefkatin dilsel yansımasıdır. Bu ifade, küçültme veya değersizleştirme amacı taşımaz; aksine, hitap edilen kişiye yönelik içtenliği ve duygusal yakınlığı artıran bir anlam katmanı içerir. Hz. Lokman'ın bu yaklaşımı, İslam'da çocuklara yönelik sevgi temelli eğitimin de önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁴⁰⁹

Kur'an'da, çocukların Allah'ın birer nimeti olduğu ve korunmaları gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulur: "Geçim korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız."⁴¹⁰ Bu ayet, hem ekonomik gerekçelerle çocuklara zarar vermeyi kesin biçimde yasaklamakta hem de Allah'ın kullarına olan rızık teminatını hatırlatmaktadır. Bir başka ayette ise müminlerin dualarında çocukların "göz aydınlığı" olarak tanımlanması dikkat çekicidir: "Rabbimiz! Bize eşlerimizden ve çocuklarımızdan gözümüzü aydınlatacak kimseler lütfet..."⁴¹¹ Bu ifadeler, çocuklara verilen değeri ve onlara yönelik sorumluluğu güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.

H. Peygamber (s.a.v.), çocuklara yönelik sevgiyi sadece sözle değil, davranışlarıyla da örneklemiştir. Buhari'de geçen bir rivayete göre, Hz. Peygamber torunu Hz. Hasan'ı öptüğünde, orada bulunan Akra' b. Hâbis: "Benim on çocuğum var, hiçbirini öpmedim" deyince, Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Merhamet etmeyene merhamet edilmez."⁴¹² Bu hadis, çocuklara sevgi göstermenin sadece aile içi bir davranış değil, aynı zamanda toplumsal bir merhamet bilinci olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, çocuklara gösterilen şefkatin, daha geniş bir insani değerler zincirinin başlangıcı olabileceğini vurgulayabilmektedir.

Ayrıca, Hz. Peygamber (s.a.v.) şu ifadeyle de çocuklarla empati kurmayı teşvik etmiştir: "Kimin bir çocuğu varsa onunla çocuklaşsın".⁴¹³ Bu öğüt, yetişkinlerin çocuklarla ilişkisinde onların duygusal ve gelişimsel dünyalarına inmesi gerektiğini açıkça belirtmektedir. Çocuğun seviyesine inmek, onunla oyun oynamak ve ona değer vermek, İslami ahlakın özünde yer alan davranışlardan biri olarak görülebilir. Nitekim Peygamberimiz'in çocuklarla oyun oynadığı, onlara selam verdiği ve onların dünyasını

⁴⁰⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Lokmân Sûresi 16-19. Ayetler, cilt 4, s. 338

⁴¹⁰ En'âm Suresi, 6/151.

⁴¹¹ Furkân Suresi, 25/74.

⁴¹² el-Buhârî, *Sahîh*, "Edeb" 18.

⁴¹³ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, c. 11, s. 494, h. no: 21065.

ciddiye aldığı sahih kaynaklarda aktarılmaktadır.⁴¹⁴ Bu yaklaşımlar, çocukların sağlıklı gelişimi ve onlarla sağlam bağlar kurulması açısından büyük önem taşımaktadır.

İslam dini, çocuklara sevgi ve şefkat göstermeyi yalnızca ahlaki bir tercih olarak değil, aynı zamanda insani ve vicdani bir sorumluluk olarak da görebilmektedir. Bu anlayış, peygamberî öğretilerde açıkça gözlemlenebilir. Hz. Peygamber'in çocuklara sevgiyle yaklaşması, onlarla ilgilenmesi ve onları muhabbetle kucaklaması, ideal bir ebeveyn ve eğitim modeli sunar. O, çocuklara merhamet göstermeyen kişileri uyarmış; sevgi ve ilginin çocuk gelişimindeki yerine dikkat çekmiştir.⁴¹⁵

Ebeveynler, çocuklarının yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda duygusal ihtiyaçlarını da karşılamakla yükümlüdür. Sevgi ve şefkat, çocuğun kişilik gelişiminde temel bir yapı taşı olarak görülebilir. Aile ortamında yeterli ilgi ve duygusal destek görmeyen çocuklar, bu eksikliği telafi etme arayışına girebilirler. Bu arayış genellikle iki yönlü olabilir: bazı çocuklar dış dünyaya yönelerek ilgi ve kabul ararken, bazıları ise içe kapanarak yalnızlığı tercih edebilirler.⁴¹⁶

Dışa yönelen çocuklar, sevgi eksikliğini akran çevresinde ya da dijital mecralarda gidermeye çalışabilirler. Bu durum, onları duygusal bağımlılık, internet ve sosyal medya bağımlılığı gibi modern çağın tehditleriyle karşı karşıya bırakabilir. Ailede yeterli sevgi görmeyen çocukların, yanlış arkadaş gruplarına yönelme, zararlı alışkanlıklar edinme ya da suistimale açık hale gelme ihtimali de artabilir.

İçe kapanan çocuklar ise, zamanla kendilerini değersiz hissedebilir; duygularını ifade etmekte güçlük çekebilir ve sosyal ilişkilerden uzaklaşabilirler. Bu durum, ilerleyen yaşlarda depresyon, anksiyete ve özgüven sorunları gibi psikolojik rahatsızlıklara zemin hazırlayabilir.⁴¹⁷

Modern psikolojik araştırmalar, çocukluk döneminde yeterli sevgi ve güven bağı kuramayan bireylerin yetişkinlikte ciddi sosyal ve duygusal zorluklar yaşadığını ortaya koymuştur. Özellikle bağlanma kuramı çerçevesinde yapılan çalışmalar, erken dönem ilgisizliğin bireyin tüm yaşamını etkileyebileceğini vurgulayabilir.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Edeb” 17; Müslim, *Sahîh*, “Fedâil” 63.

⁴¹⁵ el-Buhârî, *Sahîh*, “Edeb” 18.

⁴¹⁶ Şükrü Balcı, Onur Bekiroğlu, Sinem Yeles Karaman, Sosyal Medya Bağımlılığının Bir Belirleyicisi Olarak Özsaygı: Konya Örneğinde Bir Araştırma, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2019, s. 40–45.

⁴¹⁷ S. Avşaroğlu, Ö. Akbulut, *Sağlıklı Aile Yapısı Açısından Bir Risk Faktörü: İnternet Bağımlılığı*” *International Social Sciences Studies Journal*, 6(65),2020, s. 2879–2902

⁴¹⁸ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul 2000, s.40-42.

Bu nedenle, çocukların sağlıklı bir kişilik geliştirebilmesi için sevgi dolu, güvenli ve destekleyici bir aile ortamı elzemdir. Bu ortamı oluşturma sorumluluğu öncelikle anne ve babaya aittir. Sevgi, sadece bir duygu değil; aynı zamanda bireyin aidiyet hissini güçlendiren, güven duygusunu pekiştiren ve topluma sağlıklı bireyler kazandıran bir değerdir. Ailede yeterli ölçüde sevgi bulamayan çocuk, bu ihtiyacı başka ortamlarda karşılamaya çalışırken çoğu zaman daha büyük kırılmalar yaşayabilir.⁴¹⁹

Ebeveynlerin çocuklarına yeterince ilgi ve sevgi göstermemesi, çocukların ruhsal dengesini olumsuz etkileyebilir. Bununla birlikte, sadece ilgisizlik değil, ebeveyn tutumlarının aşırılığı da çocuğun gelişimini sekteye uğratabilir. Aşırı otoriter tutum sergileyen ebeveynler, çocuğa sürekli kural ve ceza uygulayarak onun özgüvenini zedeleyebilirken; sınırsız, aşırı hoşgörölü bir yaklaşım da çocuğun sınır koymayı öğrenememesine, dolayısıyla sosyal hayatta uyumsuzluk yaşamasına sebep olabilir.⁴²⁰

Çocuk, ilk sosyalleşme deneyimini ailede yaşar ve en güçlü duygusal bağlarını anne ve babasıyla kurar. Aile, çocuğun sadece biyolojik değil, ahlâkî ve duygusal gelişiminin de ilk eğitim ortamıdır. Bu bağlamda aile içi eğitim; sevgi, saygı, empati, sorumluluk ve değer aktarımı gibi çok yönlü bir işlev taşır.⁴²¹

Hız. Lokman'ın oğluna öğüt verirken kullandığı "Yavrucuğum..." hitabı, sadece sevgi dolu bir sesleniş değil, aynı zamanda çocuğun kişiliğini tanıyan ve ona değer veren bir yaklaşımı yansıtır. Bu bilinçli, saygılı ve sevgi temelli tutum, ebeveynlikte rehberlik rolünün nasıl olması gerektiğine dair güçlü bir örnek sunabilir. Sevgi ve saygı gören çocuklar, ebeveynlerinin öğütlerini reddetmeden, içselleştirerek benimseyebilir; çünkü öğüt, ancak güven ilişkisi zemininde anlam kazanabilir.

Bu doğrultuda Hız. Lokman'ın öğütleri, anne babalara çocuklarını ahlaki ve manevi değerlerle yetiştirmeleri konusunda ilham verebilir. Bu öğütleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Hız. Lokman'ın öğütleri, çocuğa verilecek eğitimin temeli olarak tevhid inancıyla başlar. İslam inancının temel ilkesi olan tevhid, sadece Allah'ın birliğine inanmak değil, aynı zamanda bireyin hayatını bu inanç etrafında şekillendirmesidir. Kur'an'da Hız.

⁴¹⁹ Yörükoğlu, age., s. 58–65;

⁴²⁰ Diana Baumrind, *Child Care Practices Antecedent Three Patterns of Preschool Behavior*, Genetic Psychology Monographs, c. 75, sayı 1, 1967, s. 43–88.

⁴²¹ Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010, s.35-37.

Lokman'ın oğluna verdiği ilk öğüt olan "Yavrum! Allah'a ortak koşma. Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) ayeti, bu ilkenin çocuk eğitiminin merkezinde yer alması gerektiğine işaret edebilir. Bu yönüyle tevhid, yalnızca bir inanç konusu değil; insanın kimliğini, kişiliğini ve değerler sistemini temellendiren bir merkez olarak görülebilir.⁴²²

Kişilik, bireyin benlik algısını, değerlerini, duygusal tepkilerini ve sosyal ilişkilerini yönlendiren bütüncül bir yapı olarak tanımlanabilir. Sağlıklı bir kişilik, tutarlılık, sorumluluk, özgüven ve anlamlı hedeflerle karakterize edilebilir.⁴²³ Bireyin kendini tanıması, hayatına yön vermesi ve çevresiyle uyum içinde yaşaması için sağlam bir kişilik yapısına sahip olması gerektiği düşünülebilir.

Bu sağlam kişilik yapısı, tevhid inancı ile inşa edilebilir. Tevhid, bireyin iç dünyasını dengeye kavuşturabilir, yönünü netleştirebilir ve hayatı anlamlı kılabilir. Çünkü yalnızca Allah'a kulluk etmek, bireyin iradesini, sevgisini, korkusunu ve bağlılığını tek bir kaynağa yönlendirmesini sağlayarak, kişilikte içsel tutarlılığı, ahlaki kararlılığı ve psikolojik sağlamlığı beraberinde getirebilir.⁴²⁴

Bunun zıddı olan şirk ise bireyin inanç ve değer yapısında parçalanmaya neden olabilir. Birey, yönünü birden fazla otoriteye çevirdiğinde içsel bütünlüğünü kaybedebilir. Ne için yaşadığına, neye bağlandığına ve kime güvendiğine dair bir bulanıklık oluşabilir. Bu durum, bireyde kişilik karmaşasına yol açarak, kimlik çatışması, ahlaki belirsizlik ve karar verememe gibi sorunlarla kendini gösterebilir.⁴²⁵

Kur'an'da, "Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediğine bağışlar" (Nisa, 4/48) ayeti, şirkin sadece inanç düzleminde değil, insanın varoluşsal istikametinde de derin bir bozulmaya neden olduğunu bildirebilir. Tevhid bireyi merkezlendirirken, şirk onu parçalayan bir yapı olarak görülebilir. Tevhid, insanı özgürleştirebilir; şirk ise insanı kendi iç çatışmaları içinde tutsak edebilir.⁴²⁶

Bireyin kişiliğinde sağlam bir tevhid bilinci oluşturmak, onu hem dünyevi hem de uhrevi anlamda dengeli ve sorumlu bir birey haline getirebilir. Bu inanç ve bilinç, bireyin

⁴²² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Lokmân Sûresi 12–13. Ayetler, cilt 4, s. 336–337.

⁴²³ Burger, Jerry M., *Kişilik: Kuramlar ve Araştırmalar*. (Çev. İ. Dönmez). İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006, s. 9–12.

⁴²⁴ Fromm Erich, *Sahip Olmak ya da Olmak*. (Çev. A. Arıkan). İstanbul: Say Yayınları, 2000, s. 93–97.

⁴²⁵ Erikson, Erik H. *Identity: Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton & Company, 1968, s.88-91.

⁴²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 202.

gelişiminin en etkili dönemi olan çocuklukta kazanılır. Bu kazanımın ilk ve en güçlü ortamı ise ailedir. Ailede verilen din eğitimi, yalnızca ibadet öğretimi değil; aynı zamanda çocuğun kimliğini ve kişiliğini inşa eden bir değer aktarımıdır.⁴²⁷

Hz. Lokman'ın oğluna sevgiyle ve bilinçle yönelmesi, aile içindeki dini rehberliğin hem içerik hem de üslup açısından ne kadar önemli olduğunu açıkça gösterir. Ailede sevgi temelli bir iletişimle öğretilen tevhid inancı, çocuğun zihninde bir bilgi değil; kalbinde bir yaşam ilkesi haline gelebilir. Böyle bir çocuk, güçlü bir kimlik geliştirebilir, ahlaki yönü sağlam olabilir ve toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket edebilir.⁴²⁸ Sağlam kişilik tevhidle oluşurken, şirk kişilik karmaşasına neden olabilir. Tevhid inancının çocuklara erken yaşta, bilinçli ve dengeli bir şekilde öğretilmesi; onların kimlik, kişilik ve ahlak gelişimi açısından hayati öneme sahip olabilir. Bu eğitimin temeli ise sevgi, örneklik ve tutarlılık esasına dayalı ailede din eğitimidir.⁴²⁹

Hz. Lokman'ın oğluna verdiği ikinci öğüt, anne ve babaya saygı göstermenin bir kulluk görevi olduğudur. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler, yalnızca bireysel inanç bilinci kazandırmakla kalmayabilir; aynı zamanda sosyal, ahlaki ve ailevi sorumluluklara da dikkat çekebilir. Bu bağlamda, anne ve babaya saygı ve itaat, Hz. Lokman'ın öğütlerinden hemen sonra, Allah Teâlâ tarafından doğrudan hatırlatılmış ve şöyle buyrulmuştur: "Biz insana, anne ve babasına (iyilikle) davranmasını emrettik..." (Lokman, 31/14).

Bu ayet, aile içi din eğitiminin sadece Allah inancını değil, aynı zamanda ailenin kutsiyetini ve ebeveyne saygıyı temel bir değer olarak öğrettiğini açıkça göstermektedir. Tevhid ile başlayan bu öğüt zincirinin hemen ardından ebeveyne iyilik emrinin gelmesi, çocuğun din eğitimi içinde ebeveyne saygının da temel bir unsur olduğunu net bir şekilde ortaya koyabilir.⁴³⁰

Aile içi din eğitimi, bireyin yalnızca dini bilgi edinmesini değil; bu bilgilerin hayata geçirilmesini, davranışlara yansımaları ve karaktere dönüşmesini de hedeflemektedir. Bu süreçte çocuğa Allah'a iman, peygambere sevgi, ibadet bilinci gibi değerlerin yanında; anne ve babaya saygı, hürmet, itaat ve dua gibi uygulamalı değerler

⁴²⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi: İman ve İbadet Eğitimi*, Diyanet İlmi Dergi, cilt 44, sayı 2, 2008, s. 8–10.

⁴²⁸ Burger, Jerry M. *Kişilik: Kuramlar ve Araştırmalar*. (Çev. İ. Dönmez). İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006, s. 9–12.

⁴²⁹ Yavuzer, age., s. 29–34

⁴³⁰ Lokman Suresi, 31/14.

de kazandırılabilir. Hz. Peygamber (s.a.v.), ebeveyne saygının dini bir sorumluluk olduğunu açıkça ifade etmiş; “Allah’ın rızası, anne babanın rızasındadır” (Tirmizî, Birr, 3) buyurarak, Allah’a yaklaşmanın yollarından birinin anne-babaya hürmetten geçtiğini bildirmiştir. Bu da aile içinde din eğitiminde ebeveynle kurulan ilişkinin yalnızca dünyevi bir bağ değil, manevi bir ibadet boyutu taşıdığını gösterebilir.⁴³¹

Anne ve babaya saygı, bireyin erken çocukluk döneminde öğrendiği ve tüm otorite ilişkilerinin temelini oluşturan bir davranış biçimidir. Otoriteye saygı, bireyin aile, eğitim kurumu ve toplum içinde kendisinden daha büyük, daha bilgili veya sorumluluk sahibi olan kişilere karşı geliştirdiği bilinçli, gönüllü ve ahlaki temelli davranış biçimidir.⁴³² Bu saygı, körü körüne boyun eğme değil; sevgi, güven ve tanınan değerler çerçevesinde oluşan bir bağlılık olarak yorumlanabilir.

Çocuk, ilk otorite figürü olarak anne ve babasıyla karşılaşır. Bu yüzden, ebeveyne saygı, çocuğun kişiliğinde otoriteyle kurduğu ilk kalıcı ilişki biçimi olabilir. Aile ortamında kazanılan bu saygı alışkanlığı, çocuğun ileriki yaşamında öğretmene, büyüklere, toplumsal kurallara ve nihayetinde Allah’a karşı saygılı olmasının zeminini oluşturabilir.⁴³³ Kur’an’da anne ve babaya iyilik, doğrudan Allah’ın emri olarak zikredilmiştir: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babaya iyi davranmanızı emretti.” (İsrâ, 17/23). Bu ayet, anne-babaya saygının yalnızca insani bir erdem değil; aynı zamanda ilahi bir yükümlülük olduğunu açıkça gösterir. Dolayısıyla, ailede verilen saygı eğitimi, hem ahlaki hem de ibadet değeri taşıyan bir süreç olarak görülebilir.

Saygı eğitimi, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını başkasının varlığına ve değerine saygı gösterecek şekilde şekillendirmeyi hedefleyebilir. Bu eğitim, sadece davranış kalıplarını değil, aynı zamanda empati, sorumluluk ve özdenetim gibi karakter yapılarını da geliştirmeye yönelik olabilir.⁴³⁴ Ailede bu eğitim sevgi temelli, örnek davranışlarla ve dini referanslarla verildiğinde, çocuğun değer dünyasında daha kalıcı bir yer edinebilir.

Bu bağlamda, anne-babaya saygı yalnızca bir aile geleneği olmanın ötesinde, bireyin topluma ve yaratıcısına karşı sorumluluğunu geliştiren bir eğitim aracı olarak

⁴³¹ Tirmizî, *Sünen*, “Birr”, 3.

⁴³² Prof. Dr. İlkay Kasatura, *Ana-baba Davranışlarının Duygusal Gelişimdeki Rolü*, Türk Psikoloji Yazıları, sayı 13, 2010, s. 12–14.

⁴³³ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlâk Eğitimi*, C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt VII, sayı 2 (2003), s. 21.

⁴³⁴ Yavuzer, age., s. 52–55.

görülebilir. Ailede öğrenilen bu değer, çocuğun otoriteyle barışık, kurallara saygılı ve dengeli bir kişilik geliştirmesine zemin hazırlayabilir. Ayrıca birey, otoriteye saygıyı öğrenirken, aynı zamanda hak, adalet ve merhamet gibi yüksek ahlaki değerlerle de donanabilir.⁴³⁵

Ebeveyne saygı, ailede başlayan otoriteyle ilişki kurma biçiminin ilk halkasıdır. Bu saygı, sadece bir davranış kuralı değil; hem ahlaki hem de dini bir bilinç olarak kabul edilebilir. Ailede verilen saygı eğitimi, bireyin kişilik gelişimine olduğu kadar, toplumsal uyumuna ve manevi olgunluğuna da katkı sağlayabilir.⁴³⁶

Hz. Lokman'ın oğluna verdiği önemli öğütlerden bir diğeri de, davranışların karşılıksız kalmayacağı ve Allah'ın her şeyi gören, bilen bir kudrete sahip olduğu gerçeğiyle ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de bu öğüt şu şekilde yer alır:

"Yavrum! Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, Allah onu ortaya çıkarır. Şüphesiz Allah, en ince işleri görüp bilmektedir."⁴³⁷

Bu ayet, çocuk eğitiminde sorumluluk bilinci kazandırmanın temelini oluşturabilir. Sorumluluk bilinci, bireyin yaptığı davranışların sonuçlarını kabul etmesi, bu sonuçların sorumluluğunu taşıyabilmesi ve buna uygun hareket etme iradesi geliştirmesidir. Pedagojik açıdan bu bilinç, bireyin yalnızca dışsal denetimle değil, kendi içsel değerleri doğrultusunda davranışlarını yönlendirebilmesini ifade edebilir.⁴³⁸

Eğitim psikolojisine göre sorumluluk duygusu özellikle 6-12 yaş aralığında, yani ilkökul döneminde gelişmeye başlayabilmektedir.⁴³⁹ Bu dönem, çocukların zihinsel olarak dünyayı daha düzenli ve mantıklı bir şekilde algılayabildikleri somut işlemler dönemi olarak tanımlanır. Bu gelişimsel evrede çocuk, davranışlarıyla ilgili bazı önemli zihinsel beceriler edinebilir.

Çocuk artık bir olayın başka bir olayın sonucu olabileceğini anlayabilir; yani nedensellik ilişkisi kurma becerisi gelişir. Örneğin, yalan söylediğinde güvenin

⁴³⁵ Mebrure Doğan, *Ailede Değerlerin İnşasına Psikolojik ve Pedagojik Yaklaşım: Sevgi, Saygı, Sabır, Hoşgörü Değerleri Örneği*, Kocatepe İslami İlimler Dergisi, cilt 6, sayı 2, 2023, s. 545–546.

⁴³⁶ Merve Akdeniz, *Ahlâk Eğitiminde Ailenin Rolü, Balıkesir İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 22, 2023, s. 209–210.

⁴³⁷ Lokman Suresi, 31/16.

⁴³⁸ Özcan Köknel, *Ailede ve Toplumda Ruh Sağlığı*, Altın Kitaplar, İstanbul 2005, s. 86–89.

⁴³⁹ Senemoğlu, age., s. 140.

sarsılacağını kavrayabilir. Bu yeti, ahlaki davranışların neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmasına olanak tanıyabilir.⁴⁴⁰

Aynı şekilde, çocuk davranışlarının sonuçlarını değerlendirme yeteneği kazanır. Davranışlarının olumlu ya da olumsuz sonuçlarını fark etmeye başlaması, ona seçimlerinde daha bilinçli olma fırsatı sunar. Din eğitiminde bu farkındalık, sevap ve günah kavramlarını anlamayı kolaylaştırır.⁴⁴¹

Aynı şekilde, çocuk davranışlarının sonuçlarını değerlendirme yeteneği kazanır. Davranışlarının olumlu ya da olumsuz sonuçlarını fark etmeye başlaması, ona seçimlerinde daha bilinçli olma fırsatı sunabilir. Din eğitiminde bu farkındalık, sevap ve günah kavramlarını anlamayı kolaylaştırabilir.⁴⁴²

Bunun yanında, çocukta karşılık görme düşüncesi gelişebilir. İyi ya da kötü davranışların ödül ya da ceza ile karşılık bulabileceğini kavrayabilmesi, ahiret inancı ve ilahi adalet gibi soyut dini kavramların temellendirilmesine zemin hazırlayabilir. Allah'ın her şeyi bilen ve gören olduğu fikri, bu gelişim sürecinde çocuğun dışsal denetimden içsel denetime geçişini destekleyebilir.

Bu zihinsel yetiler geliştikçe çocuk, "davranış – sonuç – değer" üçgenini daha bilinçli ve tutarlı biçimde kurabilir. Aile içi din eğitiminde bu süreç, çocuğun davranışlarının anlamı ve değeri üzerine yapılan sohbetlerle, örnek davranışlarla ve günlük yaşam deneyimleriyle desteklendiğinde daha etkili olabilir. Böylece çocuk yalnızca neyin doğru olduğunu değil, neden doğru olduğunu da öğrenerek, sadece bilgiye değil, içselleştirilmiş bir ahlaki bilince dayalı bir tutum geliştirebilir.

Ayetlerde geçen "Allah her şeyi görüp bilmektedir" ifadesi, çocuğun vicdan gelişimi açısından da önemli bir mesaj taşıyabilir. Vicdan, bireyin kendi davranışlarını içsel değerlerine göre değerlendirmesi ve denetlemesidir. Din eğitiminde, ilahi gözetim fikri çocuğun öz denetimini artırabilir ve davranışlarını dış baskı olmadan kontrol etmesine yardımcı olabilir.⁴⁴³

Ancak bu kavramlar, çocuklara aktarılırken dikkatli olunmalıdır. Zira soyut kavramlar (ahiret, sevap, günah, ilahi adalet gibi) erken çocukluk döneminde tam olarak

⁴⁴⁰ Jean Piaget, *The Psychology of Intelligence*, Routledge, New York 2001, s. 70.

⁴⁴¹ Süleyman Abanoz, *6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlakî Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü (İzmir ve Sakarya Örneği)*, Türk Din Psikolojisi Dergisi, 1, 2020, s. 120–121.

⁴⁴² Ahmet Çın, *İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Ahlak Eğitimi*, DergiPark, 2020, s. 550–552.

⁴⁴³ Ceyda Ayaz, *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi ve Güvenin Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 25-27.

anlaşılamayabilir. Piaget'ye göre 2–7 yaş arası çocuklar işlem öncesi dönemdedir ve bu dönemde düşünme benmerkezci olabilir; soyut düşünce yeterince gelişmeyebilir.⁴⁴⁴ 7–11 yaş arası ise somut işlemler dönemi olarak adlandırılır ve çocuk ancak gözlemlenebilir örnekler üzerinden düşünebilir.⁴⁴⁵

Bu nedenle, ebeveynler ahiret gibi soyut kavramları çocuklara somutlaştırarak, örnek olaylarla, hikayelerle ve günlük hayatla ilişkilendirerek anlatmalıdır. Aksi takdirde korku, kaygı veya yanlış anlamalar ortaya çıkabilir. Din eğitiminin temel amacı, korku oluşturmak değil; sevgi, merhamet ve bilinç temelli bir sorumluluk duygusu kazandırmak olmalıdır.⁴⁴⁶

Aile içi din eğitiminde, bu gibi öğretilerin etkili olması için ebeveynin öğretici rolü kadar model olma rolü de kritiktir.⁴⁴⁷ Çocuk, soyut bir ahiret anlatısından çok, anne babasının dürüstlüğü, adaleti ve sorumluluk bilinciyle dini değerleri somut olarak öğrenebilir. Bu şekilde sağlıklı verilen dini değerler, çocuğun hem ahlaki gelişimini hem de kişilik yapısını olumlu yönde etkileyebilir.⁴⁴⁸

Hz. Lokman'ın oğluna hitaben söylediği "Yavrum! Namazı dosdoğru kıl..." (Lokman, 31/17) ifadesi, çocuğa dini bir görevi aktarırken kullanılan sevgi ve rehberlik dilinin önemli bir diğer örneğidir ve bu dilin aile içi din eğitiminin temelinde yer alması gerektiğini bir kez daha gösterebilmektedir.

Çocukların dini pratikleri benimseyebilmeleri için gözlem ve taklit yoluyla öğrenmeye açık oldukları bilinir. Gelişimsel olarak, erken çocukluk dönemindeki bireyler soyut kavramları doğrudan anlamakta zorlanabilir; bunun yerine çevrelerinde sıkça karşılaştıkları davranışları gözlemleyebilir, içselleştirebilir ve taklit edebilirler. Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı, bireyin çevresindeki rol modeller aracılığıyla davranış geliştirdiğini öne sürer. Bu kurama göre çocuk, ebeveyninin sergilediği dini pratikleri (örneğin namaz, dua, oruç) gözlemleyerek bu davranışları benimseyebilir.⁴⁴⁹ Aile ortamında düzenli olarak yerine getirilen ibadetler, çocuk için sadece tekrarlanan bir ritüel değil, anlam taşıyan bir davranış örüntüsü haline gelebilir.

⁴⁴⁴ Piaget Jean, *The Psychology of Intelligence*, New York: Routledge, 2001, s. 70.

⁴⁴⁵ Senemoğlu, Nuray. *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2013, s. 140.

⁴⁴⁶ Emine Balbay, *Okul Öncesi Din Eğitimde Soyut Kavram Etkinlik Örneklerinin Tahlili*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Makalesi, Sayı: 12, 2021, s. 128,129.

⁴⁴⁷ Yavuzer, age., s. 52–55.

⁴⁴⁸ Münire Erden, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017, s. 192–194.

⁴⁴⁹ Albert Bandura, *Social Learning Theory*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ 1977, s.29-40.

Bu noktada Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı da önemli bir açıklayıcı olabilir. Piaget, çocukların bilişsel gelişim süreçlerinde belirli evrelerden geçtiğini ve soyut kavramları ancak somut işlem döneminden sonra anlamaya Bu bağlamda, namaz gibi ibadetlerin çocuklara öğretilmesi sırasında yalnızca ritüeller değil, bu ritüellerin taşıdığı değerler de basit, somut ve yaşantıya dayalı örneklerle açıklanmalıdır.

Piaget'nin teorisine uygun olarak, din eğitiminin yaşa göre yapılandırılması önem arz edebilir. Dini kavramların içselleştirilmesi, çocuğun zihinsel gelişim düzeyi ile uyumlu olarak verilmelidir. Bu çerçevede yaşa göre din eğitimi, çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarını gözetken, aşamalı ve pedagojik temele dayalı bir yaklaşımdır. İslam geleneğinde de bu anlayışa uygun biçimde, Hz. Peygamber'in "Çocuklarınıza yedi yaşında namazı öğretin..." buyruğu (Ebû Dâvûd, Salât, 26) bulunmaktadır.⁴⁵⁰ Bu hadis, din eğitiminin belli bir yaşta başlaması gerektiğini ve gelişimsel olarak uygun zamanın seçilmesini tavsiye edebilir.

Namaz eğitiminin 7 yaşında başlaması önerisi, çocuğun hem bilişsel hem de davranışsal olarak örnek almaya açık olduğu bir döneme denk gelir. Bu dönemde çocuk henüz soyut kavramları tam anlamasa da, model alma, tekrar, oyunlaştırma ve sevgi temelli rehberlik yoluyla ibadeti tanıyabilir. Aile içinde anne-babanın birlikte namaz kılması, çocuğun bu ibadeti doğal ve anlamlı bir yaşam pratiği olarak görmesini sağlayabilir. Bu süreçte çocuğa, "Neden namaz kılıyoruz?" sorusuna yaşına uygun kısa ve olumlu cevaplar verilmesi, onun zihninde ibadetin anlamına dair olumlu çağrışımlar oluşturabilir.⁴⁵¹

Baskıcı ya da yalnızca emir içeren yaklaşımlar, soyutlamada zorlanan çocuk için dini anlamın içselleştirilmesini zorlaştırabilir. Bunun yerine sevgi, sabır ve anlayış temelli bir rehberlik, dini bilincin gelişimine zemin hazırlayabilir. Baskıcı ve korkutarak yapılan din eğitimi, özelde namaz eğitimi, çocukta dini değerlerle duygusal bir çatışma doğurabilir. Özellikle cehennem tehdidi, günah korkusu veya dini terk etmenin aileden dışlanmayla sonuçlanacağı gibi mesajlar, çocuğun dinden uzaklaşmasına ya da dindarlığını yalnızca korku temelli geliştirmesine neden olabilir.⁴⁵² Bu tür eğitim yöntemleri, kısa vadede davranış değişikliği sağlasa bile uzun vadede içselleşmiş bir inanç yapısı oluşturamayabilir. Oysa İslam dininde eğitim sevgi, hikmet ve merhametle

⁴⁵⁰ Ebû Dâvûd, Sünen, Salât, 26.

⁴⁵¹ Ebû Dâvûd (Salât, 26) ve Tirmizî (Mevâkît, 182)

⁴⁵² Mustafa Ünverdi, Mehmet Murat, *Çocukta Dini İnançın İnşasında Soyut Kavramlar Yerine Hz. Peygamber Örnekliği*, Antakiyat: Journal of Social and Theological Studies, 4(1), 2021, s.47-65.

yapılmalıdır. Peygamber Efendimiz'in çocuklara ve gençlere yaklaşımında asla zorlayıcı bir tutum olmadığı, bilakis onların seviyelerine inen, açıklayıcı ve teşvik edici bir üslup benimsediği rivayetlerle sabittir.⁴⁵³

Asıl olması gereken din eğitimi, konumuz gereği namaz eğitimi, çocuğun yaş gelişimi dikkate alınarak verilen, sevgi, anlayış ve rehberlik temelli bir yaklaşımdır. İbadetlerin anlamı ve amacı çocuğun dünyasında anlam bulacak şekilde açıklanmalı, dini görevler bir ceza tehdidiyle değil, iç huzur ve Allah'a yakınlık duygusuyla ilişkilendirilmelidir.⁴⁵⁴ Namaz eğitimi bu bağlamda yalnızca bir ritüelin ezberletilmesi değil, Allah ile kurulan özel bir bağın ifadesi olarak sunulmalıdır. Aile içinde düzenli olarak kılınan ve anlamı açıklanan bir namaz, çocukta hem ibadete hem de Allah'a karşı olumlu bir tutum geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

İslami öğretilerde, bireyin yalnızca kendisiyle sınırlı bir sorumluluk anlayışına sahip olması yeterli görülmemeyebilir. Kur'an'da yer alan "İyiliği emret, kötülükten alıkoy" (Lokman, 31/17) buyruğu, bireyin çevresine karşı da sorumluluk taşıması gerektiğini bildirebilir. Bu anlayış, toplumsal sorumluluk bilinci olarak tanımlanabilir. Bu bilinç, bireyin sosyal ilişkilerde adalet, merhamet ve sorumluluk gibi değerlerle hareket etmesini sağlayabilir. Aile, bu değerlerin ilk öğrenildiği ve deneyimlendiği yer olabilir.⁴⁵⁵ Ebeveynler yalnızca iyi davranışları anlatmakla kalmayıp, kendi hayatlarında da bu davranışları sergilediklerinde çocuk, gözlem yoluyla bu değerleri özümseyebilir.

Çocuğun sağlıklı bir şekilde toplumsal hayata uyum sağlaması, yalnızca bireysel erdemlerle değil; çevresiyle kurduğu ilişkilerdeki duyarlılığıyla da mümkün olabilir. Toplumsal hayata uyum, bireyin içinde yaşadığı toplumun normlarına zarar vermeden, ahlaki değerlere uygun şekilde yaşamını sürdürmesi anlamına gelir. Aile içinde sorumluluk bilinci, yardımlaşma, empati ve adalet gibi değerlerin aktarılması, bu uyum sürecini destekleyebilir. Bu süreçte ebeveynin rolü, anlatıcı olmaktan çok rehber ve model olma yönünde şekillenebilir.⁴⁵⁶

Namaz, iyiliği teşvik etme ve kötülükten sakındırma gibi dini görevler, süreklilik ve içsel istikrar gerektiren ibadetlerdir. Bu tür davranışların kalıcı hale gelmesi, yalnızca

⁴⁵³ İsmail Sağlam, *Hiz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11(2), 2002, s.181-186.

⁴⁵⁴ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, İstanbul 2013, s. 556.

⁴⁵⁵ Lokman Suresi, 31:17

⁴⁵⁶ Eyüp Bozkurt, *Çocuk Oyunları İle Değerler Eğitimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2019, s.122-127.

bilgi aktarımıyla değil, çocuğun zihinsel ve duygusal gelişimini destekleyen bir yaklaşımla mümkün olabilir. Bu noktada sabır, ibadetlerin sürdürülebilirliği ve ahlaki kararlılığın gelişimi için vazgeçilmez bir değer olarak öne çıkabilir. Hz. Lokman'ın oğluna verdiği bir diğer öğüt de "Başına gelen zorluklara karşı sabırlı ol. Çünkü bu işler Allah tarafından kesin olarak emredilmiştir" (Lokman, 31/17) öğüdüdür; bu, bireyin hem Allah'a karşı görevlerini yerine getirirken hem de karşılaştığı zorluklara direnç gösterirken sabrı kuşanması gerektiğini gösterebilir.⁴⁵⁷

Sabır, yalnızca bir bekleme hali değil; uzun vadeli düşünme, anlık hazzardan uzak durabilme ve zor süreçlerde azimle ilerleyebilme kapasitesidir. Bu açıdan bakıldığında sabır, duygusal dayanıklılığın ve olgun düşüncenin bir göstergesi olabilir. Çocuklara sabrı öğretmek, onların yaşadığı sıkıntıların ya da zorunlu bekleyişlerin doğal ve geçici olduğunu anlamalarını sağlamakla başlayabilir. Bu öğretim süreci, özellikle aile içinde sabrın davranışsal olarak modellendiği ortamlarda etkili olabilir. Ebeveynin, namaz gibi düzenli ama sonuçları kısa vadede gözlemlenemeyen ibadetlere kararlılıkla devam etmesi, çocukta bu davranışların anlamını pekiştirebilir.

Bu noktada, sabır eğitimi ile yakından ilişkili olan hazzı erteleyebilme (delayed gratification) ilkesi dikkat çekicidir. Hazzı erteleme, bireyin daha büyük ya da uzun vadeli bir kazanım uğruna kısa vadeli arzusunu bastırabilme becerisidir. Psikolog Walter Mischel'in meşhur "Marshmallow Testi" ile ortaya koyduğu bu ilke, özdenetim ve geleceğe yönelik planlama kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir.⁴⁵⁸ Bu deneyde, küçük yaştaki çocuklara bir şekerleme verilmiş ve isterlerse hemen yiyebilecekleri, ancak biraz beklerlerse ikinci bir şekerleme daha alacakları söylenmiştir. Beklemeyi tercih eden çocukların ilerleyen yıllarda daha başarılı, sabırlı ve planlı bireyler oldukları tespit edilmiştir.⁴⁵⁹

Eğitimde hazzı erteleyebilme, öğrencinin sadece bilgiye ulaşma sürecini değil; öğrenme sürecinin kendisini değerli kılmayı da hedefleyebilir. Özellikle din eğitiminde bu ilke, ibadetlerin anlamını kavrama ve ibadet disiplini geliştirme açısından büyük önem taşıyabilir [3]. Namaz kılmak, kısa sürede somut bir karşılık üretmeyebilir; fakat düzenli olarak sürdürüldüğünde bireyin ruhsal gelişimine, disiplinine ve manevi huzuruna katkı

⁴⁵⁷ Lokman Suresi, 31/17.

⁴⁵⁸ Walter Mischel, *The Marshmallow Test: Mastering Self-Control*, Little, Brown and Company, New York 2014, s.35-37.

⁴⁵⁹ B. J. Casey et al., *Behavioral and Neural Correlates of Delay of Gratification 40 Years Later*, Proceedings of the National Academy of Sciences, 108/36, 2011, s. 14998–15003.

sağlayabilir. Bu süreci içselleştiren çocuk, ibadeti sadece bir yükümlülük değil; zamanla anlamı ve değeri olan bir alışkanlık olarak benimseyebilir.⁴⁶⁰

Aile içi din eğitiminde, hazzı erteleme becerisi çocuklara doğrudan aktarılmaz; daha çok modelleme ve yönlendirme yoluyla kazandırılabilir. Örneğin, ebeveynin sabırla namaza devam etmesi, sabırsızlık gösteren çocuğu cezalandırmak yerine anlayışla yaklaşması, süreç odaklı bir bakış açısını yerleştirebilir. Ebeveynin bu süreçteki yaklaşımı çocuğa şu mesajı verebilir: "Bazı güzellikler hemen elde edilmez, ama sabırla sürdürülen çabalar kalıcı ve değerlidir." Bu anlayış, hem ahlaki gelişimi hem de dini sorumluluk bilincini destekleyebilir.⁴⁶¹

Kur'an'da sabır, müminlerin önemli özelliklerinden biri olarak sıklıkla övgüyle bahsedilen bir vasıftır. Ayetlerden de anlaşılabilceği üzere, sabır, imanla doğrudan ilişkili olabilmekte ve müminlere hesapsız mükâfatlar getirebilmektedir. (Zümer, 39/10)

Bu bağlamda sabır, sadece kişisel bir erdem olarak değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk bilinciyle de bağlantılı bir ruh hali olarak düşünülebilmektedir.

Aile içinde çocuklara sabrı öğretmek, onların sadece ibadetlerini değil; hayatın geneline yayılmış olabilecek tutarlılık, özdenetim ve direnç gibi davranışları da kazanmalarına katkı sağlayabilmektedir. Bu beceri, çocuğun duygusal yönetimini, amaç belirlemesini ve ahlaki kararlılığını destekleyebilmektedir.⁴⁶² Aile içinde çocuklara sabırlı olmanın anlamı, yalnızca "beklemek" olarak değil, "bir amacı gerçekleştirmek için zorlu süreçlere katlanmak" olarak açıklanabilmektedir. Örneğin, namaz kılma alışkanlığı hemen oturmamakta; ancak ebeveynin sevgiyle ve sabırla rehberlik etmesi, ibadetin zamanla çocuk için daha anlamlı hale gelmesini mümkün kılabilmektedir.

Modern eğitim psikolojisindeki sürecin kendisinin değerli olduğu anlayışı, yalnızca sonuca odaklanmaktan uzaklaşarak çabayı kıymetli kılmayı öğütleyebilmektedir. Bu yaklaşım, İslamî eğitimin ruhuna da uygun düşebilmektedir. İbadetlerde niyetin ön planda olması ve her davranışın karşılık görmesi anlayışı, çocuklara "sonuç odaklı" değil, "anlam odaklı" yaşamayı öğretebilmektedir.⁴⁶³ Aile içi din eğitiminde, çocuklara "şu kadar namaz kıalarsan şu ödülü alırsın" yaklaşımı yerine,

⁴⁶⁰ Mischel, W., Shoda, Y., & Rodriguez, M. L., *Delay of gratification in children*. Science, 244(4907), 1989, s.933–938

⁴⁶¹ Esra Türk, *Ailede İbadet Eğitiminin Çocuk Üzerindeki Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020, s. 68–72.

⁴⁶² Zümer Suresi, 39/10; Asr Suresi, 103/3.

⁴⁶³ Mischel, age., s.65-71.

"namazla Allah'a yakınlaşır, huzur bulursun" gibi içsel değęerler sunulabilmektedir. Böylece çocuk, ibadetleri sadece bir ödöl aracı olarak değıl, bir değęer ve kimlik unsuru olarak algılayabilmekte ve sonuç odaklı değıl, anlam odaklı yaşamayı benimseyebilmektedir.

Lokman Suresi'ndeki "Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övünęeni sevmez." (Lokman, 31/18) öğüdü, yalnızca bireyin sosyal ilişkilerdeki tutumuna değıl, aynı zamanda içsel benlik yapısının gelişimine de derin bir rehberlik sağlayabilmektedir. Bu öğüt, çocuğun erken yaşlarda şekillenmeye başlayan kişilik yapısında, kibir ve küçümseme gibi olumsuz tutumların yerine alçakgönüllölük ve empati gibi yapıcı değęerlerin yerleşmesini teşvik edebilmektedir. Bu yönüyle, benlik gelişimi açısından güçlü bir eğitimsel mesaj taşıyabilmektedir.⁴⁶⁴

Aile içi din eğitiminde, çocuklara ibadetlerin dışsal bir ödöl aracı olarak sunulması yerine, içsel değęerlere odaklanılması önem taşımaktadır. Yani, "şu kadar namaz kıalarsan şu ödölü alırsın" gibi yaklaşımlar yerine, "namazla Allah'a yakınlaşır, huzur bulursun" gibi içsel faydaların vurgulanması gerekmektedir. Bu sayede çocuk, ibadetleri yalnızca bir karşılık bekleyerek değıl, aynı zamanda kişisel bir değęer ve kimlik unsuru olarak algılayabilmektedir. Sonuç olarak, bu yaklaşım çocuğun yaşamı sonuç odaklı değıl, anlam odaklı bir biçimde deneyimlemesini sağlayabilmektedir.

Lokman Suresi'nde geçen "Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övünęeni sevmez" (Lokman, 31/18) öğüdü, bireyin sadece sosyal ilişkilerdeki duruşunu değıl, aynı zamanda içsel benlik yapısının gelişimini de derinlemesine etkileyebilmektedir. Bu ayet, çocuğun erken yaşlarda şekillenmeye başlayan kişiliğinde, kibir ve küçümseme gibi olumsuz eğilimler yerine, alçakgönüllölük ve empati gibi yapıcı değęerlerin yerleşmesine rehberlik edebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Lokman Suresi'ndeki bu öğüdün, benlik gelişimi için güçlü bir eğitimsel mesaj taşıdığı söylenebilmektedir.

Bu bağlamda, bireyin ahlaki ve kişisel gelişiminde temel bir rol oynayan değęerler eğitimi kavramı devreye girebilmektedir. Değerler eğitimi, bireyin neyin "doğru" ve "iyi" olduğuna dair zihinsel ve duygusal ölçütler geliştirmesini amaçlayan bir süreç olarak

⁴⁶⁴ Gündüz, age., s.45-58

tanımlanabilmektedir.⁴⁶⁵ UNESCO ve birçok ulusal eğitim sistemi, bu eğitimi demokratik ve barışçıl toplumların inşasında temel bir unsur olarak kabul edebilmektedir.⁴⁶⁶ Saygı, tevazu, empati ve sorumluluk gibi evrensel değerler, genellikle yalnızca okul ortamında değil, en temelde aile içinde kazanılabilmektedir. Bu çerçevede, Lokman'ın öğüdü, çocuğa kazandırılması gereken ahlaki değerlerin sade, doğrudan ve etkili bir ifadesi olarak öne çıkabilmektedir.

Değerlerin bireyde anlam kazanması, benlik gelişimiyle yakından ilişkilidir. Benlik gelişimi, bireyin kendini tanıması, kendi değerini fark etmesi, sosyal ilişkiler kurabilmesi ve kişisel sınırlarını belirleyebilmesi gibi önemli süreçleri içermektedir.⁴⁶⁷ Bu sürecin en güçlü ve belirleyici etkisi, şüphesiz aile ortamında ortaya çıkmaktadır. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler, çocuğun kişiliğinde kibir, öfke ve küçümseme gibi olumsuz duygular yerine; tevazu, saygı ve empati gibi olumlu benlik tutumları geliştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sayede birey, hem kendisiyle barışık olabilmekte hem de toplumsal ilişkilerinde daha sağlıklı bir konum edinebilmektedir.

Modern psikoloji kuramları da bu anlayışı destekleyebilmektedir. Özellikle Erik Erikson'un psikososyal gelişim kuramı, bireyin erken çocukluk döneminde kazandığı güven, özerklik ve girişimcilik duygularının, sağlıklı benlik gelişimi için temel teşkil ettiğini belirtmektedir.⁴⁶⁸ Bu doğrultuda, ebeveynlerin çocuklarına rehberlik ederken benmerkezci değil, insan onurunu gözetken bir yaklaşımla hareket etmesi gerekmektedir. Böyle bir ebeveynlik anlayışı, çocuğun hem kendine hem de başkalarına karşı saygılı bir kişilik geliştirmesini sağlayabilmektedir. Aile ortamı, çocuğun hem birey olmayı hem de başkalarının bireyliğine saygı duymayı öğrendiği bir ilk okul olarak değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda Lokman'ın öğüdü, söz konusu değerlerin aile ortamında nasıl kökleştirilebileceğine dair evrensel bir rehber niteliğinde olabilmektedir. Burada, değer aktarımında yalnızca sözlerin değil; ebeveynlerin davranışlarının ve tutarlılıklarının belirleyici olduğunu unutmamak önem arz etmektedir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ J. M. Halstead, M. J. Taylor, *Learning and Teaching about Values: A Review of Recent Research*, Cambridge Journal of Education, c. 30, sayı 2, 2000, s. 169–202.

⁴⁶⁶ UNESCO, *Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives*, UNESCO Publishing, Paris 2015, s. 40-60.

⁴⁶⁷ Susan Harter, *The Construction of the Self: Developmental and Sociocultural Foundations*, Guilford Press, New York 2012, s.10-30.

⁴⁶⁸ Erik H. Erikson, *Childhood and Society*, W. W. Norton & Company, New York 1963, s.60-80.

⁴⁶⁹ Robert Thornberg, *The Lack of Professional Knowledge in Values Education*, Teaching and Teacher Education, c. 24, sayı 7, 2008, s. 1791–1798.

Benlik ve değer gelişiminin süreklilik kazanabilmesi için ahlaki düşünme becerisinin de gelişmesi gerekmektedir. Bu noktada Lawrence Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı, bireyin ahlaki düşünme biçiminin evreler halinde olgunlaştığını savunarak önemli bir çerçeve sunabilmektedir.⁴⁷⁰ Bu kurama göre birey, ahlaki kararlarını başlangıçta cezadan kaçınma ya da ödül alma gibi dışsal motivasyonlara göre verebilmekteyken, zamanla içselleştirilmiş etik ilkelere göre davranmayı öğrenebilmektedir. Yani ahlak gelişimi, yüzeysel bir itaat düzeyinden, derinlikli bir vicdan temelli davranış düzeyine evrilebilmektedir.

Kohlberg'in geliştirdiği üç temel düzey ve altı evre şöyledir:

1. Gelenek Öncesi Düzey: Otoriteye itaat ve ceza-ödül odaklı ahlak.
2. Geleneksel Düzey: Toplumun onayladığı normlara uygun davranış (iyi çocuk olma, yasalara saygı).
3. Gelenek Sonrası Düzey: Evrensel etik ilkeler ve kişisel vicdanın rehberliğinde davranış biçimi.

Lokman'ın kibir karşıtı öğüdü, çocuğun ahlaki gelişiminde gelenek sonrası düzeye ulaşmasını teşvik eden bir içsel gelişim çağrısı olarak yorumlanabilmektedir. Böyle bir mesaj, bireyin içsel denetimini, vicdanını, öz farkındalığını ve empati yetisini geliştirmeyi hedefleyebilmektedir. Bu sayede çocuğun, başkalarını değersizleştirmeden, kendine değer verme bilincini kazanması mümkün olabilmektedir.

Kohlberg'e göre ahlaki gelişim, yalnızca bilişsel düzeydeki akıl yürütmeye değil; bireyin çevresiyle kurduğu ilişkiler, karşılaştığı değer çatışmaları ve yaşadığı ahlaki ikilemler yoluyla da şekillenebilmektedir.⁴⁷¹ Bu nedenle, Lokman'ın nasihatleri hem zihinsel düzeydeki ahlaki muhakemeyi hem de duygusal düzeydeki vicdan gelişimini besleyen çok yönlü bir eğitim aracı olabilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Lokman'ın oğluna öğütleri arasında yer alan “Yürüyüşünde tabi ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir” ayeti⁴⁷² bireyin davranışlarında ölçülü ve dengeli olmasını öğütleyebilmektedir. Bu ayet, yalnızca bireysel disiplin açısından değil, toplumsal etkileşimlerde de saygı ve nezaketin

⁴⁷⁰ Lawrence Kohlberg, *Essays on Moral Development, Vol. I: The Philosophy of Moral Development*, Harper & Row, New York 1981.

⁴⁷¹ Kohlberg, age., s. 18–22

⁴⁷² Lokman Suresi, 31/19. Bu ayet, bireyin hem beden dili hem de ses tonu üzerinden kişilik ve değerlerini yansıtmaya gerektiğine vurgu yapar.

önemine dikkat çekebilmektedir. Sesin tonu, üslubu ve beden dili gibi unsurlar, insan ilişkilerinde saygının ve karşılıklı anlayışın göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir. Toplum içinde yüksek sesle konuşmak, kaba ve taşkın davranışlarda bulunmak, sosyal ahengi bozan bir tutum olarak görülebilmektedir.⁴⁷³ Konuşma adabı, bireyin dili kullanırken sergilediği tutumun nezaket, saygı ve ölçülülük ilkeleriyle şekillenmesidir. Bu, yalnızca doğru kelimeleri seçmekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda konuşma sırasında ses tonu, beden dili, muhataba hitap biçimi gibi iletişimin tüm yönlerini kapsayan bir davranış bütünü olarak ele alınabilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler arasında geçen aynı ayet.⁴⁷⁴ bu çerçevede oldukça dikkat çekicidir. Bu ayet, bireysel ölçülülüğün yanı sıra sosyal ilişkilerde de saygılı ve yumuşak bir dil kullanımının önemine işaret edebilmektedir. Yüksek sesle, kaba ya da kırıncı bir biçimde konuşmak hem bireyin içsel dengesine zarar verebilmekte hem de toplum içinde uyumsuzluklara neden olabilmektedir. Güzel söz söylemek ve yumuşak bir üslupla iletişim kurmak, Kur'an ve hadislerde teşvik edilen erdemler arasında yer alabilmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz de "Müslüman, elinden ve dilinden insanların emin olduğu kimsedir" hadisiyle⁴⁷⁵ dilin zararsız ve güven veren bir şekilde kullanılmasının önemine dikkat çekebilmektedir.

Çocuğun konuşma tarzı, çoğunlukla anne babasının iletişim biçimini modellemesiyle oluşabilmektedir. Ebeveynlerin çocuklarına hitap ederken kullandığı kelimeler, ses tonu ve tepkileri, onların kişilik gelişimini ve sosyal davranışlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, konuşma adabı eğitimi ailede sevgi temelli telkinler ve tutarlı davranışlarla kazandırılabilirdiği görülebilmektedir.⁴⁷⁶ Özellikle erken yaşlarda kazanılan bu alışkanlıklar, çocuğun hem dini hem de toplumsal kişiliğini şekillendirebilmektedir. Sakin, ölçülü ve saygılı bir iletişim biçimiyle büyüyen çocuk, çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurma becerisine sahip olabilmektedir. Böylece aile içinde başlayan bu değer aktarımı, bireyin kamusal alandaki tutumlarını da olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Hz. Lokman'ın öğüdünde yer alan eşek sesi benzetmesi, pedagojik açıdan oldukça etkili bir öğretim yöntemine işaret edebilmektedir. Soyut kavramların somut örneklerle

⁴⁷³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 4, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 700.

⁴⁷⁴ Lokman Suresi, 31/19

⁴⁷⁵ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Kitâbu'l-İmân, Hadis No: 4.

⁴⁷⁶ Köylü, age., s. 94-96.

desteklenmesi, özellikle çocuklarda kalıcı öğrenmenin temel yollarından biri olabilmektedir.⁴⁷⁷ Bu benzetme, sesin kaba ve itici kullanımının ne kadar rahatsız edici olabileceğini çarpıcı bir şekilde göstererek çocuğun zihninde güçlü bir ahlaki iz bırakabilmektedir. Eğitimde anlamlı öğrenmeyi destekleyen bu tür benzetmeler, özellikle değer aktarımında zihinsel farkındalığı artıran güçlü araçlar olarak işlev görebilmektedir.⁴⁷⁸

Bu süreçte tekrar ve telkin yöntemleri, dini değerlerin çocuklara benimsetilmesinde son derece etkili araçlar olarak öne çıkabilmektedir. Tekrar edilen davranışlar çocuğun zihninde yer edebilmekte, telkin ise bu davranışların anlamını kavramasını sağlayabilmektedir. Böylece çocuk, sık karşılaştığı ve anlamlandırdığı dini tutumları zamanla içselleştirebilmekte ve bunları kişiliğinin bir parçası hâline getirebilmektedir.⁴⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'de yer alan Lokman Suresi, bilge bir baba olan Lokman Hekim'in oğluna yaptığı öğütlerle bu bağlamda dikkat çekici bir örnek sunabilmektedir. Lokman'ın oğluna hitap ederken kullandığı "Yavrucuğum" ifadesi, telkinin sevgi temelli olması gerektiğini gösterebilmektedir. Onun, "Allah'a ortak koşma", "Anne-babana iyi davran", "Namazı dosdoğru kıl", "İyiliği emret, kötülükten sakındır" gibi öğütleri; hem dini hem ahlaki değerlerin sade ve etkili biçimde çocuğa aktarımının bir modeli olarak görülebilmektedir.⁴⁸⁰ Bu öğütlerin telkin şeklinde sunulması, çocuğun hem zihinsel hem de duygusal düzeyde etkilenmesini sağlayabilmektedir.

Telkinin etkili olabilmesi için sadece sözlü ifade yeterli olmayabilmektedir; aile bireylerinin davranışlarıyla da bu değerleri desteklemesi gerekmektedir. Çocuklar, genellikle söylenenden çok, yapılanı örnek alabilmektedir. Örneğin, anne-baba sabrı telkin ederken öfkesini kontrol edemiyor ya da yardımlaşmayı önerirken bencil davranıyorsa, bu durum çocuğun zihin dünyasında bir çelişki yaratabilmektedir. Bu nedenle telkinin etkili olabilmesi için samimi, tutarlı ve sevgi dolu bir tutumla yapılması büyük önem taşıyabilmektedir.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Esmâ Kar Zengin, Ahmet Çakmak, Pedagojik İlkeler Bağlamında Çocuk Meâlinin İmkânı, *Din ve Bilim Dergisi*, 8(1), 2025, s. 29–32.

⁴⁷⁸ Köylü, age., s. 92–94.

⁴⁷⁹ Din Eğitimi Çalıştayı, *Din Eğitiminde Teknik ve Yöntemler*, İLM Akademik Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 54–56.

⁴⁸⁰ Lokman Suresi, 31/12–19.

⁴⁸¹ Etem Yeşilyurt, *Değerler Eğitime Uygunluğu Açısından Öğretim Yöntem ve Tekniklerinin İncelenmesi: Bir Derleme Çalışması*, *EKEV Akademi Dergisi*, 77, 2019, s. 133–135.

Diğer yandan, tekrar yöntemi, dini uygulamaların alışkanlık hâline gelmesini sağlayabilmektedir. Aile içinde düzenli olarak yapılan ibadetler, dua etme, helal-haram ayırımı konusunda hassasiyet, teşekkür etme ve sabretme gibi davranışlar, zamanla çocuğun doğal davranış repertuarına dönüşebilmektedir. Her gün aynı saatte kılınan namazlar, yemeğe besmeleyle başlamak ve bayramlarda büyükleri ziyaret etmek gibi davranışların tekrar edilmesi, çocukta bu uygulamaların hayatın bir parçası olduğu bilincini pekiştirebilmektedir. Bu tekrarlar, çocuğun dini kimliğinin yapı taşlarını oluşturabilmektedir. Alışkanlığa dönüşen davranışlar zamanla karakter özelliklerine evrilebilmekte; yani sabır, şükür ve doğruluk gibi değerler sadece bilgi olarak değil, kişilik ögesi olarak yerleşebilmektedir.⁴⁸²

Ancak, tekrarın da bilinçli bir şekilde yapılması önem arz edebilmektedir. Anlamından kopuk, mekanik tekrarlar çocuğun ilgisini kaybetmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle, tekrar edilen davranışlara anlam yüklenilmesi ve çocuğa niçin yapıldığı uygun bir dille açıklanması gerekmektedir. Lokman Hekim'in oğluna verdiği öğütlerde hem tekrar hem de anlamlı açıklamanın yer aldığı görülebilmektedir. Bu yönüyle, Lokman'ın öğütleri, aileler için değerli bir eğitim modeli olabilmektedir.

Sonuç olarak, tekrar ve telkin, dini değerlerin çocuklara kazandırılmasında temel yöntemler olarak öne çıkabilmektedir. Bu iki yöntem birlikte kullanıldığında çocuk, dini değerleri sadece duymakla kalmaz; aynı zamanda bu değerleri yaşayabilir, gözlemleyebilir ve içselleştirebilir. Aile ortamında sevgiyle yapılan telkinler, yaşantıya dayalı tekrarlarla desteklenirse, çocuk dini değerleri bir görev olarak değil, bir yaşam biçimi olarak benimseyebilir. Lokman'ın hikmet dolu öğütleri, aile içi din eğitiminin nasıl olması gerektiğine dair kadim bir örnek sunabilmektedir.

⁴⁸² Köylü, age., s. 80–102.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın temel amacı, Kur'an-ı Kerim'de yer alan ebeveyn-çocuk kıssaları üzerinden aile içi din eğitiminin temel ilkelerini belirlemek ve bu ilkelerin çağdaş din eğitimi yaklaşımlarıyla ne ölçüde örtüştüğünü analiz etmek olarak belirlenmiştir. Çalışmada, çocukların gelişimsel özellikleri, dini gelişim süreçleri ve ahlaki kazanımları dikkate alınarak, Kur'an'daki bazı kıssaların pedagojik bir perspektifle değerlendirilebileceği ortaya konmuştur. Din eğitimi açısından anlam taşıyan bu kıssalar, sadece tarihsel veya ahlaki anlatılar olarak değil, aynı zamanda aile içi eğitimde rehberlik eden ilkelerin kaynağı olarak yorumlanabilmektedir.

Bu kapsamda, Kur'an'da yer alan Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'le diyalogu, Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler, Hz. Yakup'un çocuklarına yönelik tavrı, Hz. Musa'nın annesiyle ilişkisi ve Hz. Şuayb'ın kızlarıyla olan iletişim örnekleri analiz edilmiştir. Bu kıssalar, Kur'an'ın ebeveyn-çocuk ilişkisine dair sunduğu eğitimsel mesajların; sevgi, istişare, örneklik, sorumluluk verme ve değer aktarımı gibi ilkeler temelinde şekillenebildiğini göstermiştir.

Ayrıca bu kıssalar, çağdaş din eğitimi literatürüyle birlikte ele alınmıştır. Literatürde yer alan değer eğitimi, gelişimsel rehberlik ve dini kimlik kazanımı gibi kavramlar, Kur'an kıssalarıyla ilişkilendirilmiş; böylece metinlerin pedagojik geçerliliği ortaya konabilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın hipotezleri aşağıdaki bulgularla temellendirilmiş ve desteklenmiştir:

1. Kur'an'daki Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Kıssaları Pedagojik Mesajlar İçerebilmektedir

Araştırma kapsamında ulaşılan bulgular, Kur'an'da geçen ailevi kıssaların yalnızca dini bir anlatı olmanın ötesinde, çocuk eğitimi açısından doğrudan pedagojik mesajlar barındırabildiğini ortaya koymuştur. Bu anlatılar, hem içerik hem de yöntem açısından eğitime dair çok boyutlu ilkeler sunabilmektedir.

Özellikle Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütlerde sevgi diliyle yaklaşım, ahlaki ve toplumsal sorumluluklara vurgu; Hz. İbrahim'in oğluyla istişare süreciyle ortaya koyduğu karara katılım anlayışı gibi örneklerde çocuk eğitimiyle ilgili temel ilkeler açıkça gözlemlenebilmektedir. Lokman Suresi'nde geçen öğütler, bireyin karakter gelişimini şekillendiren temel değerleri (tevhid, sabır, tevazu, sorumluluk vb.)

içerebilmekte; Sâffât Suresi'nde Hz. İbrahim'in oğluna danışması ise, çocuğun aktif katılımcı olarak sürece dahil edilmesini modelleyebilmektedir.⁴⁸³

Bu bağlamda, tezde ileri sürülen birinci hipotez (H1) kanıtlanabilmektedir. Kur'an'daki bu anlatılar, çocuk eğitimi açısından hem içerik hem de yöntem bakımından değer eğitimi, rehberlik, örnek olma ve duygusal güven gibi ilkeleri sistematik biçimde içerebilmektedir.

Nitekim bu yaklaşım, daha önce yapılan akademik çalışmalarda da vurgulanmıştır. Şahin (2009), Kur'an'da ebeveyn-çocuk ilişkisinin eğitim bilimiyle uyumlu olduğunu ve özellikle Hz. Yakup, Lokman ve İbrahim örneklerinde istişare, değer aktarımı ve güven temelli eğitimin izlerini taşıdığını belirtmiştir.⁴⁸⁴

2. Erken Yaşta Verilen Din Eğitimi Bireyin Karakter Gelişimini Olumlu Yönde Etkilemektedir.

Tez kapsamında ulaşılan bulgular, erken yaşta verilen din eğitiminin bireyin karakter gelişimi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabildiğini ortaya koymuştur. Hz. Yusuf'un küçük yaşta ailesinden aldığı sağlam ahlaki ve din eğitiminin, onun Mısır'da, sarayda ve zindanda karşılaştığı zorluklar karşısında gösterdiği iffet, sabır ve sadakat davranışlarında doğrudan etkili olduğu görülebilmektedir. Bu durum, ailede verilen eğitimin bireyin karakterine derinlemesine nüfuz ettiğini ve uzun vadeli davranışlara dönüştüğünü açıkça ortaya koyabilmektedir. Mevdudî'ye göre, Hz. Yusuf'un bu direnci, "çocuklukta kazandığı güçlü iman ve tertemiz terbiyenin sonucudur."⁴⁸⁵

Bu bulgular, erken yaşlarda verilen din eğitiminin bireyin vicdan, sorumluluk, sosyal uyum, sabır ve empati gibi karakter özelliklerinin gelişimine katkı sağlayabildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla araştırmamızda ulaşılan sonuçlar, erken yaşta verilen din eğitiminin karakter gelişimi üzerinde olumlu ve kalıcı etkiler bıraktığı yönündeki hipotezi (H2) kanıtlayabilmektedir.

3. Kur'an'daki Ebeveyn-Çocuk İlişkileri Çağdaş Eğitim İlkeleriyle Örtülebilmektedir

⁴⁸³ Lokman Suresi, 31/13-19; Sâffât Suresi, 37/102.

⁴⁸⁴ Harun Şahin, *Kur'an'da Aile İçi Eğitim: Lokman Suresi Örneği*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 14, sayı 22, 2009, ss. 84-88.

⁴⁸⁵ Ebu'l A'la Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân (Kur'an Tefsiri)*, çev. Muhammed Han Kayani, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, c. 3, s. 357.

Tez kapsamında ulaşılan bulgular, Kur'an'da anlatılan ebeveyn-çocuk ilişkilerinin çağdaş pedagojik yaklaşımlarla örtüşen çok yönlü eğitim modelleri sunabildiğini göstermektedir. Hz. İbrahim'in oğluyla kurduğu istişare temelli iletişim (Sâffât, 102), Hz. Lokman'ın sevgi diliyle oğluna yönelttiği öğütler (Lokman, 13–19) ve Hz. Yakup'un oğullarına karşı sergilediği duygusal farkındalık, rehberlik ve sabır içeren yaklaşımı (Yusuf, 4–18); çocuğun birey olarak görülmesi, eğitime katılımı ve duygusal gelişiminin desteklenmesi gibi modern eğitim anlayışlarının temel ilkeleriyle birebir örtüşebilmektedir.

Araştırmanın bulgularına göre Kur'an'daki ebeveyn figürleri, sadece nasihat eden bir konumda değil; aynı zamanda davranışsal model sunan, iletişim kuran ve çocuğun duygusal ihtiyaçlarına duyarlı bireyler olarak tanımlanabilmektedir. Bu yönüyle Kur'an'da yer alan ebeveyn-çocuk ilişkileri, çağdaş değer eğitimi, öğrenci merkezli öğrenme ve rehberlik temelli öğretim gibi ilkeleri destekleyen bir yaklaşım ortaya koyabilmektedir.

Nitekim Yeşil (2001) de Kur'an'daki aile anlatılarının, çağdaş eğitim anlayışlarıyla paralellik taşıdığını; özellikle bireyin gelişim sürecine aktif katılımını destekleyen yönleriyle yapılandırmacı ve öğrenci merkezli yaklaşımlarla örtüşebildiğini ifade etmiştir.

Bu bağlamda çalışmamızın ulaştığı sonuçlar, "Kur'an'da yer alan ebeveyn-çocuk ilişkileri, çağdaş eğitim ilkeleriyle örtüşmektedir" hipotezini (H3) doğrulamakta; hem Kur'an'daki anlatıların hem de çağdaş din eğitimi kuramlarının kesişim noktalarını ortaya koyabilmektedir. Kur'an'daki pedagojik içerikler, günümüz eğitimcilerine rehberlik edecek evrensel bir perspektif sunabilmektedir.

4. Kur'an'daki Çocuklara Verilen Öğütler, Bireyin Sosyalleşme Sürecine Yön Verebilmektedir.

Araştırma bulguları, Kur'an'da çocuklara yönelik öğütlerin sadece bireyin inanç ve ahlaki gelişimiyle sınırlı kalmayıp; aynı zamanda sosyal ilişkiler kurma, toplum içinde davranış geliştirme ve sorumluluk alma gibi sosyalleşme süreçlerini de doğrudan etkileyebildiğini ortaya koymuştur. Bu durum, özellikle Hz. Lokman'ın oğluna verdiği nasihatlerde açıkça gözlemlenebilmektedir. Lokman Suresi'nde yer alan “insanlardan yüz çevirme” ve “yeryüzünde böbürlenerek yürüme” (Lokman, 31/18) gibi ifadeler, çocuğun sosyal çevresiyle saygı, tevazu ve ölçülülük içinde ilişki kurmasını önceleyen evrensel

değerleri yansıtabilmektedir. Bunlara ek olarak, Hz. Musa'nın Medyen kuyusunda Hz. Şuayb'ın kızlarına yardım etmesi (Kasas, 28/23–26) ve bu yardım sürecinde sergilediği saygılı, ölçülü ve girişken davranışlar; genç bireyin dış çevreyle iletişimde sosyal denge kurabilme yeteneğini sergileyebilmektedir. Bu kıssa, bireyin aileden öğrendiği değerleri dış dünyaya taşıma biçimini gösteren önemli örneklerden biri olabilmektedir. Aynı kıssada Hz. Şuayb'ın kızlarının da çobanların arasında hayvanlarını sulamak için beklemeleri, ailelerinin sorumluluğunu üstlenmeleri ve toplumsal hayata edepli bir şekilde katılmaları, kız çocuklarının da sosyal roller üstlenebildiğini ve bu süreçte aileden alınan din eğitiminin belirleyici olduğunu gösterebilmektedir.

Bu bulgular, literatürde yer alan bazı çağdaş araştırmalarla da örtüşmektedir. Dodurgalı (1998), ailede çocuklara erken yaşlarda verilen din eğitiminin, sadece inanç ve ahlak gelişimine değil; aynı zamanda çocuğun sosyal çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurmasına, toplum içinde sorumluluk bilinciyle hareket etmesine ve değer temelli bir kişilik inşa etmesine katkı sağlayabildiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda ulaşılan veriler, “Kur'an'da çocuklara verilen öğütler, bireyin sosyalleşme sürecine yön vermektedir” hipotezini (H4) hem metinsel hem teorik bağlamda açık biçimde destekleyebilmektedir.

5. Kur'an'daki Kıssalar, Aile İçi İletişimde Rehberlik ve Diyalog Temelli Bir Yaklaşımı Destekleyebilmektedir.

Araştırmada ulaşılan bulgular, Kur'an'daki ailevi kıssaların aile içi iletişim açısından rehberlik, danışma ve duygusal destek temelli bir yapı sunabildiğini ortaya koymuştur. Özellikle Hz. İbrahim'in oğluna “Ey oğulcuğum! Rüya seni boğazladığımı gördüm, bir düşün, ne dersin?” (Sâffât, 37/102) şeklinde danışması, baskıcı bir tavır yerine, istişareye dayalı bir yaklaşım sergileyebildiğini gösterebilmektedir.⁴⁸⁶ Bu yaklaşım, günümüzde önerilen “katılımcı aile iletişimi” modelleriyle örtüşebilmektedir.

Benzer biçimde Hz. Yakup'un, oğlu Yusuf'un rüyasını ciddiyetle dinlemesi ve ona yön verici biçimde nasihatte bulunması (Yusuf, 12/5), ebeveynin çocuğuyla duygusal bağ kurma, düşüncelerini önemseme ve rehberlik etme tutumunu ortaya koyabilmektedir.⁴⁸⁷ Bu yönüyle Kur'an'da çocuğun pasif değil, sürece duygusal ve düşünsel katılım sağlayan bir birey olarak ele alındığı görülebilmektedir. Bununla birlikte Hz. Şuayb'ın, kızlarına karşı sergilediği koruyucu, saygılı ve yönlendirici iletişim biçimi (Kasas, 28/23–26)

⁴⁸⁶ Kur'an-ı Kerîm, Sâffât, 37/102.

⁴⁸⁷ Kur'an-ı Kerîm, Yusuf, 12/5.

ailede rehberlik temelli bir baba figürünün Kur'anî bir örneğini ortaya koyabilmektedir.⁴⁸⁸

Bu bulgular, literatürdeki bazı çağdaş araştırmalarla da örtüşmektedir. Sevinç ve Gülsünler (2021), Kur'an'da yer alan ailevi iletişim örneklerinin günümüz aile eğitimi yaklaşımlarında önemsenen “empatik iletişim” ve “çocukla istişare” ilkeleriyle benzerlik taşıdığını vurgulayabilmektedir. Dolayısıyla çalışmamız, "Kur'an'daki kıssalar, aile içi iletişimde rehberlik ve diyalog temelli bir yaklaşımı desteklemektedir" hipotezini (H5) doğrulamakta; Kur'an'daki anlatıların pedagojik geçerliliğini ortaya koyabilmektedir.⁴⁸⁹

6. Dini Metinlerdeki Eğitsel İçerikler, Hem Duyuşsal Hem de Bilişsel Gelişimi Hedefleyebilmektedir.

Araştırma bulguları, Kur'an'daki eğitsel anlatıların sadece ahlaki öğütler sunmakla kalmayıp, bireyin düşünsel yetilerini de geliştirebildiğini göstermektedir. Hz. Lokman'ın oğluna verdiği “iyiliği emret, kötülükten sakındır, başına gelene sabret” (Lokman, 31/17) şeklindeki öğüt, çocuğun hem vicdan ve sabır gibi duyuşsal yönlerini hem de doğruyu yanlıştan ayırma ve karar verme gibi bilişsel becerilerini aynı anda geliştirmeyi amaçlayabilmektedir. Benzer şekilde Hz. Yusuf'un kardeşleriyle yaşadığı olaylarda, affetme gibi duygusal beceriler ile mantıklı çözüm üretme gibi zihinsel beceriler iç içe geçebilmektedir.

Bu durum, dini metinlerdeki eğitsel içeriklerin hem duyuşsal hem de bilişsel gelişimi hedeflediğini ortaya koymakta; bu yönüyle çalışmada ileri sürülen “Dini metinlerdeki eğitsel içerikler, hem duyuşsal hem de bilişsel gelişimi hedeflemektedir” şeklindeki hipotez (H6) doğrulanabilmektedir.

7. Kur'an'daki Ebeveyn Figürleri Model Alınabilir Eğitimci Profilleri Sunabilmektedir.

Araştırma kapsamında ulaşılan bulgular, Kur'an'da yer alan ebeveyn figürlerinin yalnızca çocuklarına dini bilgi aktaran kişiler değil; aynı zamanda karakter inşasına rehberlik eden, duygusal gelişimi destekleyen ve iletişimi esas alan model alınabilir eğitimci profilleri sunabildiğini göstermektedir. Bu figürler, hem sözlü öğütleriyle hem

⁴⁸⁸ Kur'an-ı Kerim, Lokman, 31/13; Kasas, 28/23–26.

⁴⁸⁹ Semra Sevinç, Makbule Evrim Gülsünler, *Kur'an Mesajları Bağlamında Aile İçi İletişim: Sistematik ve Niceliksel Bir İnceleme*, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 9(2), s. 1045–1049, 2021.

de davranışlarıyla çocuklarına rehberlik etmiş; Kur'an'daki pedagojik yaklaşımın pratik örneklerini yansıtabilmektedir.

Hiz. İbrahim'in oğluna danışarak yaklaştığı sahne, çocuk merkezli ve şefkat temelli bir eğitim anlayışının örneği olarak görülebilmektedir. Hiz. İsmail'in bu çağrıya "sabredenlerden olma" iradesiyle karşılık vermesi, değer aktarımının davranışsal ve duygusal boyutlarını açıkça ortaya koyabilmektedir.⁴⁹⁰

Hiz. Lokman'ın oğluna hitaben kullandığı "Yavrum!" (Yâ buneyye) ifadesiyle başlayan öğütleri ise, bireyin inancını, ahlaki sorumluluklarını ve toplumsal duruşunu şekillendirmeye yönelik yapıcı bir iletişim biçimi olabilmektedir. Bu yaklaşım, eğitimde sevgi temelli rehberliğin önemini vurgulayabilmektedir.⁴⁹¹

Öte yandan Hiz. Yakup'un çocuklarına karşı sabırlı, affedici ve yapıcı yaklaşımı, modern eğitimde "pozitif disiplin" ve "açıklayıcı rehberlik" olarak kavramsallaştırılan yaklaşımlarla örtüşebilmektedir. Çocuğun duygularına değer veren, davranışlarının nedenlerini açıklayan bu yöntemler, bireyin özsaygı, sorumluluk ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirebilmektedir. Hiz. Yakup'un bu tutumu, Kur'an'daki ailevi eğitim örneklerinin pedagojik yönden yüksek bir içeriğe sahip olduğunu gösterebilmektedir.⁴⁹²

Hiz. Şuayb'ın kızlarıyla olan ilişkisi ise, kadınların sosyal hayata katılımı ve babanın rehberliği açısından dikkate değer olabilmektedir. Onları, dışlayan bir tavırla değil; destekleyici ve ahlaki değer kazandırıcı bir yaklaşımla yönlendirebilmiştir.⁴⁹³ Bu figürlerin her biri, Kur'an'ın çocuk eğitimi anlayışında model alınabilir ebeveyn profilleri sunduğunu gösterebilmektedir. Bu doğrultuda, "Kur'an'daki ebeveyn figürleri, model alınabilir eğitimci profilleri sunmaktadır" şeklindeki hipotez (H7) çalışmamızın bulgularıyla doğrulanabilmektedir.

8. Kur'an'da Ailede Verilen Din Eğitimi, Bireye Ahlaki Sorumluluk, Toplumsal Bilinç ve Katılımcı Kimlik Kazandırmada Etkili Bir Rol Oynayabilmektedir.

Araştırmanın bulguları, Kur'an'daki ailevi kıssaların bireyin toplumsal yaşama hazırlanması sürecinde ahlaki ve davranışsal bir rehberlik sunabildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Kur'an'da yer alan Hiz. Şuayb'ın ailesine dair anlatım, aile içinde uygulanan din eğitiminin bireye edep, sorumluluk ve toplumsal farkındalık kazandırmada

⁴⁹⁰ Sâffât Suresi, 102. Ayet.

⁴⁹¹ Lokman Suresi, 13–19. Ayetler.

⁴⁹² Yusuf Suresi, 7–100. Ayetler.

⁴⁹³ Kasas Suresi, 23–26. Ayetler.

ne derece etkili olduğunu ortaya koyabilmektedir. Hz. Şuayb'ın kızlarının, çobanların arasında edepli biçimde durmaları, babalarına karşı saygılı ve sorumlu tutumları ve sonrasında Hz. Musa hakkında fikir beyan etmeleri; hem dini terbiyenin ahlaki davranışlara nasıl dönüştüğünü hem de aile içi katılımcı iletişimin gücünü yansıtabilmektedir.⁴⁹⁴ Özellikle kızlardan birinin, Hz. Musa'yı "güçlü ve güvenilir" olduğu gerekçesiyle babasına tavsiye etmesi ve Hz. Şuayb'ın da bu kanaate dayanarak karar vermesi, aile içi din eğitiminin bireyin düşünsel gelişimini desteklediğini ve katılımcı kimliği teşvik ettiğini gösterebilmektedir. Bu örnek, Kur'an'da bireyin fikirlerine değer verilen bir eğitim atmosferinin idealize edildiğini göstermesi açısından önemli olabilmektedir.⁴⁹⁵

Bu doğrultuda, "Kur'an'da ailede verilen din eğitiminin, bireye ahlaki sorumluluk, toplumsal bilinç ve katılımcı kimlik kazandırmada etkili bir rol oynamaktadır" şeklindeki hipotez (H8) çalışmanın bulgularıyla doğrulanmıştır.

9. Kur'an'da Çocukların Duygusal ve Ahlaki Gelişimi, Ebeveynin Sabırlı ve Affedici Tutumlarıyla Desteklenen Uzun Vadeli Bir Süreç Olarak Kurgulanabilmektedir

Kur'an'da Hz. Yakup'un çocuklarıyla kurduğu ilişki, yalnızca bir baba-oğul bağıını değil; aynı zamanda çocuğun duygusal ve ahlaki gelişimini destekleyen pedagojik bir modeli yansıtabilmektedir. Yusuf Suresi'nde Yakup'un oğulları Hz. Yusuf'a zarar vermelerine ve kendisine yalan söylemelerine rağmen, onları dışlamaması; aksine sabır ve dua ile davranması, Kur'an'da ebeveynliğin cezalandırıcı değil, dönüştürücü bir süreç olduğunu gösterebilmektedir: "Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Anlattığınız karşısında Allah'tan yardım istenir." Bu yaklaşım, günümüz pedagojisinde "pozitif disiplin" olarak adlandırılan modelle örtüşebilmektedir. Pozitif disiplin anlayışı, çocuğu cezalandırmak yerine davranışlarının nedenlerini anlamaya odaklanan; sabır, empati ve rehberlik yoluyla eğitimi hedefleyen bir yaklaşım olarak görülebilmektedir. Hz. Yakup'un çocuklarının pişmanlıklarına fırsat vermesi ve aile bağlarını koruması, bu anlayışa uygun olarak rehberlik temelli bir ebeveynlik sergileyebildiğini gösterebilmektedir.⁴⁹⁶

Bu durum, çocuğun yalnızca davranış düzeyinde değil, duygusal yönden de gelişmesine katkı sağlayabilmektedir. Eğitim bilimleri literatüründe, çocuğun duygusal

⁴⁹⁴ Kasas Suresi, 28/23-26.

⁴⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi 'l-Kur'an*, Kasas 26. ayetin tefsiri.

⁴⁹⁶ Derya Aydın, *Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Annelerinin Ebeveyn Tutumları ile Çocuklarının Benlik Algısı ve Öz Düzenleme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa 2023, s. 84-86.

gelişiminin özellikle ebeveynin affedicilik ve sabır gibi davranışlarıyla desteklendiği vurgulanabilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda, ebeveynin destekleyici ve olumlu tutumlarının, çocuğun benlik algısı, öz düzenleme ve sosyal yetkinlik gibi temel gelişim alanlarını güçlendirebildiği belirtilmektedir.⁴⁹⁷

Dolayısıyla, bu tezdeki hipotez (H9), hem Kur'an'daki örneklerle hem de güncel eğitim bilimleri bulgularıyla örtüşebilmekte ve açık biçimde kanıtlanabilmektedir.

10. Kur'an'da Erken Çocukluk Döneminde Güvenli Bağlanma, Çocuğun Duygusal, Dini ve Ahlaki Gelişimi İçin Vazgeçilmez Bir Temel Olarak Sunulabilmektedir.

Kur'an'da Hz. Musa'nın annesiyle ilgili anlatım, erken çocukluk döneminde güvenli bağlanmanın hem ilahi bir yönlendirme hem de pedagojik bir süreç olarak ele alındığını gösterebilmektedir. Kasas Suresi'nde geçen “Onu emzir. Ona bir zarar geleceğinden korkarsan onu suya bırak. Korkma ve üzülmeyin...” (Kasas, 28/7) ayeti, çocuğun annesiyle kurduğu temel güven ilişkisinin, sadece biyolojik değil; duygusal ve ruhsal boyutlarıyla da önemsendiğini ortaya koyabilmektedir.

Bu kısma bağlamında emzirme, yalnızca fiziksel beslenme değil; ten teması, anne sesi ve kokusunun tanınması yoluyla duygusal bağ kurma süreci olarak değerlendirilebilmektedir. Annenin tevekkül ve sabırla sergilediği bu bağ kurucu tutum, çocuğun güvenli bir ortamda büyümesini sağlayabilmekte; aynı zamanda ruhsal gelişimini de destekleyebilmektedir.

Bu anlatının modern psikolojiyle kesiştiği noktada, John Bowlby'nin bağlanma kuramı öne çıkabilmektedir. Bowlby'ye göre güvenli bağlanma, çocuğun bakım verenle kurduğu yakın ve sürekli ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve bireyin sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimi üzerinde kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Özellikle ilk yıllarda kurulan bu bağ, bireyin ileriki yaşantısında ilişkiler kurma, öz güven geliştirme ve duygusal dengeyi sağlama becerileriyle doğrudan ilişkili olabilmektedir.⁴⁹⁸

Mary Ainsworth'un “güvenli bağlanma modeli” de bu kuramı deneysel olarak destekleyebilmekte; çocuğun özellikle stres anlarında bakım verene yönelmesi, anneden

⁴⁹⁷ Tuğçe İlhan, Ebeveynlerin Duygu Sosyalleştirme Stratejileri ile Çocukların Sosyal Yetkinlik Düzeyleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2017, s. 59-62.

⁴⁹⁸ John Bowlby, *Bağlanma ve Kayıp: Bağlanma*, Kaknüs Yayınları, Cilt 1, çev. M. Siyez, İstanbul 2012, s. 45-46.

aldığı duygusal güvenle çevreyi keşfetme cesareti kazanması gibi davranış örüntüleri üzerinden bağlanmanın gelişimsel etkilerini ortaya koyabilmektedir.

Kur'an'daki bu örnek, annenin sadece fiziksel değil; ruhsal ve duygusal yönleri de kapsayan çok boyutlu bir eğitim anlayışıyla hareket ettiğini gösterebilmektedir. Bu anlayış, modern psikolojideki güvenli bağlanma kuramıyla birebir örtüşebilmekte ve Kur'an'daki pedagojik mesajın evrensel geçerliliğini gözler önüne serebilmektedir.⁴⁹⁹

Bu çerçevede ulaşılan bulgular, “Kur'an'da erken çocukluk döneminde güvenli bağlanma, çocuğun duygusal, dinî ve ahlaki gelişimi için vazgeçilmez bir temel olarak sunulmaktadır” hipotezini (H10) doğrudan desteklemektedir

11. Kur'an'da Ailede Verilen Din Eğitimi, Bireyin Vicdani Gelişimini ve İçsel Denetim Becerisini Destekleyebilmektedir.

Kur'an-ı Kerim, bireyin yalnızca dışsal davranışlarını değil, aynı zamanda niyet ve içsel dünyasını da dikkate alan kapsamlı bir eğitim anlayışı sunabilmektedir. Lokman Suresi 16. ayette geçen: “Yavrucuğum! Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bulunsa, Allah onu getirir. Şüphesiz Allah Latîf'tir, Habîr'dir.” (Lokman, 31/16) şeklindeki ifade, çocuğa görünmeyen eylemlerin dahi ilahi gözetim altında olduğunu öğretebilmektedir.

Bu mesaj, bireyin davranışlarının sonuçlarını düşünmesine ve kendi içsel kontrol mekanizmasını geliştirmesine katkı sunabilmektedir. Bu bağlamda, Kur'an'da vicdan gelişimi, farkındalık ve öz denetim yoluyla desteklenebilmektedir. Çocuğun davranışlarının karşılığında bir sorumluluk taşıdığı düşüncesi, onu hem birey hem de kul olarak daha bilinçli bir tutuma yönlendirebilmektedir.

Bu bulgular doğrultusunda, çalışmamızda ulaşılan veriler de göstermektedir ki, Kur'an'da yer alan bu öğütler aracılığıyla bireyin vicdan ve sorumluluk bilinci geliştirilmekte, ahlaki öz düzenleme becerisi desteklenebilmektedir. Böylece, hipotezimiz (H11) kanıtlanmıştır.

12. Kur'an'daki Aile İçi İletişim Mesajları, Çocukta Sağlıklı İletişim Becerilerinin Gelişimini Destekleyebilmektedir.

⁴⁹⁹ Mary D. Salter Ainsworth & John Bowlby, *An Ethological Approach to Personality Development*, American Psychologist, 46(4), 1991, 338–339.

Kur'an'da yer alan Lokman kıssası, çocuk eğitiminde yalnızca bilgi aktarımının değil, aynı zamanda iletişim tarzının ve duygusal yaklaşımın da önemsendiğini gösterebilmektedir. Özellikle Lokman Suresi'nde geçen: "Yürüyüşünde mutedil ol, sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini eşek sesidir." (Lokman, 31/19) ayeti; bireyin beden dili, ses kontrolü, ölçülü davranış ve öz denetim gibi becerilerini geliştirmeye yönelik bir eğitim anlayışını yansıtabilmektedir. Bu öğütler, sadece ahlaki rehberlik değil; aynı zamanda çocuğun iletişim becerilerinin kazandırılması açısından da önem taşıyabilmektedir. Bu örnekten hareketle Kur'an pedagojisinin, çocuğa yalnızca ne yapması gerektiğini değil, bunu nasıl ifade etmesi gerektiğini de öğretebildiği görülebilmektedir.

Dolayısıyla bu hipotez (H12), Kur'an'daki anlatılar ışığında açık biçimde kanıtlanmıştır.

Sonuç olarak, Kur'an kıssalarında yer alan ebeveyn-çocuk ilişkileri, günümüz aile yapısı açısından da önemli mesajlar içerebilmektedir. Özellikle model olma, sabır, duygusal destek ve rehberlik gibi tutumlar; çocukların ahlaki ve dini gelişimini destekleyici nitelikte olabilmektedir. Bu kıssalarda örneklenebilen ebeveyn figürleri, bugünün anne babalarına çocuklarıyla sağlıklı ve değer temelli ilişkiler kurma konusunda ilham verebilmektedir.

Eğitimciler, bu kıssalardaki eğitimsel unsurları ders içeriklerinde örnek olay olarak kullanabilir; böylece hem değer eğitimi hem de din eğitimi süreçleri daha anlamlı ve yaşantısal hale getirilebilmektedir. Din eğitimi müfredatlarının hazırlanmasında ise Kur'an'daki bu ebeveynlik örneklerinden yararlanarak, aile merkezli eğitim politikaları geliştirilebilmektedir. Bu yönüyle tez, hem teorik hem uygulamalı açılardan katkı sağlayabilmektedir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, din eğitiminin aile merkezli ve pedagojik açıdan temellendirilmiş şekilde yürütülmesi gerektiği açıkça ortaya konmuştur. Aile içi din eğitiminin çağdaş eğitim modelleriyle çelişmediği, aksine onu destekleyen ve değer odaklı bir yapı sunduğu bu tez çalışmasıyla ortaya konmuştur. Araştırma sonuçları çerçevesinde aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

1. Kur'an kıssalarının ortaya koyduğu ebeveyn-çocuk ilişkisine dair eğitimsel içerikler, din eğitimi disiplini çerçevesinde derinlemesine incelenmeli ve bu alanda nitelikli akademik çalışmaların sayısı artırılmalıdır. Bu tür araştırmalar, Kur'an'ın aile içi

eğitime bakış açısını daha net ortaya koyarak günümüz eğitim yaklaşımlarına değerli katkılar sağlayabilir.

2. Kur'an kıssalarının ortaya koyduğu ebeveyn-çocuk ilişkisine dair eğitimsel içerikler, yalnızca din eğitimi alanı içinde kalmayıp, farklı disiplinlerin bakış açılarıyla da ele alınarak kapsamlı akademik çalışmalara konu edilmelidir. Bu disiplinlerarası yaklaşım, söz konusu kıssaların pedagojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarının daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.

3. Kur'an kıssalarında yer alan ebeveyn-çocuk ilişkisi, sadece tek bir perspektiften değil, çok yönlü bir biçimde ele alınmalıdır. Bu bağlamda, konunun farklı boyutlarını ortaya koymak amacıyla hem nicel hem de nitel araştırma yöntemleri kullanılarak bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu sayede, Kur'an'daki bu ilişkilerin hem derinlemesine anlamları hem de sayısal verilerle desteklenen etkileri daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilir.

4. Din eğitimi müfredatları hazırlanırken, Kur'an'da yer alan ebeveyn figürlerinin eğitici rolleri daha fazla dikkate alınmalıdır. Bu rollerle ilişkili değerler, tutumlar ve yaklaşımlar, eğitim politikalarına bütüncül bir biçimde daha çok entegre edilmelidir. Bu entegrasyon, öğrencilere sadece teorik bilgi değil, aynı zamanda pratik ve yaşanabilir ahlaki ve dini değerler sunulmasını sağlayabilir.

5. Kur'an'da ebeveyn-çocuk ilişkisine yer veren kıssalar, değer eğitimi, karakter gelişimi ve bireysel rehberlik gibi boyutlarıyla detaylıca analiz edilmelidir. Bu analizler, eğitim bilimleri, psikoloji ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerle iş birliği içinde yürütülecek akademik araştırmalara konu edilerek, konunun çok yönlü anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

6. Kur'an'da ebeveyn-çocuk ilişkisine yer veren kıssalar, içerdiği ebeveyn tutumları açısından modern ebeveynlik yaklaşımlarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmelidir. Bu incelemeden elde edilecek bulgular, din eğitimi alanındaki teorik ve uygulamalı çalışmalara yön verecek şekilde değerlendirilmelidir. Bu sayede, kadim metinlerdeki bilgelikle güncel pedagojik modeller arasında köprüler kurulabilir.

7. Aile içi din eğitimi süreçlerini desteklemek amacıyla, Kur'an'daki ebeveyn figürlerinden hareketle geliştirilecek tematik seminerler, hikâye temelli atölyeler ve uygulamalı rehberlik programları yaygınlaştırılmalıdır. Bu tür programlar, ailelerin dini

değerleri somut örnekler üzerinden öğrenmelerine ve günlük yaşamlarına entegre etmelerine önemli katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- ABDÜRREZZÂK ES-SAN'ÂNÎ. el-Musannef. Mektebetü'l-İmâm el-Vâdî, San'a.
- AINSWORTH, Mary D. "Patterns of Attachment." *Clinical Psychologist*, 1978.
- AINSWORTH, Mary D. SALTER & John Bowlby, *An Ethological Approach to Personality Development*, *American Psychologist*, 46(4), 1991, 338–339.
- AKDENİZ, Merve. Ahlâk Eğitiminde Ailenin Rolü, *Balıkesir İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 22,2023, s. 209–210.
- AKINCI, Adem. Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/13, 2004, s.49–53.
- AİLENİN ROLÜ. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019.
- ALTUNTAŞ, Halil. Kur'an'da Aile ve Eğitim. Konya: Çizgi Kitabevi, 2010.
- ARIKAN, Emine. Kur'an'da Ebeveyn–Evlat İlişkisi, *Yüksek Lisans Tezi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2014, s. 41.
- ARSLAN, Ahmet. "Din Eğitiminin Vicdan Gelişimine Katkısı." *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015.
- ARSLAN, Ahmet. "Çocuklarda Soyut Kavramların Öğretimi." *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2013.
- ARSLAN, Mustafa. *Ailede din eğitimi ve çocuk*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- ARSLAN, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2011.
- ATEŞ, Süleyman. Kur'an-ı Kerim Tefsiri. Cilt 5. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- ATEŞ, Süleyman. Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- AVŞAROĞLU, S. & AKBULUT, Ö. Sağlıklı Aile Yapısı Açısından Bir Risk Faktörü: İnternet Bağımlılığı " *International Social Sciences Studies Journal*, 6(65),2020, s. 2879–2902.
- AYAZ, Ceyda. Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi ve Güvenin Etkisi, *Yüksek Lisans Tezi*, Bursa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 25-27.
- AYDIN, Derya. Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Annelerinin Ebeveyn Tutumları ile Çocuklarının Benlik Algısı ve Öz Düzenleme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa 2023, s. 84-86.
- AYDIN, Mehmet Zeki. *Din Eğitimi Açısından Aile*. İstanbul: Dem Yayınları, 2005.
- AYDIN, Mehmet Zeki. *Kur'an ve Sünnet Işığında Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- AYDIN, Mehmet Zeki. Müslüman Ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar, *Çocuk ve Medeniyet*, cilt 6, sayı 12,2021, s. 47–78.
- AYDIN, Mehmet Zeki. *Ailede Ahlâk Eğitimi*, C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt VII, sayı 2 (2003), s. 21.
- AYDIN, Muhammed. Çocuk Eğitiminde Kur'an Kıssalarının Önemi, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 74. s. 7475.
- AYDINLI, Osman. *İslam Eğitim Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- BACANLI, Hasan. *Eğitim psikolojisi*, 11. baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019.
- BALCI, Şükrü, BEKİROĞLU, Onur, KARAMAN, Sinem Yeles. Sosyal Medya Bağımlılığının Bir Belirleyicisi Olarak Özsaygı: Konya Örneğinde Bir Araştırma, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2019, s. 40–45.
- BALBAY, Emine. Okul Öncesi Din Eğitimde Soyut Kavram Etkinlik Örneklerinin Tahlili, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Makalesi*, Sayı: 12, 2021, s. 128,129.
- BANDURA, Albert. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.

- BAUMRIND, Diana. Child Care Practices Antecedent Three Patterns of Preschool Behavior, Genetic Psychology Monographs, c. 75, sayı 1, 1967, s. 43–88.
- BAYINDIR, Abdülaziz. Kur'an Işığında Aile. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2010.
- BİLGİZ, Musa. Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri, Beyan Yayınları, Ankara 2006, s. 62.
- BOWEN, Glenn A. "Document Analysis as a Qualitative Research Method". Qualitative Research Journal, 9, 2, 2009, s. 27–40.
- BOWLBY, John. Attachment and Loss: Volume I – Attachment. London: Basic Books, 1969.
- BOWLBY, John. Bağlanma ve Kayıp: Bağlanma, Kaknüs Yayınları, Cilt 1, çev. M. Siyez, İstanbul 2012, s. 45–46.
- BOZKURT, Eyüp. Çocuk Oyunları İle Değerler Eğitimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2019, s.122-127.
- BUHÂRÎ. Sahih, Cenâiz.
- BUHÂRÎ. Sahih. Hadis No: Hibe, 12. Diyanet İşleri Başkanlığı Hadis Kaynakları.
- BUHÂRÎ. Sahih. Kitâbu'l-Cenâiz.
- BURGER, Jerry M. Kişilik: Kuramlar ve Araştırmalar. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- CASEY, B. J. et al. Behavioral and Neural Correlates of Delay of Gratification 40 Years Later, Proceedings of the National Academy of Sciences, 108/36, 2011, s. 14998–15003.
- CANAN, İbrahim. İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 160.
- CANAN, İbrahim (ed.). İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 154–157.
- ÇALIŞKAN, Mehmet. Kur'an'da Hikmet Kavramı, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 1, sayı 2, 2001, s. 95–96.
- ÇİN, Ahmet. İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Ahlak Eğitimi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(1), 2021, 545562. s. 546.
- ÇİN, Ahmet. Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Ebeveyn Tutumlarının Etkisi, Batman Akademi Dergisi, 2020, cilt: IV, sayı: 2, s. 52.
- ÇİN, Ahmet. İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Ahlak Eğitimi, DergiPark, 2020, s. 550–552.
- DEMİR, Ahmet. "Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu Üzerine." Hadis Araştırmaları Dergisi, Sayı 9, 2009, ss. 115–130.
- DEMİRCİ, M. Yaşar. Kur'an'da Kadın ve Aile, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018, s. 132–135.
- DEMİREL, Özcan. Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya. 20. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2013.
- DEMİRTAŞ, Bülent. Kur'an'da Aile ve Ahlâk Eğitimi. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- DEMİRTAŞ, Hakan. "Çocuklarda Sorumluluk Duygusu Gelişimi." Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 2017.
- DEMİRTAŞ, Ziya ve GÜNEŞ, Hasan. Eğitim Bilimine Giriş. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021.
- DEMİRTAŞ, Zuhâl. "Değerler Eğitimi ve Aile." Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 5, Sayı 14, 2007, ss. 51–65.
- DENZIN, Norman K. & LINCOLN, Yvonna S. (ed.). The SAGE Handbook of Qualitative Research, Sage Publications, Thousand Oaks CA 2000, s. 3–4.
- DİN EĞİTİMİ ÇALIŞTAYI. Din Eğitiminde Teknik ve Yöntemler, İLM Akademik Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 54–56.

- DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. Kur'an Yolu Türkçe Meali ve Tefsiri. Ankara: DİB Yayınları, 2010.
- DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. Kur'an Yolu Tefsiri, Cilt 4. Ankara: Diyanet Yayınları, 2010.
- DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. Kur'an Yolu Türkçe Meali ve Tefsiri. Ankara: DİB Yayınları, 2022.
- DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. Kur'an Yolu Tefsiri, Lokmân Sûresi 1619. Ayetler, cilt 4, s. 338.
- DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. Kur'an Yolu Tefsiri, Lokmân Sûresi 12–13. Ayetler, cilt 4, s. 336–337.
- DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 202.
- DÖNMEZ, Bülent. “Toplumsal Değerlerin Aktarılmasında Ailenin Rolü.” Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, 2017, ss. 45–62.
- DOĞAN, Mebrure. Ailede Değerlerin İnşasına Psikolojik ve Pedagojik Yaklaşım: Sevgi, Saygı, Sabır, Hoşgörü Değerleri Örneği, Kocatepe İslami İlimler Dergisi, cilt 6, sayı 2, 2023, s. 545–546.
- DOĞAN, R. & UÇAK, H. E. Erken Çocukluk Döneminde Ailede Din (Ahlak ve Değerler) Eğitimi, Islamic Research Journal, 33(2), 2022, s. 3031.
- DOĞAN, Recai & UÇAK, Habibe Erva. Erken Çocukluk Döneminde Ailede Din (Ahlak ve Değerler) Eğitimi, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt 33, Sayı 2, 2022, s. 125–148.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as. Sünen-i Ebî Dâvûd. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- EBÛ DÂVÛD. Sünen, Kitâbü's-Salât, 26.
- EKŞİ, Halil. Karakter ve Değer Eğitimi. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020.
- EL-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail. el-Câmi'u's-Sahîh, Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- ELMALILI HAMDÎ YAZIR. Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul: Azim Dağıtım, 2013.
- ERDEN, Münire. Eğitim Psikolojisi. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017.
- ERDEN, Münire & AKMAN, Yasemin. Gelişim ve Öğrenme, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s. 184–185.
- ERİKSON, Erik H. Identity: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton & Company, 1968.
- ERİKSON, Erik. Çocukluk ve Toplum. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- ESED, II/917.
- FAHRUDDİN ER-RÂZÎ. Mefâtihu'l-Gayb, Beyrut: Dâr el-Fikr.
- FARUK. Kur'an'da Eğitici Aile Figürleri, İnsan Yayınları, İstanbul 2016.
- FİDAN, Nurettin & ERDEN, Münire. Eğitime Giriş, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 1994, s. 214.
- FİDAN, Nuray ve ERDEN, Münire. Eğitime Giriş. 22. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2020.
- FROMM, Erich. Sahip Olmak ya da Olmak. İstanbul: Say Yayınları, 2000.
- FROMM, Erich. Sahip Olmak ya da Olmak. (Çev. A. Arıkan). İstanbul: Say Yayınları, 2000, s. 93–97.
- GANDER, M. J., & GARDINER, H. W. Çocuk ve Ergen Gelişimi, Çev. B. Onur. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- GELİŞİM, Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2013.
- GLESNE, Corrine. Nitel Araştırmaya Giriş (Becoming Qualitative Researchers: An Introduction), çev. Ali Ersoy & Pelin Yalçınoglu, Anı Yayıncılık, Ankara 2012, s. 28–30.

- GOLEMAN, Daniel. Duygusal Zeka. İstanbul: Varlık Yayınları, 2005.
- GORDON, Thomas. Etkin ana-baba eğitimi, Emine Atasoy, Çev. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2001. Orijinal eser 1970 yılında yayımlanmıştır.
- GÖLCÜK, M. Kur'an'da Hikmet Kavramı ve Anlam Dünyası. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14, 27, 123–139.
- GÜLERCE, Alev. Kur'an'da aile ve çocuk eğitimi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- GÜLERCE, Süleyman. "Kur'an'da Aile İlişkileri." İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt 20, Sayı 2, 2007, ss. 217–230.
- GÜNDÜZ, Mustafa. "İslam'da Eğitimde Süreç Odaklı Yaklaşım." İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 17, Sayı 2, 2016, ss. 45–58.
- GÜNDÜZ, Mustafa. "İslam'da Eğitim Anlayışı." İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, 2003, ss. 37–54.
- GÜNDÜZ, Mustafa. Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler, İstanbul 2013, s. 556.
- GÜNGÖR, Erol. Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 148.
- GÜVEN, Sadiye Z. Eğitimde Problem Çözme ve Karar Verme Süreçleri, Ankara: Pegem Akademi, 2019, s. 58–65.
- HALSTEAD, J. M., TAYLOR, M. J. Learning and Teaching about Values: A Review of Recent Research, Cambridge Journal of Education, c. 30, sayı 2, 2000, s. 169–202.
- HARTER, Susan. The Construction of the Self: Developmental and Sociocultural Foundations, Guilford Press, New York 2012, s.10-30.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ. Fethu'l-Bârî, Beyrut: Dâr el-Ma'rifa, 1987.
- İBN KESÎR. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Dâru Teybe, Riyad, 1999.
- İBN KESÎR. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- İDRIS, Muh. The Role of Character Development in Islamic Religious Education, West Science Interdisciplinary Studies, cilt 1, sayı 8, Ağustos 2023, s. 640–648.
- İLHAN, Tuğçe. Ebeveynlerin Duygu Sosyalleştirme Stratejileri ile Çocukların Sosyal Yetkinlik Düzeyleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2017, s. 59-62.
- KALKAN, Mahmut. "Din Eğitiminde Bütüncül Yaklaşım". Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sayı 20, 2013, ss. 55-66.
- KANIK, İsa. Kur'an Kıssalarında Ailevi İlke ve Değerler, Tefsir Araştırmaları Dergisi, c. 4, sy. 2, 2020, s. 256–286.
- KARA, Mustafa. Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'an Kıssaları (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Samsun 2011, s. 204.
- KARAMAN, Hayreddin. İslam'da Aile. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- KARAMAN, Hayreddin. Peygamberler Tarihi. İstanbul: İz Yayıncılık, 201.
- KARAMAN, Hayrettin. Din Eğitimi Açısından Aile. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- KARAMAN, Hayrettin. İslâm'da Çalışma Hayatı ve Kadın, İstanbul: İFAV Yayınları, 2012, s. 45–47.
- KARSAM, T. Kur'an'da Hikâye ve Eğitimsel Değeri. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14, 27, 233–247.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman. Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi: İman ve İbadet Eğitimi, Diyanet İlmi Dergi, cilt 44, sayı 2, 2008, s. 8–10.
- KASATURA, İlkay. Anababa Davranışlarının Duygusal Gelişimdeki Rolü, Türk Psikoloji Yazıları, sayı 13, 2010, s. 12–14.
- KAYA, Ahmet. "Aile İçi İhmal ve İstismarın Suç Davranışına Etkisi." Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2018.

- KAYA, İbrahim. "Yaş'a Göre Din Eğitimi Yaklaşımı." *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 36, 2015, ss. 67–83.
- KAYA, İbrahim. "Ailede Dinî Değerlerin Kazandırılması." *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 35, 2014, ss. 95–109.
- KAYA, Veysel. "Eğitimde Otorite ve Disiplin." *Milli Eğitim Dergisi*, 2002, Sayı 153.
- KAYA, Z. Öğretim İlke ve Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2011.
- KAYA, Zehra. Değerler Eğitimi. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2015.
- KAYA, Zeynep. "Aile İçi Değer Eğitiminin Çocukların Kişilik Gelişimi Üzerindeki Etkileri." *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2014.
- KAYMAKCAN, Recep. *Din Eğitimi ve Değerler*. İstanbul: DEM Yayınları, 2015.
- KAYMAKCAN, Recep & MEYDAN, Hasan. Türkiye’de Din Eğitiminde Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık: Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Bağlamında Bir Değerlendirme, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 7(1) 2007: 177–210, s. 201.
- KILIÇ, İsmail. Kur’ân Kıssalarında Bir Üsvei Hasene Sunumu: Ebeveyn ve Eğitimci Rolüyle Hz. Ya’kub (a.s), *Mizanü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 15, 2022, s. 597–617.
- KOÇ, Ahmet. Religious and Pedagogical Education in Theology Faculties in Türkiye in Their 100th Year: A Comparative Analysis with Similar Programs in the World, *Religions*, cilt 16, sayı 1, 2025, Makale 49.
- KOÇ, M. Ailede Dini Eğitim: Kuramsal Temeller ve Uygulamalar. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 25, 71–90.
- KOÇ, Mehmet. "Ahlaki Gelişimde Aile Faktörü." *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, 2019, ss. 73–85.
- KOÇ, Mustafa. Aile eğitimi ve öğrenci başarısı arasındaki ilişki. *Eğitim ve Toplum Dergisi*, 26, 3, 45–61, 2018.
- KOHLBERG, Lawrence. *Essays on Moral Development, Volume I: The Philosophy of Moral Development*, Harper & Row, New York, 1981.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. Remzi Kitabevi, 2019.
- KURTUBÎ. el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2006.
- KUR’AN-I KERİM. Hud 11, Tahrim 66, Kasas 28, Yusuf 12, Rum 30, Nisa 4.
- KUR’AN-I KERİM ve Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KUR’AN-I KERİM. el-Kasas Suresi, 28/23.
- KUR’AN-I KERİM. Kasas Suresi, 28/10.
- KUR’AN-I KERİM. Kasas Suresi, 28/23-24.
- KUR’AN-I KERİM. Kasas Suresi, 28/25.
- KUR’AN-I KERİM. Kasas Suresi, 28/26.
- KUR’AN-I KERİM. Lokman Suresi, 31/19.
- KUR’AN-I KERİM. Lokman Suresi.
- KUR’AN-I KERİM. Yusuf Suresi, 12/13.
- KUR’AN-I KERİM. Yusuf Suresi, 12/17–18.
- KUR’AN-I KERİM. Yusuf Suresi, 12/23–55.
- KUR’AN-I KERİM. Yusuf Suresi, 12/31–33.
- KUR’AN-I KERİM. Yusuf Suresi, 12/92.
- KUR’AN-I KERİM. Yûsuf Suresi, 12/21; el-Kasas Suresi, 28/26.
- KUR’AN-I KERİM: Kasas 28/13; Şuarâ 26/18–22; Ahzâb 33/4–5.
- KUR’AN-I KERİM: Kasas Suresi, 28/7; Bakara Suresi, 2/233.
- KUR’AN-I KERİM ve Meâlî, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2019.
- KUR’AN-I KERİM, Diyanet İşleri Başkanlığı Meali ve Tefsiri.
- KUR’AN-I KERİM, Diyanet İşleri Başkanlığı Meali.
- KUR’AN-I KERİM. Lokman Suresi, 31/12–19.

- KUR'AN-I KERİM. Lokman Suresi, 31/17.
- KUR'AN-I KERİM. Lokman, 31/18.
- KUR'AN-I KERİM. Lokman, 31/13; Kasas, 28/23–26.
- KUR'AN-I KERİM. Sâffât, 37/102.
- KUR'AN-I KERİM. Yusuf, 12/5.
- KUR'ÂN-I KERİM. Zümer Suresi, 39/10; Asr Suresi, 103/3; Lokman Suresi, 31/17.
- KUTUB, Seyyid. Fî Zılâli'l-Kur'ân. Çev. Mehmet Yolcu. Cilt 4. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2013.
- KÖKNEL, Özcan. Kişilik: Ruh Sağlığı ve Uyum. İstanbul: Altın Kitaplar, 2005.
- KÖKNEL, Özcan. Kişilik ve Ruh Sağlığı. İstanbul: Altın Kitaplar, 2000.
- KÖYLÜ, Mahmut. Ailede Din Eğitimi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- MAHMUD EBU REYYE. Kur'an ve Aile Eğitimi, Kahire: Daru'l-Fikr, 2005.
- MEVDUDÎ, Ebu'l A'la. Tefhîmu'l-Kur'ân, Yusuf Suresi Tefsiri, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 367.
- MEVDUDÎ, Ebu'l A'la. Tefhîmu'l-Kur'ân (Kur'an Tefsiri), çev. Muhammed Han Kayani, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, c. 3, s. 357.
- MİR MUNTASIR. Kur'an'da Yusuf Kıssası; Taslak, Temalar, Ad ve Karakterler, çev. Ali Akay, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 7, sayı 2, 2005, s. 197.
- MISCHEL, Walter. The Marshmallow Test: Mastering Self-Control. New York: Little, Brown and Company, 2014.
- MISCHEL, W., SHODA, Y., & RODRIGUEZ, M. L. Delay of gratification in children. Science, 244(4907), 1989, s.933–938.
- MÜSLİM, Müslim b. Haccâc. Sahîh-i Müslim. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- NELSEN, Jane & LOTT, Lynn. Positive Discipline, Ballantine Books, 2. Baskı, 2000, s. 42–45.
- ÖCAL, Mustafa. Kur'an Kurslarında Kur'an ve Dini Bilgiler Öğretimi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2024, s. 81.
- ÖCAL, Mustafa. Kur'an'da Eğitim Motifleri. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- ÖCAL, Mustafa. Yaz Kur'ân Kurslarında Kur'ân ve Dini Bilgiler Öğretimi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s. 97.
- ÖZDEMİR, Şuayip. “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sayı 9, 2002, s. 114–130.
- PEKER, Hüseyin. Çocuk Eğitiminde.
- PIAGET, Jean. The Psychology of Intelligence. New York: Routledge, 2001.
- PIAGET, Jean. The Psychology of the Child. Basic Books, 1972.
- SAĞLAM, İsmail. Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11(2), 2002, s.181–186.
- SCHORE, Allan N. Affect Regulation and the Origin of the Self. Erlbaum, Hillsdale, NJ 1994.
- SENEMOĞLU, Nuray. Gelişim, Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2013.
- SEVİNÇ, Semra, GÜLSÜNLER, Makbule Evrim. Kur'an Mesajları Bağlamında Aile İçi İletişim: Sistemik ve Niceliksel Bir İnceleme, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 9(2), s. 1045–1049, 2021.
- SEZER, Tuba. “Pozitif Disiplin Yaklaşımı ve Eğitimdeki Yeri.” Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 13, Sayı 23, 2021, ss. 1275–1289.
- ŞAHİN, Harun. Kur'ân'da Aile İçi Eğitim: Lokman Suresi Örneği, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 22, sayı 22, Aralık 2009, s. 81–91.
- ŞAHİN, Harun. Kur'ân'da Aile İçi Eğitim: Lokman Suresi Örneği, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 14, sayı 22, 2009, ss. 84–88.

- ŞAHİN, Ahmet. Çocuk ve Din Eğitimi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- TABERÎ, M. b. Cerîr. Câmi'ü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Çev. Suat Yıldırım. İstanbul: Ensar Yayınları, 2001.
- TABERÎ. Câmi'ü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1995.
- TAN, Hüseyin. Eğitim bilimine giriş, 9. baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2020.
- TARHAN, Nevzat. Aile Okulu Mutlu Aile İçin Makul Çözümler, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 103.
- TİRMİZÎ. Sünen-i Tirmizî. Hadis No: Birr, 3.
- TOPALOĞLU, Bekir. İslam'da Aile ve Çocuk Eğitimi. Marmara Üniversitesi Yayınları, 2006.
- TOPALOĞLU, Bekir. "Kur'an'da Aile ve Eğitim." İslâm'da Eğitim ve Aile. Marmara Üniversitesi Yayınları, 2006.
- TOPALOĞLU, Bekir. "Tevhid." Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 40. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- TOPBAŞ, M. Faruk. Kur'an'da Eğitici Aile Figürleri. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- TOPBAŞ, Osman Nuri. Aile. İstanbul: Erkam Yayınları, 2009.
- TOPBAŞ, Osman Nuri. Aile: Sevgi, Şefkat ve Sorumluluk. Erkam Yayınları, 2011.
- TOPBAŞ, Osman Nuri. Huzurlu Aile Yuvası, Erkam Yayınları, İstanbul 2009, s. 54.
- TOPBAŞ, Osman Nuri. Huzurlu Aile Yuvası, Erkam Yayınları, İstanbul 2009, s. 88.
- TOPBAŞ, Osman Nuri. Huzurlu Aile Yuvası, Erkam Yayınları, İstanbul 2009, s. 92.
- TOPBAŞ, Osman Nuri. Huzurlu Aile Yuvası, Erkam Yayınları, İstanbul 2009, s. 87-89.
- TÜRK, Esra. Ailede İbadet Eğitiminin Çocuk Üzerindeki Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020, s. 68-72.
- ULUSOY, Kadir & DİLMAÇ, Bülent. Değerler Eğitimi, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2020, s. 88-90.
- ULUSOY, Kadir. Değerler Eğitimi: Davranışçı ve Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre Hazırlanan Tarih Programlarında Değer Aktarımı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 12, sayı 1, 2010, s. 32-51.
- UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives, UNESCO Publishing, Paris 2015, s. 40-60.
- UNVERDİ, Mustafa, MURAT, Mehmet. Çocukta Dini İnancın İnşasında Soyut Kavramlar Yerine Hz. Peygamber Örneği, Antakiyat: Journal of Social and Theological Studies, 4(1), 2021, s.47-65.
- UZUN, Tacettin. Kur'ân ve Sünnet Işığında Çocuk Eğitimi, Burç Yayınevi, Konya 2015, s. 45.
- ÜNAL, Ali. "Çocuklarda Dini Gelişim ve Eğitimde Uygun Yöntemler." İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 56, 2015, ss. 205-220.
- VARIŞ, Fatma. Eğitim Bilimine Giriş, Ankara: Alkım Yayınları, 1994, s. 112-114.
- VICTORA, Cesar G. et al. "Breastfeeding in the 21st Century." The Lancet, 2016.
- YAVUZ, H. Din Eğitiminde Tekrar ve Telkin Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2010.
- YAVUZ, Hasan. "Ailede Namaz Eğitimi: Psikopedagojik Bir Değerlendirme." Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, 2020, ss. 115-132.
- YAVUZ, M. Ailede Din Eğitiminin Önemi. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 16, 2, 115-132.
- YAVUZ, Mehmet. "Hayâ Kavramının Din Eğitimindeki Yeri". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14, 28, 2015, ss. 23-38.
- YAVUZER, Haluk. Çocuk psikolojisi, 34. baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.
- YAVUZER, Haluk. Ana-Baba ve Çocuk. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- YAVUZER, Haluk. Çocuk Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020, s. 33-36.

- YAVUZER, Haluk. Çocuk Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 24.
- YAVUZER, Haluk. age., s. 90-92.
- YAZIR, E. H. Hak Dini Kur'an Dili, Tefsir. İstanbul: Eser Kitabevi, 1993.
- YEŞİLYURT, Etem. Değerler Eğitime Uygunluğu Açısından Öğretim Yöntem ve Tekniklerinin İncelenmesi: Bir Derleme Çalışması, EKEV Akademi Dergisi, 77, 2019, s. 133–135.
- YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- YILDIRIM, Ali & ŞİMŞEK, Hasan. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s. 39.
- YILDIZ, Abdullah. Yusuf'un Üç Gömleği, Pınar Yayınları, İstanbul 2015, s. 25.
- YILMAZ, Asiye. Kur'an'daki kıssaların din eğitimi açısından değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 41–42.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay. Çocuk Ruh Sağlığı. İstanbul: Özgür Yayınları, 2000.
- ZENGİN, Esmâ Kar & ÇAKMAK, Ahmet. Pedagojik İlkeler Bağlamında Çocuk Meâlinin İmkânı, Din ve Bilim Dergisi, 8(1), 2025, s. 29–32.
- ZENGİN, Mehmet. “Çocuklarda Dinî Gelişim ve Aile.” Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015.
- ZEMAHŞERİ, II/442; İbn Kesir, VIII/4039; Yusuf, 12/6.
- ZUHAYLİ, VI/449.
- ZUHAYLİ, XI/150.